

: ČAS :

**Znanstvena revija
„Leonove družbe“**



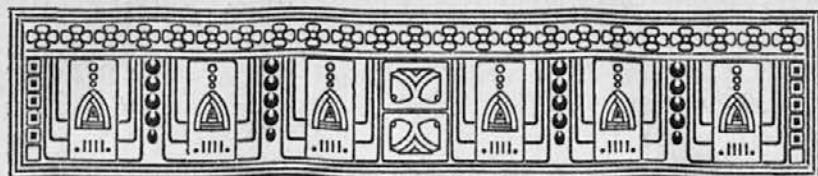
**Letnik VI. Zvezek 4.
Ljubljana : 1912**

Tisk Katoliške Tiskarne.

Vsebina.

Evharistični kongres. (Dr. Aleš Ušeničnik.)	241
Moderni o vzgoji volje. (Dr. Aleš Ušeničnik.)	246
Kako so nastale slovanske države. (Dr. Leopold Lenard.) (Konec.)	272
Svetovna trgovina. (Prof. dr. V. Šarabon.) (Dalje.)	279
Nekaj o prirodnih pogojih gospodarske blaginje Slovencev. (Janez Krst. Fillpič.)	294
O stvarnosti podstatl. (A. Zupan.) (Dalje.)	303
Obzornik:	
Verstvo. — Bodočnost kulturnih narodov. — Zapiski . .	309—311
Sociologija. — Katoliška ali nevtralna strokovna društva	311—312
Umetnost — Anton Askerč	312—317
Leposlovne novosti. — Naša vas	317—320

»Čas« izhaja kot dvomesečnik. **Naročnina 7 K, za dijake 4 K.**
Za člane »Leonove družbe« je naročnina plačana z letnino. Naročnina se pošilja na »Leonovo družbo« ali »Čas« v Ljubljani.



Evharistični kongres.

Dr. Aleš Ušeničnik.

Katoliški svet se spet pripravlja na evharističen kongres. To pot se bo vršil kongres v slavni prestolnici naše Avstrije. Ker bo kongres mednarodni, a pri nas, je takoj jasno, da mora imeti njegov splošni pomen poseben pomen za nas.

Kateri je splošni pomen evharističnega kongresa?

Evharistični kongres bo verski kongres. Tudi nasprotniki Cerkve se zbirajo na verske kongrese. Še leta 1910. je bil v Berlinu svetoven kongres za »svobodno krščanstvo«, ki se ga je udeležilo do 2000 zastopnikov z vsega sveta. Leta 1911. pa je bil v Hamburgu prvi monistični kongres, čigar predsednik dr. Viljem Ostwald je proslavljal monizem kot religijo bodočnosti. Verski kongresi sami po sebi torej niso nič novega in tudi nič posebnega. Čudno bi bilo, ko bi se dandanes, v dobi kongresov, tudi zastopniki verstev ne zbirali na kongrese. A nekaj je, kar loči evharistični kongres od vseh modernih verskih kongresov, in to daje evharističnemu kongresu več kot svetoven pomen.

Kaj je znak modernih verskih kongresov? Fraza. To čutijo vsi, ki se zbirajo na take kongrese, da je za človeštvo religija življenjski princip, in pa, da more biti občečloveška religija edino krščanstvo. A krščanstvo je v svoji polnosti modernemu človeku mrzko. Moderni človek ne mara dogem, ker nasprotujejo razbrzdanosti njegovega uma; moderni človek ne mara zapovedi, ker nasprotujejo razbrzdanosti njegovega srca. Moderni človek bi vzprejel od krščanstva le ljubezen, vero človekoljubja, vero humanitete. Zato oznanjajo ti kongresi »novo krščanstvo«, »krščanstvo brez dogem«, krščanstvo brez Kristusa. Ne upajo se proglasiti ne ene resnice, v kateri bi se morali zediniti vsi, ker vsaka resnica veže, a moderni človek hoče biti avtonomen. Tako je njih religija le še fraza. Ti verski kongresi družijo vsa mogoča umska nasprotja, a jih zakrivajo s frazo. Bodisi kdo muhamedanec,

budist, monist, panteist ali karkoli, vsak jim je dobro došel, če le tako ne trdi svoje misli, da bi zanikaval nje nasprotje, in če le ponavlja frazo o humaniteti.

A kaj nameravajo s temi kongresi, bi vprašal kdo. Kaj nameravajo? Najprej jih žene mržnja proti katoliški Cerkvi in nje krščanstvu. Katoliško krščanstvo stoji pred njimi in oznanja božje zapovedi ter velike resnice o grehu, pokori in večnosti, o odrešenju, ponižnosti in milosti, a te resnice in zapovedi so jim zoprne, ker so nasprotne njih materialističnemu mišljenju in življenju. A spet je religioznost tako globoka potreba človeške duše, da človek brez nje ne more živeti. Zato se bore proti resničnemu krščanstvu, a obenem slepe in varajo sami sebe s frazo krščanstva. To je psihologija modernih verskih kongresov. Poleg tega pa imajo ti kongresi še naturalističen namen, ki nima z religijo nič opraviti: ti kongresi utirajo pot mednarodnemu prometu in služijo tako obenem tudi modernemu mamonizmu.

Kako vse drugačen značaj bo imel evharistični kongres! Ko izkušajo moderni verski kongresi s frazo zakriti medsebojna nasprotja in s kompromisi s človeškimi strastmi pomnožiti število svojih privržencev, je centralna ideja, osrednja misel evharističnega kongresa dogma, ki terja od človeškega uma odločno izpoved in od človeškega srca prav tako odločno odpoved. Vabilo na evharistični kongres je prvič določno vprašanje: ali veruješ, da je v evharistiji resnično pričujoč Jezus Kristus, naš Gospod in naš Bog? Le kdor odločno izpove: verujem, je vabljen na evharistični kongres. Vabilo na evharistični kongres je drugič določno vprašanje: ali si voljan pred vsem svetom slovesno izpovedati to vero ter ponoviti krstno obljubo ljubezni in zvestobe Kristusu kralju, a odpovedi svetu in njegovemu napuhu? Le kdor prav tako odločno spet izpove: sem, je vabljen na evharistični kongres.

Evharistični kongres je tako naravnostno nasprotje modernih verskih kongresov. In prav v tem je dokaz njegove moči in nadnaravne moči katoliške ideje! Kakšno čudo je zbrati tisoč ljudi s frazo, ki se laska človeškemu egoizmu? A čudo je zbrati z vsega sveta tisoče in tisoče s klicem, ki izraža ponižno izpoved in heroično odpoved! Evharistični kongres se zdi sredi moderne dobe kakor tista izpoved Tertulliana: *Credo quia ineptum!*¹ Krog-

¹ De carne Christi c. 5.

inkrog naturalizem, ki se cinično posmehuje vsaki dogmi, a mu je zlasti evharistična dogma, kar je bil Kristus križani svetu od-početka, »nespamet« (1. Kor. 1, 23). In evharistični kongres glasno izpoveda: *credo, verujem*, četudi se naturalizmu zdi absurdno. Da, izpoved evharističnega kongresa se glasi kakor izzivanje: *Credo, quia ineptum*. Verujem in verujem tudi zato, ker se zdi naturalizmu absurdno. Ko bi bil Bog in bi bile božje skrivnosti, božje resnice tako nizkotne, kakor je nizkotno pojmovanje naturalizma, tedaj bi se zares vera ne izplačala! A ker evharistična dogma naturalistični um tako visoko presega, da se zdi naturalizmu absurdna, tedaj je pač vera nekaj, kar človeka dviga in plemeniti, tako da veselo lahko vzklikne: *Credo, quia ineptum!* Verujem, ker je naturalizmu absurdno!

Tako je evharistični kongres mogočna manifestacija katoliške ideje, katoliške dogme. Izbral si je dogmo, ki se ji naturalistični um najbolj protivi, in v imenu te dogme zbira zastopnike človeštva, in le-ti prihajajo z vsega sveta in izbran zbor vsega človeštva se klanja Kristusu v presveti evharistiji ter enoglasno peva: *Pange lingua gloriosi Corporis mysterium!* To je triumf resničnega krščanstva nad človeškim napuhom.

Prav s tem je pa evharistični kongres tudi odločen protest proti novodobnemu naturalizmu.

Ni mogoče tajiti, da se široki sloji modernega človeštva ugrezajo v naturalizem in materializem. Velik del človeštva je vedno bolj odtujen misli na onostransko življenje in ima vedno manj zmisla za višje dobrine: pozemeljska materialna kultura, to mu je vse. Kateri protest proti tej vse razdevajoči zmoti more biti mogočnejši kakor javna izpoved evharistične dogme? Evharistična dogma glasno oznanja misterij: misterij vstajenja in življenja, misterij združenja z Bogom. Kdor veruje evharistično dogmo, veruje, da je pozemeljsko življenje le vigilijsko vstajenja in večnega življenja. Zakaj le če je Kristus vstal in večno živi, je mogoča njegova pričujočnost v evharistiji. A Kristus je prvina: zato bodo v Kristusu vsi oživel (1. Kor. 15, 22—23), in tako je evharistija jamstvo vstajenja in življenja. Kdor veruje evharistično dogmo, veruje tudi, da se Bog sam v neskončni ljubezni deleži svoji stvari. Saj je ves namen evharistije le ta, da bi bile stvari po njej deležne božjega življenja. Evharistija je po Kristusovem evangeliju »kruh življenja«: kdor je ta kruh, »ima večno življenje«, in Kristus

»ostane v njem« in on v Kristusu (Jan. 6, 48—59). Evharistična dogma je tako večni protest proti naturalizmu, ki taji posmrtnost in večno življenje, kakor tudi proti materializmu, ki mu je življenje le uživanje čutnih dobrin. Evharistija druží naravni in nadnaravni svet, čas z večnostjo, prostor z brezmejnostjo, stvarstvo z Bogom. Naturalizem pozna le naravo, evharistija je nadnaraven misterij v naravi. Naturalizem pozna le čas, evharistija je pojav večnosti v času. Naturalizem pozna le prostor, evharistija je priučujočnost brezprostornega v prostoru. Naturalizem pozna le stvarstvo, evharistija je božje bivanje v tabernaklju stvarstva. Materializem pozna le čutne užitke, evharistija je misterij nedostopen čutom. Materializem je poželenje oči, evharistija je večni zaklad, ki ga »oko ni videlo«. Materializem je poželenje mesa, evharistija je čista ljubezen duhov. Materializem je napuh življenja, evharistija je božje ponižanje k nam. Naturalizem in materializem tajita božje delovanje v stvareh, evharistija je delo božje vsemogočnosti v stvarstvu. Naturalizem in materializem tajita čudeže, evharistija je vekoven čudež med nami. Naturalizem in materializem tajita božjo previdnost, evharistija je čudež ljubeznipolne božje previdnosti.

Evharistična dogma je zmaga nad naturalizmom in evharistični kongres triumf te zmage. Evharistični kongres je zmagoslaven klic, da se še ni vse človeštvo predalo naturalizmu in materializmu, da še živi krščanski idealizem in da ima ta idealizem pogum kljubovati vsem nakanam in vsej zlobi sovražnih moči, in up, da bo v dušah zavedenih in prevaranih spet oživel življenje nekdanje vere pod toplim žarom evharističnega solnca!

In tu se odkriva že pozitivni pomen evharističnega kongresa.

Evharistični kongres hoče le še bolj razplameniti vero v dušah, da bi bila evharistija narodom res evharistija, to je, vir življenja in edinstva, heroizma in veselja.

Evharistija je božje življenje in zato vir življenja. Dajte narodom žive vere v evharistijo in iz evharistije se bo razlil med narode veletok novega življenja.

Evharistija je božja ljubezen in zato vir ljubezni ter edinstva. Kar je papeški primat za mogočno vnanjo organizacijo katoličanstva, ki se ji čudi svet, to je evharistija za notranje edinstvo src. In kakor je vsaka vnanja organizacija le pogoj in oblika, da se more tem lažje in tem lepše uveljavljati socialni čut, počelo notranjega edinstva, tako bi bil tudi papeški primat le prazna oblika brez notranjega edinstva, ki mu je počelo evharistija.

Evharistija je božja moč in zato vir moči in heroizma. Ali ne potrebuje naš čas heroične moči nasproti satanskemu delu modernega brezverstva? V evharistiji je vir te moči. Tu so pili in pijejo moč krščanski mučenci, tu apostoli, tu heroji in heroinje krščanske usmiljene ljubezni, tu se morejo in morajo napiti moči tudi vsi, ki hočejo vztrajati v težkih borbah zoper navale naturalizma in res kaj velikega in trajnega storiti za krščanski prepoved narodov in držav.

Evharistija je božja radost in zato vir radosti. Tu, je dejal lepo in resnično sv. Tomaž Akvinski, okušamo duhovno sladkost v svojem viru. In kaj je človeštvu sredi modernega mračnega pesimizma bolj potrebno ko sladka radost in jasno veselje?

In ali ni vsega tega treba tudi nam v Avstriji? Ali ni že tudi v Avstriji širokih slojev prevzel naturalizem? Ali ni tudi v Avstriji še mnogo mrtvila? Ali ni tudi v Avstriji tako malo edinstva? Ali ni tudi v Avstriji še toliko strahu pred svetom, pred moderno »kulturno« frazo, in tako malo neustrašenega krščanskega moštva in poguma? Ali ne gine tudi v Avstriji veseli optimizem in ali se ne lotevajo premnogih src pesimizem, malosrčnost in maloupnost ter temne dvojbe o bodočnosti narodov?

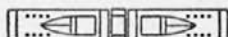
Splošni pomen evharističnega kongresa ima torej poseben pomen tudi za nas. Evharistični kongres na Dunaju bodi kakor prvi kres, ki zaplapola na gori, za njim se užigajo kresovi po vseh hribih in rebrih od brega do brega, od kraja do kraja. Tako bodi dunajski evharistični kongres le začetek nove evharistične dobe v naših deželah. Že je dal Pij X. sam mogočen podnet evharističnemu ognju. Ta ogenj v srcih naj razplameni še evharistični kongres! Če nas vse ne vara, bo ta evharistični prepoved največje znamenje XX. stoletja.

Konvertit dr. Albert Ruville je zapisal v svoji lepi knjigi »Nazaj k sveti Cerkvi!« pomenljive besede: »Sveta evharistija je nezmotljivo ločilo vere, in onkraj evharistične črte ni nobene meje in nobenega branú več zoper poganstvo. Izobraženci bodo morda še ohranili neko krščansko-filozofično svetovno naziranje in neko krščansko etiko, za ljudstvo ni tu nobene opore več, ljudstvo mora pasti niže in niže v neko kulturno poganstvo.«¹ Ali se ne uresničujejo te besede v narodih? A prav tako lahko tudi rečemo: Tostran evharistične črte je mogočen bran zoper

¹ Zurück zur hl. Kirche 1910^o, str. 69, 76.

moderno poganstvo, in čim bolj se bo oživljala vera v evharistijo, tem bolj se bo dvigalo ljudstvo, tem več bo v njem življenja, moči in edinstva!

Lansko leto je zaključil dr. Viljem Ostwald prvi monistični kongres z bahatimi besedami: »Zaključujem prvi monistični kongres in odvarjam monistično stoletje.« To je bila fraza, zakaj, kakor je javno izpovedal slavljeni protestantovski učenjak Adolf Harnack, monizem je le beseda, ki lahko pomeni vse mogoče nazore — tudi krščanstvo je svoje vrste monizem —, zato s tako frazo ni mogoče označiti nobene dobe. A ni fraza evharistična dogma, le-tá je marveč kar najbolj izrazito ločilo, zato pač ž njo lahko označimo najmogočnejšo strujo kake dobe. In kakor smo že rekli, tako rečemo ob koncu še enkrat: ako vsa znamenja ne varajo, bo zares napočila krščanskim narodom nova doba, zakaj XX. stoletje bo evharistično stoletje!



Moderni o vzgoji volje.

Dr. Aleš Ušeničnik.

Da je velika bolezen našega časa slabost volje, pravi Francoz Levy, to ponavljati je že banalno, zakaj vsi, ki so kaj razmišljali, so edini v tem. Neka splošna depresija leži na modernem človeštvu: praznота, dolgčas, pobitost, pesimizem, gnus življenja, odtod tisti brezplodni skepticizem, tisto popuščanje nasproti strastem, odtod tako razširjene nevroze, odtod vedno se množeče število samomorov.¹ Kaligula, pravi drug Francoz, Jules Payot, si je želel, da bi imeli vsi Rimljani le eno glavo, ker bi jih lahko tako z enim mahom obglavil, nam si tega nasproti našim sovražnikom ni treba želeti, zakaj ti že imajo le eno glavo: korenina vse naše nesreče je ena, — slabost naše volje.²

Kje pa tiče vzroki te velike slabosti in kako bi bilo mogoče pomagati? Kaj pravijo moderni o tem?

¹ Dr. Paul Emil Levy, *Die natürliche Willensbildung. Eine praktische Anleitung zur geistigen Heilkunde und zur Selbsterziehung.* Übers. von Dr. M. Brahn. 3. Aufl. Leipzig 1910. str. 107 sl.

² Jules Payot, *Die Erziehung des Willens.* Übers. von Dr. T. Voelkel. 4. Aufl. revidiert nach der 27. Aufl. der französ. Ausgabe. Leipzig 1910. str. 21.

Nemogoče je v kratki razpravi predelati vso literaturo, ki tudi še vedno narašča.¹ Izberimo torej za vodnika le dva tipična predstavnika modernih, pravkar imenovana Francoza Payota in Levyja. Zakaj prav ta dva? Najprej sta ta dva moža odlična znanstvenika, ki sta se vsak s svojega stališča lotila vprašanja. Payot je filozof, Levy zdravnik. Levyjevemu delu je napisal sam dr. Bernheim, glava znane nancyjske šole o sugestiji in hipnotizmu, laskav uvod, češ da je delo moža, ki je pravtako izboren mislec kakor zdravnik; Payotovo delo pa je izšlo že v 27. izdaji, kar že samo priča, da mora biti nekaj posebnega, modernega. Sicer pa slovita nju imeni po vsej literaturi, ki se bavi s tem vprašanjem. Potem pa sta ta dva moža zares »moderna«. V nju delih ni več besede Bog. Ni se torej bati, da bi zajemala »neznanstveno« iz »katoliške« vede.

Kako torej sodita ta dva moža o velikem problemu naše dobe: odkod ta silna slabost volje in kje je pomoč?

Vzroki slabosti volje.

Najprej se Payot in Levy z vsemi modernimi ujemata v tem, da so vzroki tudi fiziološki.

Podlaga krepke volje je nasplošno zdravje. Oslabelo živčevje slabo vpliva tudi na dejstvovanje volje. »Če smo slabotni, brez moči, so nam tudi okove, ki vežejo duha s telesom, težke...« Ako smo že začetkom dela utrujeni, tedaj ni tistega veselja in zadovoljstva, ki ga daje zdravemu človeku čuvstvo rastoče moči. Takega dela plačilo ni veselje; tako delo je le še težka naloga, trud, bolečina. »Zdravje je številka, ki postavljena pred ničice življenja daje življenju šele vrednost.«²

¹ Primeri literaturo v kakem specialnem delu. Pri nas je nekaj citira dr. K. Ozvald v knjižici: Volja in dejanje (Psihologična analiza). Ljubljana 1911. Pod ozirom patološke slabosti volje ima precej literature dr. W. Bergmann v delu Selbstbefreiung aus nervösen Leiden, Freiburg 1911. Pozitivno o vzgoji volje in značaja navaja celo vrsto del Fr. Muszyński v uvodu k prevodu Gilletovega dela o značaju: Dr. Gillet, Charakterbildung. Regensburg 1911. Dodati bi bilo še najnovejše delo: G. Kerschensteiner, Charakterbegriff u. Charaktererziehung. Berlin 1912. Najnovejša dela katoliških avtorjev so: Dr. Gillet, L'éducation du caractère¹², Paris 1910; Dr. Gillet, L'éducation du Coeur, Paris 1911; Dr. Gillet, La virilité chrétienne, Paris 1909; Fr. Muszyński, Der Charakter, Paderborn 1910; Dr. E. Fischer, Systematische Anleitung zur Willens- u. Charakterbildung, Berlin 1910, in že imenovano dr. Bergmannovo delo.

² Payot o. c. 189.

Skoraj splošna bolezen naše dobe je pa nevrastenija.¹ Krivo je je vse življenje: neumna prehrana, vedna seja, neurejen počitek, neredno spanje, alkohol, tobak. Čim oslabi živčevje, dobi materija s svojo težo premoč nad duhom, nižje sile zagospodujejo nad voljo, čutnost in lenoba².

Zlasti uničujejo živčevje spolne zablode. Hinavščina bi bila, pravi Payot, če bi o tem molčali. Le bedak more verjeti govoričenju o sramežljivosti, ako posluša, kako »izobraženi«³ moške sicer po obedu pri cigari kvantajo. Posledice spolnih zablod mnogi pretiravajo, zato se jih mladi ljudje ne boje, ker vidijo, da je slika neresnična. Toda resnično pa je, da so posledice za zdravje silno resne, tako resne, da mnogokrat puste za seboj življenje brez zdravja, brez moči, brez veselja.³

Seveda imajo tudi te zablode svoje vzroke. Spolni nagon je že samposebi močan, vendar bi ga ne bilo tako težko premagovati, če ga ne bi še takorekoč z bičem naganjali in dražili. Prvi vzrok take nenaravne razdražljivosti je spet neumna prehrana. Mi, pravi Payot, jemo preveč in premočne jedi. Že Tolstoj je dejal, da se hranimo kakor konji plemenjaki. Kaj čuda, da zagospoduje v takem telesu živalska narava! Mi tudi preveč sedimo, po toplih sobah, šolah, gostilnah, v slabem, težkem zraku. Mi preveč spimo. Zlasti jutranje polspanje ubija voljo. Zakaj tedaj je bestija v nas brez uzde. Nekateri pravijo, da takrat lažje, skoraj avtomatično duševno delujejo. Da, avtomatično, pravi Payot, a ta avtomat je izpuščena bestija s svojimi nagoni in cilj ji je čutna sla. »Povej mi, kdaj vstajaš, in jaz ti povem, ali nimaš skrivne strasti.«⁴

Spolni nagon pospešuje tudi mehkužno sanjarjenje. Neka sanjavost je že psihologična posledica spolnega dozorevanja, toda če se ji mlad človek mehkužno in lenobno vdaja, se mu spolnost le bolešno razdraži. Spolni nagon zadobi vedno večjo moč: polasti se vseh možnih predstav ter jih porabi v svoji službi, in take predstave delujejo s silno močjo sugestije in tako spet vplivajo na nagon. Lehko se reče, da se v duhu lenega mladega človeka vse avtomatično delovanje vrtil okrog takih misli in želja.⁵

V tem težkem boju pa slabi mladino še družba s svojim kvarnim vplivom. Velika večina izobražencev ima le malo zmisla

¹ Levy o. c. 108. — ² P. 187—222. — ³ P. 252—3. — ⁴ P. 234—235, 210. — ⁵ P. 236—7.

za umetniške in duhovne užitke in je često tudi nezmožna prav uživati prirodne lepote; nasprotno pa tudi živalim dostopni čutni užitki ne zahtevajo vednih žrtev: lahko jih je doseči in potem okus otopi in človek je dovzeten le še za sirove užitke. »Posledica teh splošnih razmer je, da so vse družabne prireditve bolj ali manj prireditve spolnega mika, ki se zakriva pod različnimi pretvezami, kot godba, gledališče itd.« Zlasti za duševno zdravje ubogega dijaka je nasprotje med bogato razsvetljavo, plesom, omamljivimi toaletami pa med njegovim siromašnim stanovanjem, smrtonosno. Potem pa literatura. »Sodobna literatura je skoraj povečem oboževanje spolnosti. Ko bi verjeli mnogim našim romanopiscem, mnogim pesnikom, bi bil najvišji, najplemenitejši smoter človekov uteševati nagon, ki ga ima skupnega z živalmi! Človek naj ne bi bil več ponosen na svoje mišljenje, ampak na ta fiziološki gon!«¹ Carlyle je dejal: Spolna ljubezen vendar ni os vsega našega bitja. Omejena je le na neznatno dobo našega življenja in še takrat je le eno opravilo med toliko važnejšimi nalogami, ki jih ima človek. Zares, vse to govoričenje o ljubezni je tako malovredna ničemnost, da v junaških časih nihče ni na to mislil, kam li za to usta odpiral! Ljubezen je potrebna na svetu, je dejal Manzoni, a je bo tudi vedno dosti, zato res ni potrebno, da bi jo še gojili; zakaj če jo gojimo, jo le vzbujamo tam, kjer je treba ni. Te Carlylove in Manzonijsve besede, pravi Payot, so najpametnejše, kar se jih je pisalo o tej tako važni stvari.²

Poleg vse literature je pa še množica sofizmov, ki mlademu človeku že vnaprej jemlje pogum v boju. Zlasti zdravniki so razširili take sofizme, ker so jim dali s svojo avtoriteto znanstven videz. In vendar kako neumni so ti sofizmi! Pravijo, da je spolni nagon nepremagljiv, in kažejo na živali. Kakor da je človek zgolj žival! Kakor da ima samo živalske potrebe, ki bi si ga vsega osvojile! Nagon je močan, a za pridnega, delavnega mladega človeka ni nikdar nepremagljiv. Pravijo, da je zdržnost škodljiva. Naj bi vendar pogledali verske redove, ki imajo zdržnost za pravilo! V njih pač ni več bolezni kakor v prostituciji. »Dvomljive nevarnosti zdržnosti niso nič v primeri s posledicami spolne razbrzdanosti.« V spolni razbrzdanosti se pač ne kaže moštvo, moštvo je vse kje drugje. »Cerkev ima po pravici čistost za najvišje jamstvo polne moči, moči, ki usposablja duhovnika za vse druge žrtve.«³

¹ P. 239. — ² P. 240. — ³ P. 241.—244, 245.

Je torej cela vrsta fizioloških vzrokov, ki slabe voljo modernega človeštva, a odločilni vzroki po mnenju Payota in Levuja vendarle niso fiziološki, ampak psihološki. A tudi med psihološkimi prvuje eden, ki je zadnji in splošni vzrok vse te bede.

Krivo je slabosti volje naše šolstvo, ki goji samo spomin; krivo je naturalistično mišljenje, ki je obrnilo vso našo pozornost na vnanji svet, a jo odvrnilo od nas samih, od naše notranjščine.¹ Naša vzgoja potrebuje temeljite reforme. Mi moramo spet spoznavati sami sebe, sicer bomo vedna igrača razmer in sugestij.² Krivo je naše bede to, da nimamo trdnih načel in velikih centralnih idej. Volja more biti močna le, če imajo vse misli jasno smer k enemu cilju in če so vse težnje, predstave in ideje podvržene veliki vodilni ideji.³ Značaj hoče enote in trajnosti ter smotrne smeri k višjim življenjskim ciljem.⁴ Naša nesreča je torej, da smo po sodobnem nemirnem življenju in povrhu še po nepotrebnem berivu strašno raztreseni in da je vse naše delovanje razcepljeno in razdrobljeno. Treba nam je miru in zbranosti.⁵

A odkod vse to? Payot misli, da tiči za vsem neki zadnji splošni vzrok. »V 17. in tudi še v 18. stoletju«, pravi, »je gospodovala nad duhovi religija. Moči, ki jih je imela Cerkev, ta neprimerna vzgojiteljica značajev, so zadoščale, da so dajale življenju vernikov v velikem cilju in smeri. Tako se vprašanje o vzgoji volje v vsej splošnosti ni moglo vzbuditi. Dandanes za večino mislečih duhov ni več tega vodstva, a ga ni tudi nič nadomestilo.« Odtod slabost volje kot splošna bolezen.⁶ Enako sodi Levy. »Ali ni vsaka doba brez ideala ali s slabim idealom doba slabotne volje?«⁷ Prav v tem oziru, pravi, pa je nastala koncem 18. stoletja »velika kriza«. Poprej sta vodili voljo avtoriteta in religija, zlasti religija. »Ti dve sta dajali zavesti trdno smer in življenju zadostno orientacijo.« Od tedaj pa je izgubivala avtoriteta bolj in bolj svoj ugled. Dvom se je lotil tudi vere in v premnogih zamoril tisto živo vero, ki pronica in oplaja vse življenje. »Ničesar pa ni dala nova doba, kar bi bilo moglo ti dve vodilni prvini nadomestiti. Nikogar ni več, ki bi se mu morali pokoriti ali ki bi nam smel ukazovati, toda nihče nas tudi ne vzgaja, da bi se pokorili sami sebi in da bi sami sebi ukazovali. Moderna vzgoja podaja le učne snovi, ni ji pa mar, da bi nam dala za življenje

¹ P. 308–9. — ² P. 17. — ³ P. 39, 150. — ⁴ P. 14. — ⁵ P. 18, 27.

⁶ P. 5. — ⁷ L. 123–4.

tudi trdnih načel, trdnega prepričanja, ki bi nam moglo utrditi značaj.« Odtod splošna depresija. Energija ni izumrla, a impulzov ni, orientacije ter discipline. Zato je danes najnujnejši posel za vsakega vzgoja volje.¹

Kje je pomoč?

Opomniti se moramo najprej spet, da sta tudi Payot in Levy moderna človeka, ki sta zavrgla staro vero. Iskati morata torej vzgoje volje izvan Cerkve. Kje torej? Pri moderni psihologiji, pri moderni vedi o volji.

»Metafizične teorije«, pravi Payot, »so za vzgojo volje malo vredne. Volja je čustvena moč, in predstava, ki naj deluje na voljo, se mora pobarvati s strastjo.«² Kakor pa so metafizične teorije malo vredne, tako pa nasprotno ni nobenega čustva, ki ne bi moglo, zavedno in umno uporabljeno, s pomočjo drugih duševnih sil prevzeti vodstva vsega življenja. Zakaj pa skupuh vse žrtvuje, slabo živi, slabo spi, nima ne prijateljev, ne veselja? Ali ne iz čustva? iz ljubezni do denarja? Zakaj ne bi torej moglo tudi kako drugo, višje čustvo prevzeti vodstva v življenju? Edini pomoček proti slabosti volje je torej le-ta, da vzbudimo in okrepimo čustva, ki nam dajejo svobodo, a da zadušimo in zatremo čustva, ki so nasprotna naši osamosvoji.³

Same ideje je torej po Payotovem nauku ničesar ne zmorejo. Payot misli, da se je Fouillé motil, ko je govoril o dinamični sili idej (*idées-forces*). Ideje dajejo smer, a moči ne dajejo. Ribot, pravi, je dokazal to z živimi zgledi. Dokler je ideja suha, hladna, je v boju s sirovimi čutnimi silami onemogla. Ideji je treba toplote in to ji more dati le toplo čustvo.⁴

Čustvo vse zmore. Čustvo da človeku moči, da se ne straši ne trpljenja, ne smrti. Odkod ta silna moč? Odtod, ker čustva niso nič drugega kakor raznoteri pojavi prasilnega življenjskega nagona. V vseh naših radostih in bolih, v naših čutih in spominih se giblje ista enotna življenjska sila. Spencer je po pravici poudarjal, pravi Payot, da čustva vodijo svet. Čustva absolutno vladajo tudi nad voljo.⁵

Toda tu nastane velika težava. Če naj vzgojimo voljo, je treba potemtakem osvoboditi čustva. Ali pa so čustva v naši oblasti? Ne, niso, pravi Payot. Nasproti čustvom smo skoraj

¹ L. 108–111. — ² P. 6. — ³ P. 6–9. — ⁴ P. 55–63. — ⁵ P. 66–76.

docela onemogli. Čuvstvo ima namreč brezpogojno za podlago neko fiziologično izpremembo v telesu, nad takimi izpremembami pa nima naša volja nobene oblasti.¹ Kaj tedaj?

Komu bi se zdelo, da je vsledtega pač človeški značaj neizpremenljiv. In res, pravi Payot, so tako mislili Kant, Schopenhauer in Spencer. Schopenhauer je dejal, da je značaj nekaj, kar je prirojeno. Egoist n. pr. ostane egoist, pa ga še tako vzgajaj. Da bi bil egoizem nekaj slabega, tega mu ne dokažeš, kakor mački ne, da ni prav, če miši žre. Spencer pa je sicer priznal, da se pod vplivom vnanjih sil in razmer tudi značaj sčasom izpremeni, a dejal je, da je to delo stoletij. A kaj ima od tega posamezni človek, ki še eno stoletje ne živi? In kako naj se bori zoper svoj značaj, ki so mu ga morda dolga tisočletja zarisala v možgane? Zdi se torej, da je vsaka vzgoja brezupna. Payot ne misli tako. Payot odločno trdi, da je taka pogubna teorija zmotna.²

A kako? Čuvstev, ki bi nam dala moč, nimamo v oblasti; ideje, ki jih imamo v oblasti, so pa nasproti sirovim silam, zoper katere moramo v boj, brez moči. Kako premagati to težavo?

Payot jo je premagal, četudi po srečni nelogičnosti. Moč, pravi, ki je um sam nima, mu more dati drug bistveni činitelj,

¹ P. 76—80.

² P. 39—46. — Pravzaprav je to nekam čudno, zakaj Payot je determinist in težko je videti, kako more determinist, ki taji svobodno voljo, še govoriti o samovzgoji. Payotu se zdi teorija o svobodni volji fatalistična. (P. 47.) Seveda je Payotov dokaz zoper svobodno voljo docela pogrešen, ker se opira na zmotno predstavo. Payot misli, da je nam svobodna volja samovolja, s katero človek hipoma lahko sam sebe popolnoma prestvari, tako da na mah uniči v sebi vsa slaba nagnjenja in zatara vso nižjo narav svojega bitja. Tega pač nihče ne trdi. Da človek zadobi popolno zmago nad samim seboj, to je »delo potrpežljivosti«, prav kakor pravi Payot. A to trdimo, da bi to delo popolne osamosvoje sploh bilo nemogoče, če ne bi bil človek vsaj v nekem oziru že samosvoj. Vsaj to mu mora biti svobodno, da to delo osamosvoje sploh začne, in svobodna mora biti vsaka četudi še tako majhna zmaga nad samim seboj, zakaj le tedaj bo ob končni zmagi mogoče reči s Payotom, da je zadobil s premago samega sebe plemenito zagotovljeno gospodstvo nad živalskimi nagoni. (P. 49.) Payotov determinizem se torej vsekako ne zdi posebno globoko premišljen. No, vsled neke srečne nelogičnosti ta determinizem na Payotovo teorijo o vzgoji volje tudi nima posebnega vpliva. Zakaj Payot, kakor smo rekli, v nasprotju s Schopenhauerjem in Spencerjem odločno trdi, da je samovzgoja vendarle mogoča.

in ta je čas. »Čas«, pravi, »je veliki odrešitelj, suverena moč, ki um osvobodi in ga usposobi, da se opravi suženjstva strasti in živalskih nagonov.«¹ A kaj more dati čas? Tu se Payot lovi za besede. Pravzaprav pa le zanika prvotno trditev, kakor da bi bile ideje brez moči. Ideje, misli in predstave niso brez moči, treba je le to moč prav izrabiti in počasi uveljaviti, a ideje, misli in predstave so v naši oblasti, in jih bolj ali manj poljubno vzbujamo in obnavljamo. Tu je torej treba zastaviti in res je tudi Payot na to oprl svojo teorijo o vzgoji volje. Kako?

Najmogočnejše vpliva na voljo čustvo. A čustvo samoposebi ni v naši oblasti. Človek ne more biti vesel ali žalosten, pogumen ali boječ, navdušen ali mrzel, kakor bi kratkomalo hotel. Toda če ne more do čustva naravnost, lahko nanje vpliva posredno. Čustvo je nekako v sredi med idejo in dejanjem. In značilno je, da ga družijo z obema neka tajna vez. Čustva se izražajo v dejanjih, in če se ta izraz večkrat ponavlja (pomen časa!), zadobi odnos med čustvom in dejanjem neko čudno moč vzajemnosti. Sčasoma ne vzbudi le čustvo dejanja, ampak tudi narobe dejanje čustvo. Je namreč splošen zakon filozofije, pravi Payot, da če se dve prvini večkrat med seboj družita, druga drugo vzbuja.² Dejanja pa so v naši oblasti. Treba torej le dejanja, in z dejanjem se vzbudi čustvo. Tako lahko posredno vplivamo na čustva. Poglejte katoliško bogoslužje, pravi Payot. Tudi malo veren človek se ne more ubraniti velikega vtiska, ki ga napravljajo na dušo ti z globokim psihološkim spoznanjem zamišljeni obredi.³ Prav tako tesna vez je tudi med predstavo in dejanjem. Če je bilo s predstavo opetovano združeno dejanje, sledi poslej dejanje predstavi malone avtomatično kot naraven refleks. Še bolj tesna vez je pa med predstavo in čustvom. Kake predstave so se združile n. pr. slučajno ali po notranji sili z močnimi čustvi. Poslej se vselej, kadar se obnove tiste predstave, po zakonu asociacije vzbude tudi z njimi spojena čustva. Predstave pa so spet v naši oblasti. Torej tudi tako lahko vplivamo posredno na čustva. »In v tem je možnost naše osvoboditve.«⁴ Treba je le ustvariti močne asociacije primernih predstav in čustev in delo osamosvoje ne bo več tako težko. Vztrajno pazljivo delo n. pr. je človeški lenobi neprijetno in zopno. Kako premagati to usodno moč lenobe? Treba je dati volji za pomoč zvezo primernih predstav in čustev, ki naj merijo vsa na isti smoter, to

¹ P. 87. — ² P. 83. — ³ P. 84. — ⁴ P. 92.

je, ki naj so vsa nagib na vztrajno delo. Kake predstave in kaka čuvstva so to? Payot jih nekaj našteva: vztrajno delo nam da čuvstvo polne moči; plačilo nam bo veselje, da odkrijemo kako resnico, doženemo kako dejstvo; delo bo vedno bolj veselo, čim bolj bo trajno in urejeno; čutili bomo v sebi neko ponosno premoč, ki jo dajejo visoki cilji; drugi nas bodo spoštovali ali nas celo zavidali; razširilo se nam bo duševno obzorje. Pokličemo lahko na pomoč tudi še druga čuvstva: ljubezen do človestva, zgled premagovanja, ki ga damo drugim, ki begajo okrog, ne da bi poznali to vedo vseh ved. Egoistična in altruistična čuvstva, čuvstva sedanjosti in bodočnosti so tista zveza, ki jo moramo poklicati na pomoč, da dotlej hladen in mrzek cilj izpremenimo v živega in mikavnega.¹

A kdo tvori te asociacije? Um. Tako je torej Payot, ki je še izpočetka odrekal umu malone vso moč, po ovinkih vendarle prišel do rezultata, da brez uma ni samovzgoje. In možnost vse samovzgoje je našel v tem, da »imamo svoje misli v oblasti«,² torej tam, kjer sv. Tomaž Akvinski.³ Odslej poudarja Payot veliki pomen uma. »Um ima vlogo, da spaja anarhična elementarna čuvstva, s tem da jim daje jasen izraz. Vsako čuvstvo je namreč samoposebi nedoločeno, slepo in zato onemoglo.« Duh jim mora iskati predmetov, sredstev, smeri. Um pokaže predmet v živi, ljubeznivi, omamljivi ali koristni sliki, da se vzbudi v teženju živo čuvstvo. Um porabi zakone asociacije, da to čuvstvo še z drugimi čuvstvi okrepi. Um postavi človeka v primeren milje, da se moč čuvstev podvoji: poišče mu družbo, ki nudi ugodno ozračje za tisto čuvstvo, dá mu primerne beriva, pokaže mu mikavne zglede. Ako torej kaka ideja sama nima zadostne toplote, ji jo more dati um s pomočjo asociacij.⁴ Vsako čuvstvo se more uveljaviti le po umu. Tudi prvo dejstvovanje strasti je to, da izkuša podkupiti um in si pridobiti njegovo odobrenje. In taka sofizmi uma opravičena strast je strašna. Zato moramo paziti, če hočemo zadeti strast, vedno tudi na idejo ali na skupino idej, ki ji služi za pilota; uničiti moramo najprej sofizme. To pa je mogoče, če postavimo nasproti navideznim razlogom resnico. Oslabiti jo pa moremo tudi tako, da zatopimo predstave, ki jo vzbujajo. Mi imamo oblast nad svojo pazljivostjo in lahko kake predstave obsodimo v smrt.⁵ Tudi niso razlogi kakor uteži vedno

¹ P. 95. — ² P. 103. — ³ Primeri: Čas VI (1912, 173 sl.) — ⁴ P. 99. —

⁵ P. 104—106.

enaki. Mi imamo oblast nad asociacijami in zato lahko damo idejam, ki so nam drage, večjo vrednost in večjo težo.¹ Notranjo moč idej lahko tudi čuvamo z vnanjimi ugodnimi vplivi. Na razpolago nam je sedanjost; s pomočjo spomina tudi preteklost; če vse pomočke uma prav uporabimo, lahko gospodujemo tudi bodočnosti. Mi lahko svobodno izbiramo čtivo in izločimo knjige, ki bi dražile naše čutne nagone in gojile tisto osladno sanjarenje. Mi lahko pustimo tovariše, ki nas s svojim zgledom navajajo na lenobno življenje. Nimamo sicer vsi Mentorja, ki bi nas v nevarnosti rešil, a rešimo se lahko sami, če se ogiblujemo »otoka pogube«. ² Strasti zajemajo vse hranivo iz idej, zato moramo ideje, ki bi jih rade strasti zase izrabile, v svojem zmislu izrabiti. Sčasoma in z vajo bo boj vedno lažji. V boju si pridobimo navado, ki ima moč in žilavost naravnih nagnjenj. Moč človeka, ki nikdar ne zdvoji, je naravnost čudovita. A četudi kdaj pademo, ne smemo obupati. Da, celo poraze lahko izrabimo v svoj prid. Tista ničemnost in praznota, ki jo pusti za seboj čutni užitek, je lahko v spominu nov nagib za nove boje zoper strasti. Tako so celo porazi lahko le nove zmage.³

To je, pravi Payot, moderna psihologija volje, ki nam kaže, da je samovzgoja mogoča, in ki nam podaja tudi potrebna sredstva.

Z druge strani se je lotil vprašanja Levy, a je prišel do istega rezultata.

Levy je vzel za podstavo vsej teoriji o vzgoji volje psihološki zakon, da se izkuša vsaka misel in vsaka predstava uveljaviti v dejanju. To je torej tista dinamična plat ideje, ki jo Payot navidez sicer taji, a dejansko tudi sam uporablja.⁴ Profesor Bernheim je prvi jasno izrazil ta psihološki zakon in opozoril na posledice ter te posledice tudi izvedel zlasti v teoriji o hipnotizmu. Splošno je ta zakon gotovo veljaven, četudi pri abstraktnih idejah ta dinamična sila ni velika.⁵

Izkuša pa se predstava uveljaviti v dejanju lahko na dva načina: pozitivno ali negativno. Časih pozitivno: predstava vzbudi čuvstvo, po čuvstvu hotenje in hotenje se dejstvuje v dejanju. Časih pa negativno: predstava vzbudi kakemu dejanju nasprotno čuvstvo in hotenje ter tako zaduši (nevtralizira) moč drugega čuvstva, ki se je hotelo izraziti v dejanju.⁶

¹ P. 108. — ² P. 109. — ³ P. 112—3. — ⁴ Priznava pa tudi teoretično na str. 151. — ⁵ L. 16. — ⁶ L. 17.

Zgledi: Na tem zakonu se snuje za vzgojo tako važna posnemljivost. Otrok si osvoji slepo predstave drugih. Tudi odrasel človek se navzame mnogo predstav iz posnemljivosti. Tu je tudi razlaga za tisti paradokson, da lažnik nazadnje sam sebi verjame. Še bolj velja to za čuvstva. Fina psihološka opazka je, da ni mogoče čitati niti besede »žalost«, da se ne bi vzbudilo neko čuvstvo žalosti. Tem bolj gotovo pa je, da vsaka predstava čuvstva, če je le res več kakor prazna beseda, vzbudi odmev tistega čuvstva, strahu, jeze, veselja, ljubezni. Odtod je tudi, da se čuvstva tako lahko prenašajo. Nehote se navzame človek žalosti ali veselja od svoje okolice. A tudi dejanja posnema človek pod vplivom predstave. Zgledi mičejo. Mnogo umorov so že povzročili romani. Premnogo ljudi se je že umorilo, ker so čitali o samomorih. Predstave vplivajo tudi na telesne dispozicije. Predstava lesnike vzbudi v ustih skomine. Živa radost požene srce, tiha žalost mori srce.¹

Odtod sledi, da lahko z živahnimi predstavami vplivamo na druge predstave, na čuvstva, na telesno razpoloženje, na dejanja. Ob živi predstavi, da ne morem geniti roke, roka odpove; ob živi predstavi, da bolnik lahko vstane, vstane. Predstava vpliva pozitivno ali negativno na motorične živce, ti pa na mišice. Seveda je to mogoče le v gotovih mejah: če so živci mrtvi, jih noben vpliv ne more več prebuditi na dejstvovanje. A dokler je v živčevju in mišicah le še kaj sile, jo take predstave lahko vzbude, in če se to ponavlja, sile nanovo ožive in se okrepe. Nevrastenichen človek ima jasno predstavo o tem, kaj bi moral storiti: napisati bi moral naročeno razpravo, pripraviti se za govor, iti na kako pot, a nikakor ne more; mori ga neka druga predstava, da mu sedaj ni mogoče delati, pisati, hoditi. Vzbudite mu živo predstavo, da mu je to ne le mogoče, ampak da mu bo celo lahko, zdravo, veselo, nevrastenik se bo lotil dela, pota, delo mu bo šlo lahko izpod rok in veselo bo hodil.²

To koncentracijo vse pozornosti na kako predstavo, ki se vsled nje predstava uveljavi v dejanju, imenujejo moderni *suggestio*.³ Zato govori vse Levyjevo delo o pomenu sugestije za vzgojo volje. Ozira se Levy zlasti na terapijo telesnih in duševnih bolezni z vplivom volje.⁴ V bistvu pa se popolnoma ujema s Payotom, ločita se le v besedah in izrazih. Payot loči misel, čuvstvo in dejanje; Levy govori le o predstavi in dejanju, a predstava, ki

¹ L. 17–28. — ² L. 29, 30–44. — ³ L. 65. — ⁴ L. 12.

nastane po sugestiji, je že čuvstvomita predstava, predstava s čuvstvom. Sugestija izloči nasprotna čuvstva, okrepi ugodna in tako oprosti težavnost, da se lahko deluje. Kakor Payot tako Levy opozarja tudi na vpliv dejanj na čuvstva, oziroma na predstave, in po teh na daljnja dejanja. S to aktivno sugestijo, pravi, se le poveča moč predstave.¹ Pravtako poudarja tudi Levy to, kar je Payot imenoval »pomen časa«, to se pravi, pomen tistega trajnega razpoloženja, ki se sčasoma pridobi. Ko bi bilo vsako dejanje le hipen pojav, ki bi spet docela izginil, tedaj, pravi, bi moral človek vedno spet iznova začenjati. A v resnici se nič popolnoma ne izgubi; vsako dejanje pusti v nas sled, in iz sledi ponavljanih dejanj nastane v nas stalno razpoloženje, navada. Navada je neka trajna sugestija. Sedaj dejanje ni več težko, marveč bi bilo le težko opustiti ga; navada je postala potreba.² To je veliki zakon, ki vlada vse naše življenje.³

Tudi Levy torej priznava pomen uma za vzgojo volje. Človek mora opazovati sam sebe, spoznati, kaj je, kaj bi moral biti, in kaj mu je storiti, da bo to, kar bi moral biti. Spočeti mora svoj idealni »jaz«, spoznati mora »ideal svojega bitja«. Ta ideal mu mora postati počasi »svetla točka, po kateri ravna vse življenje«. Ta svetla točka mora delovati kakor čar trajne sugestije, ravnati mora vse misli, sodbe, čuvstva, sklepe in dejanja.⁴

Tako more človek sčasoma, četudi le s težkim in trajnim delom, podrediti nižjo plat svojega bitja gospodstvu uma; more ukrotiti in podjarmiti ne le nagone, ampak si v veliki meri podvreči tudi telo in telesne dispozicije ter se tako bližati »idealu zdravja, umske in npravne lepote«.⁵

Vzgoja volje je torej mogoča. Človek ima v oblasti misli, predstave, besede, dejanja. Stem, da predstave smotrno vzbujajo ali duši, družijo ali loči, stem, da jih z besedami ali dejanji krepi, vzbujajo lahko tudi primerna čuvstva, ki so volji nagib za dejanja, kakor se izraža Payot, ali, kakor se izraža Levy, stem si hotena dejanja »sugerira«.

Poglejmo sedaj le še, kako treba to splošno teorijo dejansko izvajati.

Sredstva za vzgojo volje.

Prvo sredstvo, če hočemo vzbuditi močna čuvstva, ki naj bi dajala impulze našemu življenju, pravi Payot, je premišljevanje.⁶

¹ L. 69. — ² L. 89, 99. — ³ L. 91. — ⁴ L. 99. — ⁵ L. 59. — ⁶ P. 114.

Premišljevanje ni sanjarjenje, a tudi ni študij, ki bi nam dajal novega znanja. Premišljevanje je delovanje duha, ki uporablja vse zakone pazljivosti in spomina, da v zavesti vzbudi ali zatopi to, kar bi radi vzbudili ali zatopili. Premišljevanje išče na predmetu tistih strani, ki morejo vzbuditi ljubezen ali sovraštvo. Premišljevanje druží ali ločí asociacije predstav in predstav, čuvstev in čuvstev, predstav in čuvstev, ki so nam koristne ali pogubne. Premišljevanje pretvarja hladne abstraktne predstave v živo čuvstvene predstave, ki so zmožne nagniti voljo na dejanje. Študij meri na znanje, premišljevanje na dejanje.¹

Psihološki zakon je, da se okoli duševnega deja, ki je v zavesti v ospredju, zbirajo počasi in neopazno drugi duševni pojavi, tako da se tisti duševni dej vedno bolj krepi in da vsi drugi služijo njegovemu gospostvu. Izvrši se torej nekaka duševna kristalizacija, ki ji je tisti prvi dej za gospodujočo prvino.² Tako si lahko osvoji vsega človeka religija, da je — rekli bi — »dominanta« njegovemu življenju, tako lahko izpolni materinska ljubezen vse srce materi, da ne misli na drugega kakor na srečo svojega otroka, tako je drugemu »magistrale« življenja čutna ljubezen, da »vse misli 'zvirajo 'z ljubezni ene«, tako lahko postane vsemogoče v človeškem življenju celo kako grdo čuvstvo, n. pr. ljubezen do denarja.

Treba je torej s premišljevanjem čuvstva, ki smotru služijo, vzbujati, negovati, krepiti, nasprotna čuvstva zatirati, odtegovati jim pozornost, ne dajati jim hrane po vnanjih vplivih in jih takorekoč izstradati.³

Premišljevanje mora biti podrobno in vztrajno. Abstraktni misli je treba dati konkretno podobo; ogledati si jo je treba od vseh strani; vse, kar je ugodnega, treba dobro premisliti, točko za točko, da duh vse globoko občuti, takorekoč »okuša«, da vplivi »kapljajo« v srce in »delajo strd«, da se napolni duša z »vonjem« lepih ciljev. Ako to trajno delamo, ni mogoče, da se ne bi polastilo volje mirno, a moško krepko navdušenje. Vsa skrivnost je torej v tem, da predstave, ki so zvezane s kakim čuvstvom, dolgo in opetovano hranimo v zavesti.⁴

Vsak ve, da donaša n. pr. delo marsikatero veselje. Kdor si pa hoče vzbuditi veselje za delo, ne bo tega le tako splošno mislil, temveč si bo vse veselje podrobno premislil: kako bo sam po delu

¹ P. 114—116. — ² P. 117. — ³ P. 120. — ⁴ P. 124—5.

zadovoljen, kako mu bodo rastle sile, kako veseli bodo njegovi domači, kako srečen bo na stara leta. Tudi si ne bo tega mislil le z besedami, s praznimi, mrtvimi črkami, ampak v živih slikah: videl bo starega očeta, kako je vesel njegovega dela, videl bo dobro mater, kako je vsa srečna, gledal bo sam sebe v krogu domačih, kako so vsi ponosni nanj... Vse posameznosti bo premislil in si predočil, celo besede in kretnje, da se mu bo tako bolj živo vtisnila v dušo predstava o veselju in sreči dela. Predstavil si bo pa tudi vso gnusobo lenobe in lenega življenja, da se mu bo tako vzbudilo tudi po nasprotju živo in močno čuvstvo za delo. Če pogoltnemo zrno popra, ničesar ne čutimo; ako ga pa zvečimo in na vse strani z jezikom obračamo, tedaj nas začne peči in nam sili solze v oči. Tako treba predstave takorekoč zvečiti, da se pojavi njih notranja moč in sila.¹

Da se poveča moč premišljevanja, je treba miru in zbranosti. Treba je predvsem vnanjega miru. A sčasoma se človek navadi, da je tudi sredi sveta v samotli.²

Moč premišljevanja se poveča tudi z vnanjimi sredstvi. Psihologija uči, da so v tem oziru tudi najmanjše stvarce velikega pomena. Preprosto dejanje, gesta, ki simbolizira predstavo, glasno izgovorjena beseda, lahko močno podpre predstavo.³

Sad premišljevanja mora biti sklep. Brez sklepa ni samovzgoje. Sklepi so dvojne vrste. Najprej so veliki splošni sklepi, ki dajo vsemu življenju orientacijo k tečaju. Tak sklep je, da se človek odloči za neki svetovni nazor: ali ima vesoljstvo kak zmisel in smoter ali ne. Človek mora voliti. Ne voliti je že tudi voliti. Sprejeti življenje lenobe in užitka se pravi dejansko izpovedati, da ima človeško življenje zmisel in vrednost le kot orodje uživanja. Ta nazor je sicer otročji, a je vendar že metafizičen. »Premnogo ljudi je bolj metafizičnih ko pa mislijo; so, ne da bi se zavedali.«⁴ Človek se mora torej odločiti za neki metafizični nazor o svetu in življenju. S tem slovesnim sklepom se življenje naravna k cilju. Človek ne omahuje več pod vplivom vnanjih razmer; ni več igrača drugih; tudi sredi viharjev ve za svojo pot in smer; zrel je za višje naloge.⁵

A do cilja treba sredstev. Ta sredstva moramo hoteti in vsako tako hotenje ima v sebi sklep. To so podrobni sklepi, ki so pa čudovito lahki, če je trden osrednji sklep. Kakor se izvajajo iz

¹ P. 122—124. — ² P. 126, 143. — ³ P. 159, 160. — ⁴ P. 127—130, 131. — ⁵ P. 131—2.

matematičnega stavka posledice, tako slede iz glavnega sklepa podrobni sklepi.¹

Da zadobe sklepi tem večjo moč, jih je dobro jasno in kratko izraziti. Tako si osvoje duha kot načela, ki določajo življenju smer in dajejo volji moč za zmage.² Dobro je si jih ponavljati z besedami, jih zapisati, jih obnavljati zlasti zvečer in zjutraj, in jih vsaj trikrat na leto v mirni samoti popolnoma pregledati.³

Ugovor: Ali ne naredi tako premišljanje človeka nepraktičnega? Kdor tako ugovarja, pravi Payot, zamenjava ljudi, ki imajo polno opravek, z možmi dela. Nekateri ljudje nikdar ne mirujejo; zdaj imajo ta, zdaj oni opravke; vedni opravki, mnogo šuma, a o pravem dobrem delu ni sledu. Za uspešno delo v življenju, v politiki treba, da ima ves trud smer in smotrnost, a to daje delu le premislek. Prav zato, ker je tako malo premišljevanja, je toliko ljudi, ki so bolj podobni vetrnicam, ko pa samostojnim možem; vodijo jih predsodki, javno mnenje, fraze, nagnjenja; in le redki so, ki imajo pred seboj cilj in hodijo odločno proti njemu, ne meneč se za ovire, ki pa od časa do časa tudi postojajo, da se spet orientirajo in določijo smer in pot.⁴ Vsa naša nesreča je odtod, da zamenjavamo tisto naglo pravilnost s plodnim delom. Javno mnenje pa ta goljufivi videz še hlali, kakor da se pravi šum delati — živeti! Resnica pa je, da so vse, kar je velikega in trajnega na svetu, dosegli miselci, »sanjači«, z mirnim, tihim delom. Ko se bo pisala resnična zgodovina človeške kulture, se bo pokazalo, da so za človeštvo neprimerno več storili veliki miselci-iznajditelji v vedi, umetnosti, literaturi, filozofiji, obrti, ko pa kričači in ljudje opravek.⁵

Človek mora imeti jasne cilje. Človek si mora zasnovati bojni načrt, premisliti, kaj je, kaj mora biti, katere so njegove napake, kateri njih vzroki, in po tem mora urediti taktiko. Le tako je mogoče, da ne bo vladal v njegovem življenju le slučaj. Zato pa je treba premišljevanja.

Iste misli razvija po svoje tudi Levy. Spoznanje samega sebe je prvo. Človek se mora trajno opazovati, odkritosrčno presojati in si ne zakrivati ne dobrih ne slabih strani. Kdor jasno spozna svoje strasti, ta jih je že napol premagal. Čim bolj spoznamo, kaj smo, tem bolje in lažje bomo tudi uvideli, kaj bi lahko bili, če bi se le prav prizadevali. Iz tega, kaj smo in kaj bi morali biti, samoposebi

¹ P. 132. — ² P. 152. — ³ P. 251, 157, 160, 174. — ⁴ P. 134—5. —

⁵ P. 146, 145.

sledi, kaj nam je storiti. Te spoznave se bodo vedno jasneje in vedno močnejše zgoščevale v načela, ki bodo potem določevala vse misli, sklepe in dejanja.¹ Ta pozornost nase, to osredotočevanje vse duševnosti okoli »idealnega jaza« je namreč že obenem sugestija. Tako bo spoznavanje samega sebe vedno svetleje kazalo ideal, a sugestija bo ta ideal bolj in bolj ostvarjala.² Seveda, za sugestijo treba zbranosti duha.³ Med zaznavo cilja in med tistim stanjem, ko je vse bitje prevzeto od njega, je še dolga pot in premeriti jo je mogoče le s trajno sugestijo.⁴ Sugestija mora počasi zaželeni cilj ustaliti v zavesti, osredotočiti vse druge duševne sile okoli njega, tako da je predstava cilja v »središču vsega hotenja«. Umska refleksija mora zadobiti tako moč, da se javi kot premislek pred vsakim sklepom: da sodi o razlogih za dejanje ali proti njemu, prepreči, da nenadna čuvstva volje ne presenetijo, skratka, da nas usposobi sklepati le po razlogih.⁵ Treba torej trajne refleksije in trajne sugestije. Vsaj dvakrat na dan se mora človek zbrati, zjutraj, ko vstane, in zvečer, ko leže spat. Izprašati je treba svojo zavest, napraviti kritiko minilega dne in pripravo za prihodnji dan. Ko je človek spoznal, kakšen bi moral biti, tedaj si mora to sugerirati. Kar je govoril izpočetka le z besedami, to bo počasi odkritosrčna misel, in ko bi bila tudi le hladna misel, nekaj sledu bo le pustila.⁶ Tudi večkrat med dnevom je dobro se tako zbrati. Saj treba za to le malo hipov. Počasi se bo ta navada utrdila. Človek se bo učil tudi iz zlih izkušenj. Strasti bodo imele vedno manj moči nad njim, da, umel jih bo celo izrabljati v svoj prid. Počasi bo prišel do tega, da bo imel nad vsemi mislimi in čuvstvi, sklepi in dejanji, že ko bodo šele v njem nastajala, nekako instinktivno natančno kontrolo, obenem pa moč, jih odobriti ali zavrniti. Higiena duha je »praktična življenjska filozofija«, »umetnost telo in duha in vse bitje podvreči postavi uma in pameti«.⁷

Tudi Levy ve, da se zdi nekaterim ljudem popolnoma nepotrebno premišljati o sebi in si delati življenjske načrte. Toda »vsi ti, ki se ob besedi filozofija le prezirljivo smehljajo, ti ljudje z velikim zaupanjem vase,« pravi, »naj si dobro zapomnijo, da imajo tudi oni nevede svojo filozofijo. Ne imeti nobene filozofije se pravi imeti najslabšo, namreč tako, ki nima nobenega cilja, ki prepušča človeka nezavestno za igračo vnanjim mikom ter notranjim dojmom in strastem.«⁸

¹ L. 96—9. — ² L. 101. — ³ L. 53. — ⁴ L. 125, 101. — ⁵ L. 114. — ⁶ L. 102. — ⁷ L. 104—5. — ⁸ L. 105.

A premišljevanje ni edino sredstvo. Premišljevanje, pravi Payot, zbere razpršene duševne sile za skupno dejanje ter navduši, a najmočnejša čustva počasi minejo, in tako bi bilo slabo za nas, če ne bi vsako dejanje pustilo sledu. A narava je vestna knjigovodka: nobeno duševno dejanje se docela ne izgubi; narava vsako »kapitalizira« in tako se počasi, ako dejanja ponavljamo, s tedni, meseci in leti nabere velikanski kapital. To so dejavne navade.¹

S premišljevanjem mora iti torej vzpored dejanje. Ni pa treba velikih dejanj; prilike za taka dejanja so v življenju redke. Življenje največjega učenjaka je le dolga vrsta potrpežljivih trudov. Delati se torej pravi izvršiti tisoč majhnih dejanj. S takimi tisoč majhnimi dejanji se najbolj krepi volja. Glavno pravilo je, da niti pri najmanjših dejanjih ne pustimo gospostva lenobi, občutkom in vnanjim vplivom. Celo iskati moramo prilike za take majhne zmage. S takimi zmagami se bomo naučili zmagovati svoja nagnjenja in ta učenost je najvišja.²

Dejanje tudi podpira mišljenje. Obenem pa dejanje nekako zastavi našo čast. Naša dejanja nas vežejo mnogo bolj nego li si mislimo. Že logika zahteva, da mora dejanju slediti sorodno dejanje; življenje brez zveze se upira logiki in pameti; zato ostane časih človek rajši slab, ko da bi se izpremenil. Potem pa dejanje kot javna izpoved čustev in volje da le-tem čudovito moč, ker nihče ne mara pred drugimi veljati za slabiča in omahljivca.³

Zlasti glede dejanj treba poudarjati pomen in vrednost časa. Malo na dan je mnogo, če tisto malo storimo vsak dan, je dejal že Bossuet. Pravi pogum se kaže prav v tem, da potrpežljivo vztrajamo. Kako velikanska je Summa sv. Tomaža Akvinskega! In kako je nastalo to čudovito delo? Črko za črko je moral zapisati sv. Tomaž; vsak dan je pisal nekaj ur, tako leta in leta, in sad tega vztrajnega dela je Summa.⁴

Seveda, spet velja tisto načelo: že zvečer si določiti nalogo za drugi dan. Mene je izučila lastna izkušnja, pravi Payot, da je vse dopoldne izgubljeno, če si že zvečer jasno ne določim dela.⁵ Age, quod agis. Ne si prebirati dela in skakati semtertja. Počasna, a vztrajna želva je v basni prehitela skočnega, a nepremišljenega zajca. Nestanovitnost in vihravost je slabši ko lenoba. Z začetim in nekončanim delom se največ časa izgubi.⁶ Delo brez metode utruji.⁷

¹ P. 161. — ² P. 165. — ³ P. 166. — ⁴ P. 172. — ⁵ P. 176. —

⁶ P. 178. — ⁷ P. 185.

Poleg premišljevanja, ki vzbuja v duši močna čuvstva, treba torej dejanj, ki se počasi ustale kot navada. Brez takih dejavnih navad bi morali vedno iznova začenjati. Navada pa tudi zoprno delo končno izpremeni v potrebo. Le tako postane človek sam svoj gospod.¹

Enako sodi o dejanju Levy. Le počasi je mogoče sam sebe obvladati. Ni pa treba mogočnih naporov, heroičnih dejanj, treba je le vztrajnega dela, četudi v malem. Malo po malo, stopnja za stopnjo se moramo bližati idealu. Vsak dan, vsaka minuta, vsak hip nam mora donesti novo zmago, tako se bomo navadili premagovanja samega sebe in rastlo bo zaupanje v našo moč in z zaupanjem bo rastla tudi moč. Tisti, ki so najpotrpežljivejši, so tudi tu, kakor sicer mnogokrat, najmočnejši.² Iz opetovanih dejanj bo nastala navada, iz navade potreba, in le ta nas bo gnala dalje in dalje proti cilju. Vsak dan se bomo bolj zavedali svoje naloge in vsak dan se nam bo videla lepša in vrednejša naših želja.³ —

Ker pa so vzroki slabosti volje tudi fiziološki, treba kajpada zastaviti tudi tu. Payot ima celo poglavje o pametnem življenju, kakšna bodi hrana, kakšen počitek, kakšne telesne vaje. O pretiranem sportu ne sodi ugodno; pravi, da posirovlja. »Grške gimnazije, kjer so bile telesne vaje v veliki časti, je onečaščevala profinaturna ljubezen.«⁴ Zlasti treba mladeničem pozornosti, da z nerednim življenjem ne razburjajo počutnosti, tega najhujšega sovražnika moštva. Svež zrak, veselo gibanje, preprosta hrana, zmerno spanje pa marljivo delo so najboljši pomočki zoper to strast. V duševnem oziru pa velja tu paradokson: pogum je v begu.⁵ Naravnosten boj zoper čutnost je nevaren. Največja zmaga je, če človek nikdar na to ne misli. Največja nevarnost je pa lenoba. Ko se začne probujati v mladeniču tisto nemirno hrepenenje, tedaj naj objame s svojo ljubeznijo lepo naravo, gore, gozde, morje, zavzame naj se za vse, kar je velikega in tolažilnega, za lepe umetnosti, literaturo, vedo, zgodovino, odpre naj srce socialnim idejam — kako bogato bo njegovo življenje! Njegova življenjska moč bo rasla, duh se bo razvijal, plemenito negovana čuvstva mu bodo dajala najlepše zadovoljstvo. Celo neuspehi ga ne bodo potrli. Moško bo zopet vstal in započel boj nanovo.⁶

¹ P. 165, 167, 186. — ² L. 100. — ³ L. 121. — ⁴ P. 203. — ⁵ P. 246, 251. —

⁶ P. 249.

Levy pa priporoča tudi v zdravstvenem oziru sugestijo. Sugestija ima čudovito moč tudi na telesne dispozicije, zlasti pa na živčevje. Levy navaja celo vrsto zgledov, kjer je že pokazala sugestija svoj blagodejni vpliv. Sugestija je psihično zdravilo, ki si je sami pripravimo,¹ in to je mnogokrat močnejše kakor kina, kola in fosfati, ki jih zdravniki zapisujejo za živčne bolezni.² Ali ne vpliva časih ena prava beseda bolj ko vse medicine? »Terapija s sugestijo,« sklepa Levy, »psihoterapija ni edina terapija, a so slučajji, ko je nič ne more nadomestiti, drugi, ko je boljša ko vsaka druga; slučajev, kjer bi bila brez prida, pa sploh ni.«³

Taka je torej moderna teorija o vzgoji volje. In naša sodba o njej?

Kritika moderne teorije.

Kdor je pazno preučil Payotove in Levyjeve nauke, si ne bo mogel kaj, da ne bi izrazil nekega veselega zadovoljstva. To so resne in pametne misli. Po pravici poudarjata Payot in Levy, da je »slabost volje velika bolezen naše dobe«. Tudi vzroki tej bolezni, ki jih naštevata, so resnični. Zlasti je resnično, da je velik vzrok pomanjkanje religioznega vpliva. Vzroki splošni nevarasteniji so seveda predvsem fizični in fiziološki, a da se moderni človek v življenju sploh ne more več orientirati, temveč se brez moči prepušča slučaju in v nesreči obupu, da se polasča vedno širših slojev življenja gnus, ki se končava s samomorom, za to je treba iskati še drugega vzroka, in prav pravita Payot in Levy, da je vzrok ta, ker je moderni človek zavrnil religijo in Cerkev. Religija je dajala orientacijo ter impulze, moderni človek nima več religije, a tudi ne nobenega nadomestila zanjo, zato je v življenju brez poti in brez moči.

Kako torej hočeta Payot in Levy pomagati modernemu človeku?

Najprej s tem, da napovesta boj drugotnim vzrokom. V prvi vrsti seve fizičnim in fiziološkim vzrokom. Kar je v tem oziru napisal Payot, je zares pametno in vsega priporočila vredno. Uveljaviti se mora spet staro, preizkušeno načelo: mens sana in corpore sano. Zdravo telo, zdrav duh! Boj torej alkoholizmu, boj spolnim zablodam, boj nezdravim praktikam: kaji, vednemu sedenju v zaduhlih sobah, lenemu poleanju, dražljivi hrani. Dajte mladini preproste, a tečne hrane, svežega zraka, gibanja, dela, in

¹ L. 116. — ² L. 15. — ³ L. 205.

premagali boste nevrastenijo! Poglavje, ki je je napisal Payot o čutnosti, je naravnost klasično. Proč z institucijami, ki spekulirajo le na spolni nagon, plesi, ljubavnimi igrami, slikami, knjigami, proč iz takih družb — pa v lepo naravo, na domače gore in ravni, v loge in gozde!

Tudi, kar piše Levy o pomenu sugestije za zdravje, je v veliki meri važno. Človek z voljo več premore, kakor si pa misli. »Der Mensch hat mehr Eisen im Blut, als er denkt«, tako je rad ponavljal neki profesor, in le resnično je. Sugeriraj si, pravi Levy, da si zdrav, in četudi nisi zdrav, boš, če le mogoče, ozdravel. Sugestija bo namreč odstranila vse neugodne psihične vplive, bo-jazen, duševno potrtost, melanholijo, hipohondrijo, obenem bo razvezala veselim, čvrstim predstavam njih sile in narava se bo opomogla.

Še večjega pomena je, kar poudarjata Payot in Levy zoper psihične vzroke moderne abulije.

Treba je najprej zbrati spet duševne sile po zakonih moderne psihologije volje. V človeku mora spet zagospodovati um, seveda z vednim ozirom na življenje in dejanje. Človek mora spet začeti razmišljati sam o sebi, o svojem življenju, svoji nalogi ter si mora zasnovati cel življenjski program. K tem mislim se mora spet in spet vračati, zvečer in zjutraj in večkrat med dnevom. Refleksija mora ravnati vse dejanje in nehanje. Nič ne sme biti prepuščeno slučaju, nič notranjim, nič vnanjim vplivom brez kontrole.

A tako delo samovzgoje ni lahko. Zato treba poklicati v službo čustva, ki so človeku to, kar krila pticam. Poznati torej treba tehniko čustev in »terapevtiko strasti«, kakor pravi Levy.¹ To je tisti važni nauk o dinamični moči predstav, o ugodnih in neugodnih predstavah in dosledno o družitvi in ločitvi predstav ter o njih obnavljanju. S pomočjo teh zakonov je treba vzbujati močna ugodna čustva, a zatapljati moč strasti.

K vsemu temu pa treba pridružiti še veliki psihologični zakon o postanku dejavnih navad. Voljo je treba vaditi v malem in dobila bo moč tudi za velika in težka dejanja.

Pri vsem tem delu pa dobro služi tudi sugestija. Boj ni tako težak kakor ga slikata lenoba in domišljija. Sugestija zlomi njiju moč in oprosti voljo, da se pogumno loti dejanja.

¹ L. 140.

Vsa ta pravila, povzeta iz moderne psihologije volje, so tako pametna, da jih človek mora biti vesel.¹

Ostane le še vprašanje: ali je to vse? Kot splošni zadnji vzrok velike bolezni naše dobe, slabosti volje, sta navedla Payot in Levy soglasno to, da moderni človek nima več religije. Ali sta mu jo Payot in Levy s čim nadomestila? sploh, kako sta premagala ta vzrok?

Payot pravi v uvodu, da za vzgojo volje ni treba metafizičnih teorij, marveč da vsako čuvstvo lahko prevzame vodstvo vsega življenja, češ zakaj pa skopuha v vsem vodi strast? Po Levyjevem mnenju pa je zlo le odtod, da se ne znamo še sami voditi, ko nas je poprej Cerkev vodila, da se je torej treba priučiti le te umetnosti. Toda oba moramo vprašati: ali ni dajala religija tudi orientacije? odkod naj človek sedaj to dobiva? in ali ni dajala religija tudi posebnih impulzov?

Čuvstvo seveda človeka lahko vodi, a kam? Skopuha v skopuštvu, počutnega mladeniča v spolne zablode. Vsekako je torej treba med čuvstvi izbirati. In kdo naj sodi o tem? in po čem naj sodi? Nazadnje bo mogoča splošna sodba le tedaj, ako nam je jasen zmisel in cilj življenja. Le po tem bo mogoče presoditi, katera čuvstva treba gojiti, a katera zatirati. Komu bi se morda zdelo, da je treba izbrati le kako čuvstvo, ki splošno velja za lepo in dobro, n. pr. ljubezen do človeštva, do domovine, do rodbine, ali tudi ljubezen do vede, filozofije, umetnosti. Toda ni težko uvideti, da je to prevara. Vzgojite v človeku po navedenih psiholoških pravilih čuvstvo ljubezni do vede! Dobili boste neutrudnega znanstvenika, ki mu bo veda vse, življenje, cilj, idol. Ali ste vzgojili človeka, ki je »orientiran« v življenju, ki se mu ni bati duševnega razprtja, moderne skepse, in morda celo gnusa življenja? Kaj pa, če tak znanstvenik pride v težke življenjske krize, v rodbini, v družbi, če ga zadenejo rodbinske katastrofe, če ni za njegovo delo od nikoder priznanja, če težko oboli, — ali je, vzgojen za znanstveno delo, že zadosti orientiran tudi za take krize? Zakaj se je pa znanstvenik Gumpłowicz sam usmrtil? Potem, ali ni mogoče, da tudi mož-znanstvenik začne razmišljati o zmislu življenja in ga prevzame zavest, da sama veda ni vse

¹ Res da Payot obenem napada nauk o svobodni volji in oznanja determinizem, toda, kakor smo že v začetku razprave omenili, Payot svobodno voljo dejansko celo prav zelo poudarja in je torej s svojim teoretičnim determinizmom v srečnem nasprotju.

življenje in tudi ne more biti življenju pravi cilj? Kaj tedaj? Ali ni tedaj že v moderni skepsi, ki neutešena žene človeka dalje in dalje, da se ga poloti obup in življenja gnus? Vzgojite človeka za najvišje, kar si je po vaše mogoče misliti, za človekoljubje in socialno delo, ali se ne bo tudi njemu kdaj vzbudilo vprašanje: čemu vse to? kam hiti človeštvo, kaj mu je cilj, kje prava blaginja? In če se mu vzbudi to vprašanje in mu ne ve odgovora, ali mu ne bo začel srca razjedati mračen dvom: ali se je sploh vredno truditi? ali je sploh vredno živeti?

Ne, brez velike orientacije smotrno človeško življenje ni mogoče in ni mogoča smotrna vzgoja. Ne pravimo, da so Payotovi in Levyjevi nauki prazni in ničevi. Nikakor ne. Lahko vzgoje človeka, da si utrdi zdravje in voljo, da se navadi zatajevanja in dela, da se resno loti svojega poklica. To pač! Ali, to še ni ves človek! Poleg dela za poklic je še velik tok človeškega življenja in tudi temu je treba dati smoter in smer. Dokler ne pokažete smotra, vrednega človeškega življenja in skupnega vsem ljudem, dotlej ne morete dati modernemu človeku tiste orientacije, ki bi iz nje zajemal moči za vse krize življenja. Smoter mora biti vreden človeškega življenja. Smoter ima tudi skopuh, tudi lehkoživec, a Payot in Levy zametata tak smoter kot nevreden človeka in človeškega življenja. Potem pa mora biti smoter tak, da lahko daje smer vsemu življenju, zakaj sicer bo vedno en tok življenja prepuščen slučaju ali pa gnan od drugih morda ne vrednih smotrov. Ali ni lahko skopuh tudi podlež, ali ne znanstvenik sebičnež, ali ne človekoljub oholež? In če vse to ni, ali ni življenje brez velikega vseobsežnega smotra polno slučajja? Le tedaj, če določite smoter človeku kot človeku, ste določili smoter vsem ljudem in vsemu življenju. Le tedaj ne bo nobenega hipa v življenju, ki bi bil prepuščen slučaju, nobene krize, za katero bi smoter ne dajal moči, nobene blodnje, ki bi iz nje ne bilo poti. Naposled pa mora biti smoter trdno zasidran v globini človeške duše. Smoter, ki ga ustvari samo domišljija ali praktični um, domišljija in um lahko tudi zanikata. Smoter, ki naj da orientacijo vsemu življenju, mora biti resnica! Le resnica more premagati dvome in dati odgovor na vprašanje: zakaj? zakaj naj se premagujem, čemu odpoved, čemu borba proti strastem? In taka resnica je le resnica o človekovi odgovornosti pred Bogom in o posmrtnem življenju.

Pravzaprav moramo priznati, da Payot in Levy to tudi sama čutita, a kot agnostika ne vesta ne kod, ne kam.

Payot govori o »velikem sklepu, ki obsega vse življenje,« in pravi, da se končno mora vsak odločiti za to ali ono misel o splošnem smotru življenja in vesoljstva: ali je v vsem zmisel in vsemu določen smoter, ali pa je vse le slučaj. »Nemogoče je, da se človek ne bi odločil za ta ali oni metafizični nazor.« Payot tudi misli, da se treba odločiti proti slučaju. Zakaj? Zato, ker metafizični nazor, da je vse le slučaj, ne daje življenju nobene orientacije in bi bila torej tudi vsa moderna teorija o vzgoji volje brez zmisla. Če je vse slučaj, zakaj se ne bi človek smel igrati v življenju, zakaj si ne bi smel izbrati za devizo modernega gesla: živeti in izživeti? Tedaj pa je seveda že čisto v moderni struji, ki ga žene tja, kjer »zija nasproti življenja gnus, globoko brezdno brez vse rešne poti«. Tako je torej tudi Payot, ki je še v uvodu trdil, da so »metafizične teorije le malo vredne«, naposled le prišel do sklepa, da brez njih vendar ne gre. Voliti je treba, pravi, a če že moramo voliti, kaže pač odločiti se za tisti nazor, ki je »verjetnejši, tolažil in socialno neobhodno potreben.«¹ Tak pa je, pravi, »moralistični nazor«, ki »edini more podati razlog za naše bitje, ki edini daje zmisel našim težnjam po dobrem, našim borbam zoper krivico in nenravnost«, ki edini tolmači, zakaj smo »dolžni delati, in sicer pošteno delati.«² Nekaj »religiozne resnice« je treba, priznava ob sklepu Payot, brez nje vzgoja ni mogoča, toda, pravi, »edino potrebna in zadostna resnica je ta, da vesoljstvo in človeštvo ni brez npravnega smotra in da se noben trud za dobro ne izgubi.«³ Zato Payot tudi priznava, da je njegovo delo o vzgoji volje brez »filozofije življenja« nepopolno.⁴

Pravtako izkuša dati tudi Levy svoji terapijki neko npravno in religiozno ozadje. Najprej, pravi, bo sugestija le sredstvo, da se človek iznebi neprijetnih občutkov, bolečine in nadležnih nagnjenj. Toda, pravi, že ta sugestija bo imela v sebi neko višjo prvino, namreč misel podvreči se nekemu redu, torej temno hrepenenje po pametnem idealu. Če se človek trudi s svojo voljo premagati bol, se to nekako pravi truditi se, da bi postavil namesto tega, kar je, to, kar bi moralo biti. To pa je že hrepenenje po nekem idealu, je že »npravno dejanje.«⁵ Počasi, pravi, bo ta zavest jasnejša, človek bo ustanovil med nagnjenji neko »hierarhijo«: nad čutne užitke bo postavil višje duševne, umske užitke, nad te naposled npravni užitek, to je užitek, ki ga daje prav urejeno dejanje.

¹ P. 306. — ² P. 131. — ³ P. 306. — ⁴ V predgovoru 151. — ⁵ L. 119.

To pametno delovanje bo stremilo vedno više, po vedno bolj harmonični izpopolnitvi, najprej po harmoniji v človeku samem, potem po harmoniji z drugimi, končno po harmoniji z vesoljstvom. »Naš ideal se bo razširil in se bo pokazal le kot del vsemu človeštvu skupnega ideala« in le-ta spet kot del ideala vesoljstva.¹ Razvoj vesoljstva bo v nas vzbudil vero, da, prepričanje, da ima vesoljstvo pameten smoter. Zdelo se nam bo, kakor da ima ves svet z nami vred ideal, za katerim počasi, a neprenehoma teži.² To prepričanje pa nam bo dalo spet navdušenja, da bomo tudi mi po svojih skromnih močeh kar največ delovali za uresničenje vesoljnega smotra. »Naša osebna nramnost se nam bo pokazala kot izliv iz nramnosti vesoljstva.« Zakaj vse to? Zato, ker Levy čuti, da je neka nramnost in religija potrebna. »Jaz zase sem trdno prepričan,« pravi, »da je človeku neko osnovno nramno naziranje potrebno. Duh ga tako potrebuje kakor kri kisika. Le tak nazor more duha poživiti, dvigniti nad vsakdanjost, oplementiti mu enakomernost in dajati mu moči v grenkosti in bridkosti življenja. Jaz verujem, da je potrebna religija, to se pravi, trajno, nikdar ne utešeno hrepenenje po idealu, ki bo kdaj utešeno. To hrepenenje se snuje na globokem notranjem prepričanju, da naše bitje ni slučaj, ampak da mora izpolniti neko mesto v vesoljstvu.«³

To priznanje Payota in Levyja je jako dragoceno, a je, žal, obenem tudi priznanje, da njiju pedagogiki volje manjka bistvene prvine, namreč ravno religije. Zakaj agnostični svēt, da si moramo misliti vesoljstvo, kakor da ima smoter, je pač v bojih življenja zares »malo vreden« in malo vredna tudi tista »najverjetnejša« religiozna resnica, da ima človeško življenje neki nramni zmisel. »Kakor da« in »neki« ne bosta vzgojila človeške volje, da bi vztrajala tudi v najhujših krizah življenja. Religija je potrebna, to sta dokazala, a imeti mora tista religija pač močnejšo in trdnejšo osnovo in izrazitejše resnice!

Moderna teorija in sv. Ignacija »Exercitia spiritualia«.

Ko človek prebira Payotovo in Levyjevo delo o vzgoji volje, se nehote spomni knjižice sv. Ignacija, ki nosi naslov: »Exercitia spiritualia«.

Ali ni tu in tam isti smoter? Moderna Francoza hočeta, da človek dobi gospostvo sam nad seboj, da z umom zagospoduje

¹ L. 122—3. — ² L. 123. — ³ L. 123—4.

strastem, da si podvrže »bestijo«. ¹ Sv. Ignacij začne: »Nekatere duhovne vaje, da človek premaga sam sebe ...«²

Francoza zahtevata, da se mora človek »orientirati«, sveti Ignacij govori o »cilju«. Francoza hoče, da mora tako orientiran človek izločiti počasi iz svojega življenja vse, kar je slučajnega in nerednega, sv. Ignacij, »da mora urediti življenje, tako da ne bo odločevalo v njem nobeno neredno nagnjenje«, ampak da bo vse presojal po cilju in se v vsem ravnal po cilju.³ Da se človek usposobi za tako življenje, priporočata Francoza dvojno sredstvo: premišljevanje in dejanje, sv. Ignacij meditacijo in ascezo.

Premišljevanje. Človek, pravita Francoza, se mora zbrati. Človek se mora zbrati, pravi sv. Ignacij.⁴ Človek, pravita Francoza, se mora zatopiti v primerne misli, negovati jih, »zalivati«, nasprotno predstave pa izločevati in preprečevati. Potem mora predstavi iskati asociacij, abstraktne misli mora oživljati s konkretnimi slikami, splošne misli mora premišljati v posameznih predstavah, v primerno stanje se mora sugerirati. Sv. Ignacij pravi: Človek si mora naslikati duhovne reči v stvarnih podobah, predstaviti se mora v dotični položaj, izločiti mora vse neprimerne misli in predstave,⁵ potem pa si osvojiti predmet: s spominom si ga obnavljati v konkretnih slikah, z umom predstave sestavljati in ločiti in jim segati v globine, z voljo vzpodbujati se k ljubezni ali sovraštvu.⁶ Premišljevanje torej ni študij, pravi Payot. Ne vednosti moramo iskati s premišljevanjem, pravi sv. Ignacij, ampak »notranjega občutja«.⁷

Za premišljevanje treba porabiti tudi vnanja sredstva, pravi miljé; zlasti primerna, pravi Payot, je samota; potem si mora pomagati človek z vnanjimi kretnjami, z besedami, da tako okrepi moč predstav. Vse to priporoča tudi sv. Ignacij: predvsem samoto,⁸ potem svetlobo ali temo, kakor je bolj primerno duševnemu stanju, ki si ga hoče vzbuditi,⁹ vnanje geste in vnanja dela, ki morejo okrepiti čustva.¹⁰

Sad premišljevanja, pravi Payot, morajo biti sklepi, vse pa mora meriti na veliki sklep življenja, ki da potem orientacijo vsemu življenju. Tudi pri sv. Ignaciju ni premišljevanja brez sklepa,

¹ L. 11, 96; P. 80, 221, 235.

² E. S. str. 20. Pri rokah imam slučajno le izdajo: *Exercitia Spiritualia S. Ignatii de Loyola. Romae 1837.*

³ E. S. 21. — ⁴ E. S. 19. — ⁵ E. S. 57, 77. — ⁶ E. S. 39. —

⁷ E. S. 4. — ⁸ E. S. 18. — ⁹ E. S. 79, 134. — ¹⁰ E. S. 39—44, 56, 60, 79, 145.

in v središču duhovnih vaj je veliki sklep, ki naj odloči vse življenje in še posebej »electio«, program, ki si ga človek naredi za življenje orientiran po velikem sklepu.¹

Kakor Payot tako priporoča tudi sv. Ignacij, da treba dušno stanje »notirati«,² sklepe spet in spet obnavljati, zlasti zjutraj in zvečer.

Drugo sredstvo je dejanje. Voljo je treba vaditi, pravita Payot in Levy, treba se je učiti premagovanja, začeti je treba z malim in se tako utrditi za težje borbe. Treba je premagovati »strastice«, da ukrotimo »bestijo«. Nič drugega pa niso umevali stari z besedo »asceza« (askesis = vaja) in nič drugega niso »Exercitia spiritualia« kakor »vaje, da se človek nauči premagovati sam sebe« in z vsem življenjem služiti le cilju.

Čudna je ta podobnost. Ali je moderni filozof zajemal iz psihologije sv. Ignacija, ali pa je že sv. Ignacij poznal tiste duševne zakone, ki so rezultat tudi moderne psihologije. V obojnem slučaju morajo biti »Exercitia spiritualia« nekaj genialnega. Le genialen duh je mogel prodreti v vse duševne skrivnosti, kakor jih je po dolgem trudu iznova proučila moderna psihologija volje, in spet ne bi moderni ateist preučeval v okornem jeziku pisane knjige katoliškega svetnika, če ne bi v njej vel genialen duh.

In tako je zares! Nas katoličane bi moralo biti pravzaprav sram, da s takim veseljem prebiramo razne Foersterje in Payote, ko imamo sami vse to že izdavana. Umljivo je seveda to veselje. Človeka veseli, če vidi, da moderni po vsem dolgotrajnem ter resnem delu in trudu pridejo prav tja, kjer so bili naši ascetje že iz starine.

Le eno osnovno prednost imajo naši, ki je moderni nimajo. Sv. Ignacij je postavil na prvo mesto »Principium sive fundamentum«, osnovno, temeljno načelo o zmislu in cilju vsega človeškega življenja. K temu cilju potem z neizprosno logiko naravnava vse življenje, po njem presoja vse, k njemu vodi vse, in vsa »Exercitia spiritualia« nimajo drugega namena kakor to logiko z ognjem čuvstev in božje milosti užgati v voljo, da bi volja v vseh razmerah in krizah življenja, v vseh izkušnjavah in borbah neomajno stremila za ciljem. Moderni tega cilja ne poznajo več — otroval jih je Kant z agnosticizmom —, zato pa vsi njih še tako lepi praktični nauki nimajo temelja in so naposled le

¹ E. S. 101 ss. — ² P. 251; E. S. 23.

lepe fraze. Da človek doume vso resnobo življenja, treba nekaj več kakor govoriti mu o »nekem« navnem zmislu veseljstva, o katerem nihče ne more povedati, ne, ali je kaj več ko domišljava, ne, zakaj bi se moral človek brigati zanj!

Katoličani bodimo torej veseli in hvaležni, da imamo tako klasično teorijo o vzgoji volje. Treba je le, da jo praktično uporabimo. Navadno umevamo meditacijo in ascezo le bolj kot sredstvo za duhovno življenje v ožjem pomenu, torej le za kos vsega življenja. A meditacija mora podajati program in moči za vse življenje, za telesno in duševno vzgojo, za vse naloge našega življenja in poklica, in asceza mora meriti tudi na to, da utrdi tudi naravo za težke boje naših dni, da okrepi voljo tudi za naravne cilje, seveda vse to vedno »sub specie aeterni«, kakor je začrtal sv. Ignacij v »fundamentu«. Uporabimo torej načela »Duhovnih vaj«, načela meditacije in asceze, na vse življenje, vzgajajmo po njih že mladino, in vzrastel bo nov rod, rod »krepkih voljâ«!



Kako so nastale slovanske države.

O plemenskih in družinskih knezih.

Dr. Leopold Lenard.

(Konec.)

Zgodovina nam sicer ne podaje nobenih natančnih dat, kdaj so začeli med slovanskimi narodi nastopati družinski knezi, vendar se da to približno določiti. Z razvojem oblasti družinskih knezov je bil tesno združen tudi nastanek in razvoj slovanskih držav. Družinski sistem je moral čisto naravno privedi do tega, da se je veliko pokrajin zedinilo pod oblastjo enega moža in da je ta oblast bila trajna in močna dovolj, da je skupaj držala pridobljene zemlje in jih branila pred sovražniki. Z razvojem družinskega sistema je moralo torej naravno priti tudi do nastanka večjih držav. Take države stopajo pred nas v IX. in X. stoletju. Oblast družinskih knezov se je morala torej razviti nekoliko poprej; morda se je pričela razvijati v VI. stoletju in dalje, to je takoj potem, ko se je pomirilo preseljevanje narodov; do zaključka je pa prišla s koncem X. stoletja. Ob tem času so slovanske države že ustanov-

ljene in družinska bojna organizacija pričinja razpadati, družina se razkropi po deželi, zasede gradove in se izpremeni v plemstvo.

Družinska organizacija, kakor že rečeno, ni nastala iz naroda samega, ampak je bila zanešena od zunaj in se je razvila pod vplivom in pritiskom zunanjih okoliščin. Kakšne so bile te okoliščine, ki so delovale na razvoj družinske organizacije?

Na severozahodu se je ustanovila mogočna nemška država Merovingov in Karolingov. Slovani poslej niso imeli opraviti več s posameznimi napol divjimi in kočujočimi nemškimi četami, ampak z ogromno in dobro urejeno državo. Pod vplivom bojnega pritiska in mirovnega zgleda nemške države so se tudi na jugovzhodu začele tvoriti razne slovanske države. Boji z Nemci so bili ugodni za razvoj bojnih družin med Slovani, in slovanski knezi so za svoje bojne organizacije našli mnogo zgledov med Nemci.

Velikega in veliko večjega pomena, kot se navadno smatra, so bili za razvoj slovanskih držav napadi skandinavskih Varjagov. Pripovedovanje Nestorja, kako so Rusi poklicali v svojo deželo varjaške kneze, je zgodovinsko nezanesljivo in pravda o tem vprašanju med zgodovinarji še ni rešena. Toda naj bo stara ruska knežja rodbina varjaškega pokolenja ali ne, gotovo je, da so Varjagi imeli silno velik vpliv na ustanovitev in razvoj ruske države. Kijevska družina je večinoma obstajala iz Varjagov. Varjaške najemniške čete so igrale v Kijevu neprestano veliko vlogo in so velikokrat odločile vprašanje, kdo bo sedel na knežjem prestolu. Vladimir Veliki je s pomočjo varjaških najemnikov premagal svojega brata in zasedel v Kijevu knežji prestol. Tudi njegov sin Jaroslav Modri je na isti način prišel do vlade. Med poveljniki in načelniki Igorjevimi, ki je v prvi polovici IX. stoletja napadel Carigrad in potem sklenil mir z Bizancem, je bila velika večina Varjagov. Vodna pot od severa po Dvini in Dnjepru v Črno morje se je imenovala takrat »pot iz Varjagov h Grkom«. Čisto po pravici se more reči, da je bila staroruska država ustvarjena od Varjagov, tudi ako ne sprejmemo takozvane Nestorjeve varjaške teorije.

Začetek poljske države je zavil v megle pravljič in narodnih pripovedek, v katerih išče zgodovinska kritika z velikim trudom in naporom zrna resnice. Nekateri učenjaki poljski zgodovinarji izkušajo tudi nastanek poljske države razložiti s pomočjo varjaških prišlecev, ki so na Poljskem na podoben način kakor na Ruskem pripo-

mogli, da je nastala močna knežja oblast, ki je skupaj držala obsežne zemlje in podjarmila nove. Ta teorija ima samanasebi mnogo verjetnosti. Ako so Varjagi v tako velikih množicah zahajali na Rusko, zakaj bi ne prihajali na bližjo Poljsko? Varjaške pomožne čete bi morale imeti na Poljskem isti pomen za okrepitev knežje oblasti, kakor so ga imele na Ruskem. Vendar gotovega ne vemo o tem ničesar.

Nemški kronist omenja mimogrede, da je bil tudi knez Samo nemški trgovec, ki je prišel v slovanske zemlje in tukaj ustanovil veliko državo. Slovanski zgodovinarji se upirajo temu in hočejo na vsak način, da je bil Samo domačin in da je osnoval svojo državo popolnoma na domačem temelju. Meni se pa zdi, da je nastanek Samove države veliko lažje razložiti na podlagi Fredergarjeve opazke. Trgovec je bil v onih časih obenem tudi vojak. Stari Slovani so trgovce imenovali z besedo »gostje«, ta beseda je pa iste korenine kakor latinska beseda »hostis«. Trgovec je hodil v večji družbi in z oboroženo močjo iz dežele v deželo. Vojna in trgovina sta bili tesno združeni. To vidimo zlasti jasno v staroruski državi. Ruski knez je bil obenem tudi veliki trgovec. Podjarmljeval je sosednja plemena zato, da so mu dajala davek, ki je obstajal v pridelkih in naravnem bogastvu. Knez je dobival iz podjarmljenih dežel kože, med in vosek in sužnje. S temi rečmi je trgoval v Carigrad, dobival zanje grške izdelke, obleke, zlatino in srebrnino, južno sadje in druge reči. Tako je imel spet sredstva, da si je najel večjo družino in s to povečano družino si je mogel podjarmiti nova plemena. Vojna in trgovina sta bili torej tesno združeni.

Ako je bil Samo popoten trgovec in obenem načelnik močne vojne čete, si veliko lažje razložimo, da je ustanovil mogočno državo. Podjarmil si je eno slovansko pleme ter je prisilil, da mu je moralo plačevati davek. S tem davkom si je lahko najel močnejšo družino in ž njo podjarmil spet drugo pleme in tako naprej. Samova država bi nastala torej na tak način, kakor je na primer nastala staroruska država ali kakor so v novejših časih nastale razne roparske arabske države v Afriki.

Na ta način si tudi lahko razložimo, kako da je po Samovi smrti njegova država zopet razpadla. Njegova družina še ni bila dovolj skupaj sklenjena s skupnimi interesi in njegov sin ali naslednik ni imel moči dovolj, da bi skupaj držal to od vseh vetrov nabrano družino. Tako se je razletela Samova družina po smrti svojega

načelnika in s tem je bilo tudi konec njegove države. Družina je prehitro narastla in je bila premalo časa skupaj, da bi po Samovi smrti vezi, ki so jo družile, ne razpadle. Ako bi Samo nabiral svojo družino recimo bolj počasi in bi njegova država ne naraščala tako hitro, bi se ta družina zžila skupaj in ako bi Samo zapustil še krepkega naslednika, bi ostala družina pri njem in Samova država bi ostala.

Začetek in konec Samove države si torej najlaže razložimo, ako vzamemo, da je bil Samo res, kakor pravi nemški kronist Fredegar, popoten trgovec in načelnik vojne čete, torej potem, ko je ustanovil državo, družinski knez.

Težko nam je pa obratno razložiti, kako bi iz sistema narodnih starejšin in županov in majhnih plemenskih knezov naenkrat izšel veliki in mogočni knez Samo, ki bi premagal celo nemškega vladarja v hudih bojih. Samo nevarnost pred zunanjimi sovražniki ni Slovanov nikdar pripravila do tega, da bi tako na lep, idiličen način prišli poglavarji posameznih zadrug, rodov ali plemen skupaj in v najlepši slogi izmed sebe izvolili višjega kneza. Takega zmisla pri teh rodovih takrat ni bilo. Zedinjenje je prišlo vedno od zunaj in je bilo izsiljeno z oboroženo močjo, nikdar pa ni izšlo takorekoč od zdolaj, dobrovoljno in samoodsebe. Nerazumljivo bi tudi bilo, zakaj bi po Samovi smrti v tem slučaju razpadla njegova država. Ako so Slovani že takrat imeli toliko zmisla za skupnost, da so se podvrgli knezu Samu in ustvarili veliko državo, bi imeli tudi toliko razuma, da bi ne pustili države razpasti po njegovi smrti. Samova država je morala torej biti ljudem vsiljena od zunaj, in Samo je bil močen in bojevit knez družinik.

Da bolgarski vladarji niso izšli iz domačih knezov, je znano. Bolgarska horda je zavladala nad domačini Slovani in maloštevilni Bolgarji so bili obenem tudi bojna družina svojega kneza.

Kako je bilo s češko, moravsko in hrvaško državo, ne vemo. Morda so tudi tukaj igrale vlogo tuje družinske čete?

Jako majhno vlogo pri formaciji slovanskih držav je igralo vzhodno rimsko ali grško cesarstvo. Bolgarska država se je ustanovila popolnoma neodvisno od njega. Srbski rodovi, ki so se nahajali v neposrednji bližini in pod vplivom grškega cesarstva, so med vsemi slovanskimi narodi najdalje živeli po starem patriarhalnem načinu. Tudi na formacijo ruske države ni imel Bizanc nobenega vpliva. Šele ko je bila ruska država popolnoma ustanovljena, se je pričel grški vpliv, ki pa ni imel nobenih za državo

dobrih posledic in ni nič dopomogel k jakosti države. Iz Bizanca so sprejeli slovanski knezi napuhnjeno dvorno ceremonialnost in zunanji blesk, verski kvietizem in mrtvo asketstvo. Nobene životvorne sile, nobene oživljajoče misli in izpodbude k dejanju ni prišlo iz Bizanca.

Na formacijo hrvaške države so brez dvoma vplivali tudi ostanki rimskega gospodstva v Dalmaciji. Hrvaška država se ni samo slučajno začela tvoriti v Dalmaciji, kjer so še živeli in imeli silen vpliv ostanki rimske kulture in državnotvorne misli. Slovani niso mogli izpodriniti Rimljanov iz pobrežnih mest in otokov. Med Hrvati in starimi rimskimi prebivalci je ostal takorekoč mednarodni pas, bogastvo rimskih mest je vabilo slovanske najezdnike, od druge strani so pa prebivalci rimskih mest morali stati vedno pod orožjem in odbijati slovanske napade. V taki atmosferi se je mogel razviti mogočen knez družinik, s plenom iz rimskih mest je mogel najeti dobro družino, v bojih z Rimljani se je družina vadila v dovršenem načinu bojevanja. Tako se je iz načelnika majhne družinske čete mogel polagoma razviti mogočen slovanski knez, ki je spravil podse še druga plemena, živeča v notranjosti dežele, in širil svojo oblast vedno dalje.

Veliko pozneje se je začela tvoriti srbska država in tudi ona je imela svojo zibelko ob morju, nekoliko bolj južno od hrvaške. Tudi tukaj so mogli boji z ostanki rimske države in pomorski pohodi vplivati, da se je zbrala dovolj številna družina s knezom na čelu, ki je pozneje širil svojo oblast tudi v notranjosti dežele.

Poleg zgleda in vpliva sosednih držav in poleg napadov in pohodov raznih družinskih čet so imele na formacije slovanskih držav velik vpliv tudi zemljepisne in kulturne razmere. Središča slovanskih držav in slovanske stolice so nastala večinoma ob velikih trgovskih potih in na križiščih trgovskih cest.

Stara ruska država je imela dve politični središči. Na severu v Novgorodu, na jugu pa v Kijevu. Novgorod je bil trgovsko središče na severu in je ležal na trgovski poti, ki je vezala Severno morje z Ilmenskim jezerom in je vodila dalje v neizmerne prostore finskih plemen, proti jugu je pa šla pot iz Varjagov h Grkom po Dnjepru k Črnemu morju in dalje v Carigrad. Kijev je ležal na Dnjepru, na tej sami varjaški poti. Obenem je vodila čez Kijev vzhodna trgovska pot k Volgi, kjer so takrat vladali takozvani volški Bolgarji, druga pot je vodila po črnomorskih stepah h Kaspiju v državo Kazarjev, proti zahodu je pa vodila pot v Ga-

licijo in druga pa k Donavi. Kijev je družil vzhod z zahodom, sever z jugom. Tu so se morale ustavljati ladje in preskrbovati s potrebnim blagom, za Kijevom se začenjajo dnjeprski pragi, kjer so morali jemati blago z ladij in ga na hrbtih prenašati mimo pragov, včasih je bilo pa na tem prostoru celo ladje treba vleči po suhem. V Kijevu se je morda že za starogrških časov nahajala grška trgovska naselbina, pozneje je prišel pod kazarsko oblast in je bil takorekoč kazarska obmejna trdnjava. Vojna in trgovina sta naredili Kijev za središče nove države. Poveljnik Kijeva je imel dovolj sredstev, da si je najel dobro družino in širil na vse kraje svojo oblast. Kijevska država se je najprej širila ob trgovinskih cestah. Predvsem so kijevski knezi gledali, da si zavarujejo pot iz Varjagov h Grkom, potem so si odprli trgovinsko pot k Volgi in h Kaspiju. Ko je bila njihova oblast v severnem Novgorodu, ob Kaspiju in Volgi že utrjena, so bila plemena Vetičev in Radimičev, ki niso živela tako daleč od Kijeva, še skoraj popolnoma neodvisna. Celo v neposrednji bližini Kijeva živče Derevljance so si podvrgli kijevski knezi veliko pozneje kakor pa oddaljene točke na veliki trgovinski cesti.

Tudi stara poljska država se je pričela tvoriti okrog Gopeljskega jezera, ob rekah Varti, Noteci in Visli, na trgovinski poti od juga k Severnemu morju. Prvo poljsko središče Krušvica ob Gopeljskem jezeru je bilo najbrže prvotno trgovinska naselbina.

Poznejše središče češke države, zlato Prago, opisuje že v sredini X. stoletja židovski potnik Ibrahim ben Jakub kot veliko in bogato trgovsko mesto. V njej so se izdelovali, kakor pripoveduje ta potopisec, fine tkanine, ki so se prodajale daleč po svetu in služile tudi kot denar. Tudi jermenarstvo je cvetelo ob tem času v Pragi.

Povzemimo torej še enkrat svoje izvajanje:

Patriarhalni sistem je vladal med Slovani nekako do začetka preseljevanja narodov, morda nekako do II. stoletja po Kristusu. Ostanki in sledovi tega sistema so se ponekod ohranili seveda veliko dalje.

Pod vplivom zlasti bojov z nemškimi plemeni za časa preseljevanja narodov se je pri Slovanih iz starega patriarhalnega sistema naravnim potom in na domačih tleh razvil sistem plemenskih knezov. Ti knezi so vladali čez več zemlje kakor pa stari načelniki posameznih rodov in zadrug, sicer se pa njihova oblast ni veliko ločila od oblasti poprejšnjih patriarhalnih načelnikov.

Na temelju vlade plemenskih knezov se še niso mogle razviti slovanske države.

Ko se je preseljevanje narodov pomirilo in so se okrog slovanskih zemelj osnovale mogočne tuje države in so Slovani prišli v stik z drugimi narodi, so plemenske kneze izpodrinili načelniki bojnih družin ali družinski knezi. Bistvena razlika med obojno vrsto knezov je obstajala v različni bojni organizaciji. Iz te razlike so izvirale vse druge. Družinski knezi se niso razvili na domači podlagi iz starih plemenskih knezov, ampak so nastali pod tujimi, zunanjiimi vplivi.

Večkrat je družinski knez nastal iz poveljnika družinske čete, ki se je zbrala od raznih vetrov, stopila v službo pri kakem plemenu ali pa napadla s silo kako pleme in zavladovala nad njim. Včasih je pač tudi potomec domače knežje rodbine najel družino in pričel ž njo podjarmljevat sosedna plemena.

Poleg novih družinskih knezov so še dolgo časa obstajali stari plemenski knezi, ki so pa vedno bolj izgubljali vpliv in pomen. Knez je rabil svojo družino začetkoma samo za vojno, pozneje jo je pa začel rabiti tudi pri upravi države. Stem so pa stari domači knezi, župani in starejšine izgubili ves pomen. Do veljave so mogli priti samo, ako so vstopili v knežjo družino in se v njej odlikovali.

Domači knezi in poveljniki rodov pa seveda niso tako radi in mirnim potom dali oblasti iz rok in se pustili potisniti na stran. Zgodovina nam pripoveduje o ostrih in krvavih bojih med domačimi načelniki in knezi in med družinskimi poveljniki in vladarji. Velikokrat so poročila o teh bojih zavita v pravljice, iz katerih je mogoče samo z ostroumno kritiko izluščiti jedro resnice. Omenil sem že iz ruske zgodovine boj med derevljanskim knezom Malom in kijevskim družinikom Igorjem. Na Češkem pripoveduje zgodovinar o mogočnih rodovih Slavikov in Vrševicov, ki so se neprenehoma upirali knezom Premislidom, a tudi prepirali med seboj. Iz staropoljske pripovedke imamo Popela in njegove strice, katere je dal ta knez zazidati v takozvani Mišji stolp. V okviru te pravljice se krije najbrže spomin na boje med poljskimi knezi družiniki in starimi domačimi knezi, ki so bili polagoma iztrebljeni.

Zanimivo je še, da staro izročilo skoraj pri vseh slovanskih narodih pripoveduje, da so knezi prišli iz tujine in z zvijačo ali z močjo zavladovali v deželi.

O Rusih je znana pripovedka kijevskega letopisca, da so ruska plemena poklicala germanske Varjage v deželo, da bi vladali

nad njimi. Po tej pripovedki so prišli trije varjaški bratje s svojim rodом in zasedli najprej Novgorod, potem pa še druga mesta ob svetovni trgovinski poti. Sin najstarejšega brata Rurika, Igor, je prenesel svojo stolico v Kijev in bil takorekoč prvi ruski knez.

Češka pravljica pripoveduje o možu Kroku, ki je prišel od nekod daleč in ustanovil mesto Prago in češko državo.

Malopoljska povest govori o možu Kraku, ki je prišel istotako od nekod od daleč, premagal zmaja Vavela, ki je v krakovskih okolicah uničeval polja, ljudi in črede, ter je nad pečino, v kateri je prebival Vavel, sezidal grad Vavel, okrog katerega je nastalo mesto Krakov.

Severnopoljska ali velikopoljska povest ve povedati o knezu Popelu, ki je pomoril svoje strice, kar je pač samo odmev bojev družinskega kneza s starimi domačimi knezi. Potem pravi povest, da je za Popelom zavladal na Poljskem domači kmečki sin Piast. Iz tega bi mogli sklepati, da je ljudstvo premagalo kneza in njegovo družino in si izbralo zopet svojega domačega kneza. Na vsak način moremo sklepati iz tega, da so bili boji v nekem času med domačim prebivalstvom in načelniki družine. Saj vemo, da je tudi v Kijevu varjaška družina včasih delala knezu silno preglavico in je moral uporabiti zvijačo in silo, da se je iznebil upornega oddelka družine. Taki slučaji so se brez dvoma vršili tudi drugje. Bili so gotovo tudi upori domačega prebivalstva zoper tujo družino, katere nasilstvo je bilo včasih gotovo močno občutljivo. Splošno je pa povsod in na vseh slovanskih zemljah zmagal sistem bojnih družin in družinski načelniki so postali ustanovitelji raznih slovanskih držav.



Svetovna trgovina.

Spisal dr. V. Šarabon.

»Kakor žabe okoli mlakuže tako sedimo mi okoli Sredozemskega morja,« je rekel nekoč Platon. Hotel je s tem povedati, da obsega tedanji svet le pokrajine okoli tega morja, da so vsi narodi starega veka navezani nanj in da jih ono kolikortoliko redi. Prvi promet in prva trgovina na svetu v večjem obsegu sta se vršila po valovih mediteraneja. Sicer so Egipčani in Babilonci imeli veliko obrt in dosti trgovine doma, a vse je ostalo le doma

in šele ko so Feničani začeli posredovati promet med različnimi kulturnimi narodi, lahko govorimo o svetovnem prometu. Pomisliti pa moramo predvsem, da se prvič promet in trgovina v tistih starih časih in tudi v srednjem veku, niti oddaleč ne dasta primerjati z današnjo trgovino, za kar bomo navedli par zgledov, drugič pa, da moramo izraz »svet« v starem veku popolnoma drugače pojmiti nego dandanes. Ozirati se moramo na tedaj znane kraje in računati samo s temi. Mimogrede omenjeno slišimo večkrat dvome o takozvanih svetovnih državah prejšnjih stoletij, če pa pogledamo na geografsko poznavanje tistih časov, vidimo takoj, da so države bolj zaslužile imenovani naslov nego sedaj, zlasti če gledamo na razsežnost in vpliv.

Za primerjanje si oglejmo tole tabelico, ki nam jo je sestavil E. Schöne v svoji politični geografiji:

Ime	Milj. km ²	Terra cognita za časa največje raz- sežnosti dotične države v milj. km ²	Velikost države v primeri terra co- gnita v odstotkih
Asirska država	0·9	10	9
Perzijska velevlad . . .	5·6	18	31 (!)
Aleksander Veliki . . .	5·3	22	24
Imperium Romanum . .	5·4	40	13·5
Nemško cesarstvo okoli leta 1040	1·0	30	3·3
Država Karola V. v naj- večjem obsegu . . .	21·1	90	23·5 (!)
Sedanja Brazilija . . .	8·5	510	1·7
» Unija	9·75	»	1·95
» Kitajska	11·1	»	2·22
» Rusija	22·25	»	4·5
Greater Britain	29·90	»	5·9

Feničani so posredovali trgovino med severom in jugom, vzhodom in zahodom, imenujemo jih lahko prve nositelje kulture ob obalah Sredozemskega morja, združili so bili vso trgovino tedanjega časa v svojih rokah. Prodajali so les ceder z Libanona, žito iz doline Jordana, steklo iz Egipta, grške školjke, domače kupice, srebro iz Tartesa v Španiji, babilonska mazila, egipčanska oblačila iz platna, zlasti iz dragocenega bisa, galanterijsko blago iz usnja, napravljenega doma, a iz kož afrikanških živali, vino in olje iz Grške in arhipela, dišave orientalske, sužnje iz Sirije, Palestine in Afrike, kositer in jantar iz Angleške in Nemčije: vse, kar je proizvajal tedanji svet, je služilo Feničanu v kupčijske namene. Pustili pa niso nikomur drugemu trgovati, trgovina je bila

njihov monopol. Znano je, da je zapeljal Feničan svojo ladijo raje na sipino, samo da ne bi izvedeli Grki, sledeči mu, kam je namenjen. Z največjo skrbnostjo so skrivali svoja pota in strašili babjeverne sodobnike s kačami, pošastmi, vrtinci (Scila in Haribdis) ter drugimi zaprekami, postavljenimi od razljučenih bogov. Zato so pa tudi nekatera mesta tako obogatela in Schmidt citira v svojem delu: Zgodovina svetovne trgovine — preroka Ecehiela, ki poje slavo mestu Tiru: Postalo si bogato in krasno sredi morja. Ker si trgovalo po njem, si obogatilo mnogo dežel, da, z množino svojega blaga in množico svojih trgovcev si obogatilo kralje zemlje.

Ker pa Feničani niso poznali naseljevanja, saj jih je bilo za to tudi premalo, ampak so povsod ustanavljali samo svoje trgovske hiše, se niso mogli vzdržati, zlasti ne, ko je nastopil proti njim močan, žilav narod, Grki. Grki so prvi kolonizatorji sveta in ravno njihove kolonije so postale pozneje središča dobičkonosne trgovine. Najprvo omenjajo Egino, Korint, Milet, potem pa slavne A t e n e (delijsko zavezo bi imenovali mi atenski imperializem, zlasti v gospodarskem zmislu). Glavna zasluga Grkov je ta, da so prejšnji trgovski cesti od zahoda proti vzhodu po mediteraneju pridružili novo, od severa proti jugu, od Južne Rusije do Egipta, da so torej razširili trgovski svet. Ni ga bilo izdelka, ki bi ga ne bili mogli kupiti v Atenah; kar so morali sicer iskati po vsem svetu, tu je bilo vse združeno, in v »državi Atencev«¹ čitamo: Kar je lepega na Siciliji, v Italiji ali na Kipru ali v Egiptu, v Lidiji ali v Pontu ali na Peloponezu ali pa kje drugod, vse je zbrano tu na eni točki. — Vse obale sredozemskega morja so bile posejane z grškimi kolonijami, zlasti v sredi, v Italiji, in na skrajnem severovzhodu, ob pontskih obalah, ki so dajale zlasti žito in les, pa tudi meso in ribe. (Prim. pravljico o Argonavtih, kar ni drugega kot obnovitev trgovskih zvez z zlata bogatimi ondrotnimi pokrajinami, a zlato je tu trgovina sama.)

Velikansko razsežnost pa zadobi grška trgovina po Aleksandru Velikem, ki odkrije bajne pokrajine orijske in postavi na mesto vzhodnega semiškega prekupovavca grškega trgovca samega: ni

¹ Za stari in srednji vek sledimo večinoma omenjenemu Schmidtu, ker je itak le pregled, za novi pa Gruberju, Friedrichu, Zehdenu, Eckertu, Deckertu, Andreeju, Oppelu, Thomsonu, Götzu, Hennigu, Ludwigu, Hettnerju, Richthofenu, Francozom Bruhnesu, Guénotu in Hückelu, pa tudi drugim; zelo veliko je v uradnih statistikah, zlasti mnogo je pa raztresenega po raznih časopisih.

je bilo več razlike med vzhodom in zapadom, zdelo se je, da se strne ves svet v eno celoto, v kateri preskrbi izmenjavo različnih potrebščin grški trgovec. Seveda se je moralo težišče trgovine nekoliko premakniti, dedščino atensko prevzame Aleksandrija, mesto, vzrastlo na ukaz genialnega Makedonca. Brezprimerna je lega te kolonije, zlasti za oni čas, na meji med Azijo, Afriko in tudi Evropo, v središču tedaj znanega sveta. Tudi po smrti Aleksandra obdrži Aleksandrija svojo moč, svojo veljavo, negovana po izobraženih Ptolemejih, prijateljih in gojiteljih vsega lepega in koristnega. Celo Prednja Azija se ne vda napadom orienta, krepko se mu ustavljajo Selevkidi, braneč z grško omiko vred tudi grško trgovino.

A že so vzrastli tudi na zahodu novi konkurenti, Kartagina se prične dvigati, Rim stopi med svet. Sredozemsko morje je pa premajhno za dve taki velesili, začne se neizprosni boj, boj za obstanek. Zgodovina nam pravi, da so gospodarski boji najhujši, nasprotnika ne odnehata, dokler ni eden njiju popolnoma strt (prim. Ateno in Šparto, Anglijo in Francijo, Anglijo in Nemčijo sedaj, kajti da je sedanja konkurenca samo začetek poznejšega hujšega boja, vedo vsi, ki zasledujejo to brezprimerno borbo; o tem pozneje). Tu se nista kosala rimski in kartaginski vojak, kakor se učimo navadno v šoli, kosala sta se rimski in kartaginski trgovec: in končal se je boj kot gospodarska borba s tem, da je Rim popolnoma triumfiral in prevlekel s plugom prej cvetoče kartaginske pokrajine. Istega leta (146) je rimski trgovec zatrl tudi grškega (Korint): Sredozemsko morje je postalo notranje rimsko morje.

Kakor prej v Atenah se je stekalo sedaj — poleg Aleksandrije — bogastvo vsega sveta v prestolnici ob Tiberi in neki Grk nagovori Rimljane: Iz vseh dežel in iz vsega morja prihaja k vam, kar rodijo letni časi, zemeljski pasovi, kar je doma v rekah in jezerih in kar izdela Helen in barbar. Kar izdelujejo in pripravljajo narodi vseh vetrov, tega je pri vas v izobilju, v vsakem času. Toliko prihaja k vam poleti in jeseni tovornih ladij, da se mi zdi Rim delavnica vesoljnega sveta.

Poleg tega, da so trgovali Rimljani daleč proti jugu in vzhodu, so začeli tudi trgovino s severom, deloma tudi skozi naše pokrajine: prodajali so Germanom izdelke svoje industrije, kupovali od njih sirovine, govedo in konje, ovce in prašiče, kože in sužnje, zlasti pa jantar (O tem tudi D. in Sv. 1912, št. 2).

Rim propade. Od prejšnje slave ostane le malo, obdržal se je vzhod in kulturo rimsko ima braniti odslej Carigrad. In kulturno sredstvo prve vrste je trgovina; preselila se je iz ulic in forov tiberskega mesta na mejo med Evropo in Azijo, med vzhodom in zapadom. Primerjali so Carigrad in njegovo trgovsko življenje z utripiljaji srca, ki ženo kri po celem telesu. Telo je Evropa in točke, kjer so se v prvih časih srednjega veka ti utripiljaji javljajo najbolj glasno, kjer je trgovina dobila nova zavetišča, novo moč, tvorijo četverokot srednjeveških trgovskih cest: Carigrad—Marseille—London—Baltiško Morje. Od severa proti jugu, od zahoda proti vzhodu so pa šle seveda tudi paralelne ceste, hoteč dobiti stik s svetovnimi: tako se je razvila trgovina Kolina ob Renu, Devina in Bardovika v Osrednji Severni Nemčiji. A tudi v diagonali od Londona do Carigrada veje živahno trgovsko življenje, diagonalo tvori deloma Donava, tam zraste nanovo Regensburg in Passau.

Ob maloazijskih, sirskih in egiptskih obalah se je bizantinska kultura spajala z arabsko. Arabci, pa tudi Egipčani in Perzi so prinašali toli zaželeno blago orienta do Prednje Azije, je zamenjali tu za izdelke zahoda in odnesli v središča arabske trgovine, v Bagdad, veličastno stolico Abasidov, dalje v Basoro na potu do Perzijskega zaliva in nadalje v Indik in še naprej do Malake, v Malako pa so prišli trgovci iz Indije in Serike (Kitaja) s pridelki bogate svoje domovine: tako so postali Arabci potom Carigrada posredovavci prometa med najskrajnjim vzhodom in deželami ob Atlantiku. Trgovali so tudi v karavanah tja proti Kitajski po stari »poti čaja in svile« mimo Samarkanda, Kašgara in Jar-kanda ob vzhodu zledenelih srednjeazijskih vrhov. To pot so Mongoli odprli tudi Evropcem, ki so prišli tako tja do Kitajske; leta 1368. je začela na Kitajskem vladati dinastija Ming in nastopili so domači posredovavci. A ne samo v notranjo Azijo so zahajali Arabci, tudi doli proti jugu so se obrnili, prišli na vzhodnoafriško obalo, na Madagaskar in obiskali mimogrede slavno Mekko. Tjakaj pa je prihajalo zopet vse polno pobožnih vernikov islamskih in Mekka je postala drugo tržišče mohamedanskega sveta. Vse to pa, kar je proizvajala orientska pridnost in čudovita rodovitnost daljne Azije, vse to je plulo tja proti Aleksandriji, a še v obilno večji meri proti mestu ob Bosporu in se razpršilo po znanih četverokotnih cestah v zadnje koticke zapada. Omenimo pa, da so v starem, srednjem in deloma tudi v novem veku razpečavali

le takozvano »kolonijalno« blago, o ogromnem prometu, ki vlada dandanes, takrat še ni bilo govora, saj tudi prometna sredstva itd. tega niso dopuščala.

V Evropi so povpraševali zlasti po orientalskih tkaninah, posebno iz svile (imena atlas, damast etc.), po zdravilih, dišečih cvetlicah, zeliščih, ambri, žefranu, lesu za barvila, dragih kamenih, dišavah itd. itd. Znano je, da so se norčevali iz trgovcev z imenom »bogate vreče popra, reiche Pfeffersäcke«.

Življenje v Evropi je bilo tedaj dosti razkošno, še bolj seveda ono v daljnem orientu, ki je zalagal Evropo z blagom, ki ga sama ni mogla proizvajati. Marco Polo nam nekoliko pozneje opisuje kitajsko mesto Hangčov; precej pretirava, to je očitvidno, vendar je moralo življenje tam napraviti na razvajanega Italijana nenavaden vtis. Imenovano mesto pravi da je štelo 1,600.000 hiš, imelo je deset glavnih tržišč, dolgih in širokih čez 10 km, krasne, kanalizirane ceste, 1200 mostov. Toliko je prebivalstva, da porabi vsak dan 5000 kg popra, na trg pride pa vselej po 40—50.000 ljudi; palača poleg mesta ima obseg 10 milj, z zlatom okrašene velikanske dvorane, v katerih eni lahko obeduje 10.000 ljudi. Imeli so že papirnati denar in poznali so uporabo premoga.

Križarske vojne so uničile trgovino carigrajsko, prešla je bolj na zapad in sever, središče so ji postale Benetke. Kakor nekdanji Feničani so si tudi Benečani večinoma osvojili samo posamezne točke, ki so bile opora svetovni njihovi trgovini; kolonizirali niso, bilo jih je za to tudi premalo, glavna stvar jim je bilo monopoliziranje trgovine in prometa in le s težavo so se druga mesta ubranila njihove premoči, med njimi Genua in Florenca. Da so imeli velike dobičke, nam dokazujejo računi o trgovini s sužnji, zaslužili so do 180 %. Da se pa vendar obseg tedanjega prometa in trgovine niti od daleč ne da primerjati današnjemu, vidimo iz poročila doža Tomaža Mocenigo: pravi, da razpošlje republika vsako leto v svet blaga za 10 milijonov zlatov; in to je bila svetovna sila in prva kupčijska država, danes pa razpošlje mala Švica blaga za 1100 milijonov kron, Holandska za pet milijard kron in celo Srbija skoro za 100 milijonov kron. Seveda moramo vpoštevati vrednost denarja takrat in sedaj. Kaka razlika, kaka izprememba!

V istem času kot na jugu Benetke monopolizira na severu trgovino svetovnoznana Hansa z Ljubekom v sredi, na skrajnih točkah pa Novgorod, Wisby na Gotlandiji, Bergen na Norveškem,

London in deloma flanderski Brügge. Ti dve glavni torišči, Hansa in Benetke, sta morali pa dobiti zvezo in zato nastanejo preko Evrope od juga proti severu nova pota svetovne trgovine, tako po dolini Adiže čez Brenner, še bolj pa čez Reschenscheideck in od tu dalje čez prelaz Fern ali pa Arlberg do donavske in renske ceste, tja tudi čez Simplon, Splügen itd., od Benetk direktno skozi naše kraje do Donave, ki potegne nase tudi cesto od severovzhoda; te zadnje ceste pridejo skupaj pri Dunaju. Poleg Dunaja vidimo Augsburg, Frankobrod, Norimberg, Moguč, predvsem pa Kolin, ki je združil vsebi vse ceste gorenje Nemčije kot združi središče kroga v sebi polumere. V še večji meri kot v Kolinu se je strnila svetovna trgovina od severa in juga na teritoriju zahodno odtod, v Šampanji z bogatimi njenimi tržišči. Imenujejo jo veliko borzo 13. stoletja. Ko so pa Benečani skozi gibraltarsko ožino sami poiskali si pot proti severu do bogate Flandrije in stopili v mestu Brügge v neposreden stik s Hanso, tedaj je zatemnela luč Šampanje, ki je oddala ključne bogastva srečnejšemu tekmecu, Flandriji in stolici njeni, Brüggeju. Tako razkošje je vladalo v tem mestu — posledica dobičkonosne kupčije —, da je vzkliknila kraljica Ivana Novarrska pri obisku: Dosedaj sem mislila, da sem samo jaz kraljica, vidim pa, da je še na stotine drugih.

Že prej smo omenili, da se tedanja trgovina ne da primerjati s sedanjo, tudi ni bilo takrat še posebnih veletrgovcev, slišimo le o manjših trgovinah; v Augsburgu n. pr. so bili v 15. stoletju samo štirje trgovci, ki so imeli večje premoženje kot 300.000 kron. Dobiček je bil pa zelo velik, vsaj na videz; morali so namreč blago zelo drago prodati, ker je bilo nešteto mitnic in drugih zaprek. Če se je n. pr. na cesti prevrnil voz, je bilo vse blago last dotičnega, po čigar posestvu je tekla cesta, če je zadel v reki čoln na sipino in ni mogel naprej, je bila vsebina in tudi čoln last gospodarja ob bregu. Ni čuda, da so bile ceste zelo slabe, ker se je tedaj voz še preje preobrnil, da je bilo v rekah mnogo »nepričakovanih« ovir itd. Tudi če je n. pr. zaneslo ladjo na obrežje tuje države, je bilo sila težko dobiti nazaj vsaj del dotičnega blaga ali pa primerno odškodnino. Zato ravno so morali trgovci veliko dražje prodajati nego so kupovali.

Novi vek se prične. Portugizi se plazijo previdno ob afrikanški obali, oplujejo neprijazni rtič tam doli na jugu, pogledajo v Indik, vidijo, da bo kupčija nesla in leta 1498. zaplapola portu-

giska zastava na zidovih Kalikuta, središča malabarske trgovine. Sprimejo se z Arabci, tedanjimi prekupovavci, premagajo jih, zapro jim pot do Indije, gredo še naprej do Vzhodne Azije, pridejo do Molukov, otokov njihovih želja: *Lizbona* postane prvo trgovsko mesto sveta. Kakor Benečanom in preje Feničanom je tudi Portugizom prva skrb monopoliziranje trgovine: Kdor hoče kupiti dragocenih produktov zemlje orientalske, mora priti v *Lizbono*, ki obogati kot dotedaj še malokatero mesto. Prodajajo kakor hočejo (omenili smo to že v zadnjem odstavku pri kolonijah), dobiček je velikanski, 100—500%; prodajajo pa v Aziji tudi evropsko blago kakor hočejo in odirajo domačine na uprav barbarski način — stari čevlji stanejo 300 zlatov, vrč vina 200 zlatov itd. —; zopet napravijo imenitno kupčijo, povprečno zaslužijo tu do 400%! A denar sam nam ne zagotovi obstoja in če je nekdo rekel: zlato amerikansko je napravilo Špance uboge, je imel čisto prav; isto velja o Portugizih (o tem tudi še pri kolonizaciji) in prav radi pritrdimo Schäferju, ki je rekel: *Noch nie hat der Besitz des Geldes den Gang der Weltgeschichte entschieden.*

Španci si tedaj osvojijo Novi Svet na zahodu, papež določi mejo in tako smejo tudi Španci v svojem okrožju delati kar hočejo. Sevilla in pozneje Cadiz postaneta glavni tržišči, ladje zlata in srebra smejo prihajati le sem. Španci imajo skoro iste dobičke kot Portugizi, a tudi njim zlato ne tekne, njihova slava kmalu mine, vzroke smo že navedli.

Nova pota v Ameriko in Indijo so potisnila ponosne Benetke popolnoma v ozadje, uničil jih je španski in portugalski monopol: nemezis zgodovine, kakor čaka ta usoda še marsikateri narod. Ker ne dolgo potem izgine tudi pomen Hanse, izgubijo pota od juga proti severu svoj promet, svojo trgovino, vsaj ono v večjem obsegu, vse se je premestilo daleč tja na zahod. Da so se nekatera gornjenemška mesta kljub temu še obdržala, se imajo zahvaliti samo talentu in podjetnosti posameznih rodbin: znale so se prilagoditi novim razmeram in kakor so prej kupovali trgovci orientalske pridelke od Benečanov, tako sedaj od Špancev in Portugizov. Ker pa le-ti niso hodili z blagom po svetu kakor prej Benečani i. dr., so šli pa nemški trgovci v *Lizbono* in *Sevillo* in si kupili tam, česar jim je bilo treba. In da so ravno tedaj različni Fuggerji itd. najbolj sloveli, se imajo zahvaliti kolikor-toliko tej trgovini, potem seveda tudi oni z *Anvers-om*, pa tudi rudokopskim podjetjem v drugih deželah itd.

Če gremo iz Južne Nemčije po suhem na Špansko in Portugalsko, si bomo izbrali pot skozi takozvana burgundska vrata med Renom pri Baselu in gorovjem Juro ter bomo zadeli na koncu globoke doline Saone na mesto Lyon, tam kjer prihiti iz Alp tudi Rona. To križišče cest je tedaj posebno zaslovelo, postalo je ravnotako svetovna borza kot preje Šampanja.

Dolgo seveda ni ostalo tako: uničila je trgovino vlada sama vsled brezprimerno visokih zahtev, nadlegovanja tujih trgovcev i. dr. Kar je bil Lyon na jugu, to je bil tedanji španski Anvers (Antwerpen) na severu, ob izlivu Šelde, morebiti najlepšem pristanišču kontinentalne Evrope. Rekli so tedaj: Anvers je druga mesta s svojo trgovino takorekoč pogoltnil. Kupčeval je zlasti z dišavami, po katere so pa seveda morali hoditi trgovci sami na pirenejski polotok, ker Portugizi so bili prekomodni za tak napor; kupčeval je s suknom, baval se je z denarno trgovino, vsled katere je stopil v zvezo tudi s slavnimi Fuggerji iz Augsburga. (Omeniti moramo, da je Brügge moral odstopiti svojo vodilno vlogo Anversu zlasti radi tega, ker je postalo pristanišče premajhno za novi svetovni promet, vrhutega je pa dohod do pristanišča vedno bolj zapiral pesek, donašan po tokovih.) Fuggerji so postali pravi bankirji sveta in Jakob Fugger je enkrat pisal Karolu V.: Znano Vam je in očitno je, da bi Vaše veličanstvo ne bilo dobilo rimske cesarske krone brez moje pomoči. Tedaj, ko je imela ta rodbina največje premoženje, ga cenijo na 192 milijonov kron, za takrat ogromna vsota, za danes nič posebnega, če pomislimo, da je bila to svetovna bankirska trgovska firma: zopet dokaz, da moramo gledati razmere preteklih časov z drugimi očmi kakor sedanje in jih meriti z drugim merilom. Proti severu je šla trgovina sedaj samo ob Renu — vedno seveda imamo v očeh svetovno trgovino, ne lokalne; da je bilo lokalnih centrov povsod dosti, večjih ali manjših, o tem ni treba govoriti, tako središče za notranjo Nemčijo je bilo n. pr. Lipsko.

Verski boji so povzročili borbo Holandcev proti Špancem; so pa tudi drugi vzroki, morebiti še bolj tehtni, a to spada v zgodovino, skratka, Holandija se je odcepila od Španske. Le-ti so bili ravno takrat anektirali Portugalsko (1580) in mislili zadeti Holandce najbolj z zaprtjem lizbonskega pristanišča, dosegli so pa seveda ravno nasprotno: Holandci so hodili odslej sami po dišave v Azijo; zlasti po letu 1588, ko je bilo uničeno špansko brodogradništvo, so nemoteno brodarili po morju, izgnali Portugize — ki so bili

tedaj proti svoji volji španski zavezniki — iz kolonij, so le-te osvojili, trgovino ravnotako monopolizirali kakor prejšnji posestniki, da, semtertja v to svrho nasade celo zatrli, ker njihova skladišča niso mogla sprejeti vseh pridelkov iz kolonij, da nikakor ne bi mogel kdo drugi misliti na trgovino z njimi: vse to je koristilo glavnemu njigovemu mestu Amsterdamu, ki je prevzelo dedščino Anversa in Lizbone (zato vidimo večkrat napisano: Amsterdam = Anvers + Lizbona; Anvers je uničila deloma tudi takozvana »španska furija« leta 1576., kajti od tedaj do najnovejših časov si mesto ni moglo opomoči).

Tedaj je propadla tudi Hansa, in sicer ne vsled novih potov, vsled novih zvez, kakor to venomer tolčejo zgodovinarji po šolah (zakaj imata pa dandanes Hamburg in Bremen pri istih potih, istih zvezah tako ogromno trgovino?), temveč vsled popolne oslabelosti nemškega cesarstva, takozvanega evropskega centra, in vsled ojačenja severnih držav: Rusi so razdrli Novgorod, Švedska, Norveška in Danska so večkrat nastopile proti svoji konkurentinji, Angleži so Hanseatom zaprli njihov londonski »Stahlhof« in nikogar ni bilo, ki bi jo bil ščitil. Ker je bilo monopoliziranje takrat že takorekoč recimo »moderno«, so Holandci prevzeli še glavni del hanseatske trgovine, zlasti tudi ono s slaniki. Trgovina po Renu gori je bila itak v njihovih rokah, ker so obvladali izliv najboljše srednjeevropske vodne trgovske ceste:¹ in tako se je stekalo bogastvo vsega sveta v Amsterdamu; rekli so mu »evropski bazar«, govorili so: prebivalci te dežele zaničujejo svet in se norčujejo iz kraljev; več je v Holandiji ladij nego hiš.

Razumemo, da so bile dividende, ki jih je izplačevala holandska vzhodno-indijska kompanija (ust. 1602), ogromne; navadno 20⁰/₀, včasih 50⁰/₀, l. 1606. kar 75⁰/₀. V letih 1651—1702 beležijo sledeče rezultate: enajst let je bilo brez dividend, sedemkrat so izplačali 12¹/₂⁰/₀, petkrat 15⁰/₀, šestkrat 20⁰/₀, enkrat 22¹/₂⁰/₀, sedemkrat 25⁰/₀, dvakrat 27¹/₂⁰/₀, dvakrat 30⁰/₀, trikrat 33¹/₃⁰/₀, enkrat 33¹/₂⁰/₀, enkrat 35⁰/₀, petkrat 40⁰/₀, enkrat pa 60⁰/₀!!

Wallenstein je sicer sanjal o nekaki obnovitvi Hanse in je sprožil tozadevno misel napram odposlancem hanseatskih mest, a bolj so sovražili takrat v Severni Nemčiji katoličane nego so-

¹ Nemci pravijo, da je izguba Renovega izliva, Holandije, največja, ki je sploh kdaj zadela nemško državo.

vražne Holandce in niso hoteli nič slišati o novi zavezi, ki naj bi bila pod protektoratom »katoliškega« cesarja.

A tudi Holandci niso mogli vzdržati svojega monopola; že neznatnost njihovih evropskih pokrajin ne daje pogojev za vlado nad svetom, zatem pa nastopi tudi konkurent, nevarnejši in brezobzirnejši nego vsi drugi: Anglija. V srednjem veku poljedelska država je razpečavala v Evropo samo izvrstno svojo volno, doma ni bilo še nobene industrije. A iznajdbe novega veka, vtisi novih idej, pogled po morju, donašajočem bogastvo i. dr., vse to je vzdramilo prirojene moči Angleža in mu pokazalo pot, po kateri bo zavladal svetu. In ker so bili najbolj na potu Holandci, je bilo treba najprvo obrniti pozornost na tega tekmeca. Moči, ki jih je bila v različnih oblikah zbrala Elizabeta, je v polni meri izkoristil Cromwell, ki je zadal smrtni udarec holandskemu kupcu in prekupcu z navigations-akto 1651: azijsko, američansko, afričansko blago sme priti na Angleško samo na angleških ladjah, evropsko blago na ladjah dotične dežele, ki blago proda, ali pa na angleških, a le-té morajo iti po blago v ono deželo samo in ga ne smejo kupiti v kakem holandskem pristanišču.

Holandci so se Cromwellovemu atentatu uprli z vsemi silami in dve krvavi vojni sta morali odločiti za nadvlado na morju: a vsa hrabrost admiralov Ruyterja, Trompeja i. dr. ni nič pomagala, vdati so se morali, izgubili so prekupovanje, obdržali pa vendar vsaj deloma svoje kolonije, zlasti one vzhodnoindijske ali indoazijske, ki so jim donašale največ dobička. Te kolonije so obdržali tudi pozneje, ko je morala batavska republika in pa nato holandsko kraljestvo poslušati ukaze Francozov. Če so jim pa takrat Angleži vendar še nekaj pobrali, je bilo to v zameno za krivice, ki so jih napravili Holandci Portugizom za časa unije s Španjo (1580—1640).

Ko so vrgli Holandce ob tla, so se obrnili Angleži proti drugemu tekmecu, proti Francozom. Ta velevlast je bila zadobila za časa Richelieua, Colberta in Ludovika samega veliko moč, ki se je kazala tudi v ekspanziji na zunaj: bitka pri rtiču La Hogue 1692, španska nasledstvena vojna, zlasti pa sedemletna, so izročile svetovno trgovino Angležu, in kar so te zamudile, je popravila bitka pri Trafalgaru.

Vse države so bile tedaj za merkantilizem: zaprtje proti tuji industriji in prepoved izvoza domačih pridelkov (ne izdelkov), nasprotno pa izvoz domačih izdelkov in znižanje carine na uvoz

tujih sirovin. Začel se je merkantilizem na Francoskem in Angleškem; Francoska država n. pr. je šla industrijcem v vsakem oziru na roko, s premijami, podporami itd.; in zato so tudi prepovedali izvoz francoskega žita, da bi ga bilo doma dosti in ga je delavec lahko poceni kupil, raditega je pa tudi ceneje lahko delal in s tem zopet okrepil gospodarja-industrialca. Kmetje so sicer godrnjali, a ni dosti pomagalo. Središče francoske industrije je postal v še večjem obsegu nego prej Pariz, zlasti kar se tiče modnih izdelkov; cvetela so vsa industrijska podjetja in razvila se je živahna trgovina, zlasti proti zanemarjenemu centru Evrope, proti Nemčiji.

Tudi Angleži so monopolizirali kakor že prej vsi narodi, a zadeli so na velik odpor v Severni Ameriki. Govorili smo že o tem, kako je po izgubi teh kolonij angleška trgovina še bolj cvetela, kako so potem nastopili ravno Angleži za prosto trgovino, kar je dvignilo seveda tudi trgovino drugih narodov, in resnico pove Schmidt, ko pravi: Die Begründung der nordamerikanischen Union hat die Befreiung des deutschen Handels von der englisch-holländischen Bevormundung gebracht und bildet damit den Ausgangspunkt für die großartige Entwicklung desselben in der modernen Zeit.

Akoravno je bila Angleška v severoamerikanski vojni pravzaprav premagana, ji to vendar ni nič škodovalo, gospodarsko se je le okrepila, in četudi jo je pozneje hotel Napoleon uničiti s kontinentalnim zaprtjem, tudi to ni nič izdalo: začelo se je tiho-tapstvo največjega obsega, poiskali so si vrhutega Angleži novih potov po vesoljnem morju, ker so nemoteno brodarili semtertja in so morje takorekoč očistili tujih ladij. Anglija je postala prva trgovska moč 19. stoletja. Tako pridemo do najnovejših časov, do dobe produkcije, trgovine in prometa največjega obsega.

Ta preobrat je povzročila v prvi vrsti para, ki je šele omogočila velikansko produkcijo modernega časa (Massenproduktion). Francoska revolucija je osvobodila kmeta, vedel je odslej naprej, za kaj dela, zase namreč, ne za druge, dobil je veselje do dela in bogastvo Francije datira od tega časa. Po drugih državah ni šlo tako hitro kakor na Francoskem, a v teku 19. stoletja se je vendar povsod obrnilo na bolje. Značilno za to stoletje je dejstvo, da je potegnili celi svet v trgovino in promet in če mislimo pri izrazu »svetoven« na celo našo zemljo, smemo ime-

novati svetovno trgovino le ono najnovejših časov. V teh pa se je toliko izpremenilo, da moramo kar strmeti, z velikanskimi koraki gremo naprej in še ni videti konca. Kakšen razloček med začetkom 19. in začetkom 20. stoletja! Vnanja trgovina Anglije je znašala leta 1799. milijardo mark, leta 1829. že nad dve milijardi in se je povzpela leta 1910. nad 20 milijard. Leta 1829. so kupili Angleži za 70 milijonov mark pšenice, leta 1911. pa za 650 milijonov itd. Dočim je kupil in prodal vsak Anglež pred 80 leti blaga za 72 mark, ga proda in kupi danes za 453, Francoz leta 1830. za 22 mark, sedaj za 260, Avstrijec prej za 13 mark, danes za 88 itd. Na to se še povrnemo.

So pa države dandanes ali za merkantilizem ali pa za prosto trgovino; videli smo merkantilizem na Angleškem, vrhunec skoro je dosegel z navigations-akto, videli smo ga na Francoskem, oprijela se ga je potem Prusija (za časa Friderika II.) in Rusija (Peter I. in Katarina II.), nadalje Avstrija (že Marija Terezija, potem pa Jožef II.). Angleži so se potem oprijeli proste trgovine, kar so zlasti lahko storili že zaradi absolutne premoči na polju industrije pred sto leti. Za prosto trgovino je zlasti nastopal Richard Cobden v Manchesteru, pozneje praktično Robert Peel, zlasti pa znani Gladstone, ki je odpravil vse carine za varstvo industrije, tudi navigacijsko akto i. dr.

V novejšem času seveda se hoče Anglija s svojimi kolonijami zopet združiti v gospodarsko celoto proti ostalemu svetu (angleški politični in gospodarski imperializem, o katerem smo govorili pri razdelitvi sveta). To bi pomenilo seveda za ostali svet velikansko nevarnost (zlasti za one države, ki nimajo kolonij), ker ne bi mogli dobiti dosti sirovin in tudi ne prodati svojih industrijskih izdelkov. Vendar so Angleži deloma že začeli z izvršitvijo dalekosežnih svojih načrtov: kolonije so dovolile Britaniji več ali manj vredne carinske ugodnosti, in nevarnost je, da bo šlo v tej smeri naprej.

Za prosto trgovino sta se izrekli Belgija in Holandija, 1865 in 1877, začetkoma tudi Francija, pa ne v celem obsegu; nekako tako je bilo v Švici, Prusiji, Avstriji in Rusiji. Prednosti proste trgovine označuje Ludwig na kratko s temile potezami:

Narodnostno pravo je zadobilo milejše oblike, tuji trgovci iste pravice kot domači. Morje postane prosto, ker se smejo ladje gibati brez vseh ovir (1857 odpravijo carino skozi Sund, Črno morje je dostopno vsem). Trgovinske razmere lahko ure-

dimo in uvedemo marsikako olajšavo; kolonije niso več samo predmet izkoriščanja, ampak pokrajine lastnih gospodarskih interesov. In zato so ideje: svetovna trgovina in svetovni promet nastale šele po politiki proste trgovine. — Seveda se pa ta politika ne more vedno in povsod enako uveljaviti, ker so dežele različne po svoji produkciji in ker hoče vsak kolikortoliko zadostiti svojim potrebam z lastnim delom, lastno produkcijo. Varstvene carine imajo namen ustvariti nove vrste produkcije (večinoma industrielne, pa tudi agrarne), ščititi potrebno, a stalno neugodno produkcijo (večinoma agrarno) in dati delavcem večji zaslužek v razliki z državami, kjer zaslužek vsled naseljevanja tujih delavcev stalno pada (tako se branijo n. pr. Avstralci pred invazijo Kitajcev, Papuancev in Kanakov).

Oprijela se je te politike Nemčija l. 1879. in 1885., Avstro-Ogrska leta 1878. in poostrila določbe leta 1882. in 1887., ki so obveljale tudi leta 1906. in gredo do leta 1917., Francija od leta 1881. in nazadnje tudi Švica in Belgija, četudi ne tako izrazito; najdalje v tem oziru so šle Rusija, Unija in Japonska z ozirom na razvijajočo se industrijo in zavarovan izvoz agrarnih pridelkov.

Seveda je imela tudi ta politika svoje dobre posledice: produkcija (industrielna in agrarna) je v nekaterih državah čudovito napredovala (Unija, Nemčija, Avstrija, Japonska itd.) in videti je stremljenje, nasproti velikim gospodarskim enotam, kakor so Velika Britanija s kolonijami, Japonska, Unija, Rusija, združiti manjše v večje skupine. (Isti pojav smo opazili pri političnem razvoju; južnoamerikanski A, B, C, glas Laba-Šat el Arab itd.; sicer se pa hoče Brazilija po malem pridružiti Uniji in ta ameriška gospodarska zveza bi imela uprav velikanskih posledic za svetovni trg, zlasti če se ozremo na naravnost očarujoči razvoj moderne Brazilijske, prim. Schüler: Brasilien, ein Land der Zukunft, 1912).

Če pa hočemo pregledati trgovino celega sveta, moramo poznati seveda tudi vzroke za prevažanje agrarnih, industrijskih itd. predmetov iz kraja v kraj, iz države v državo, moramo poznati podnebje dotičnih dežel, sestavo tal, velikost držav, gostost prebivalstva in še veliko takih okolištin. Tega seveda ne moremo obravnavati, a splošno vendar lahko nekaj pregledamo. Vidimo vsaj približno, koliko nerodovitnega ali rodovitnega sveta je na tem ali onem kontinentu in iz tega kolikortoliko lahko skle-

pamo na produkcijo (seveda moramo vpoštevati pri tem vse mo-
goče momente). Pregled je ta-le:

	Polje in travniki		Gozd		Stepa		Nerodovit. svet	
	v milj. <i>km</i> ²	v od- stotkih	v milj. <i>km</i> ²	v od- stotkih	v milj. <i>km</i> ²	v od- stotkih	v milj. <i>km</i> ²	v od- stotkih
Azija	10	22·7	13	29·5	9	20·5	12	27·3
Afrika	6	20	7	23·3	9	30	8	26·7
Severna Amerika	5	20·8	9	37·5	3	12·5	7	29·2
Južna Amerika	4·5	25	8·5	47·2	3	16·7	2	11·1
Avstralija in Oceanija	1	11·1	1·5	16·7	3·5	38·9	3	33·3
Evropa	4·5	45	3	30	0·5	5	2	20
	31		42		28		34	

Od vseh teh *km*² je pa izkoriščenih komaj 20 milijonov *km*², za
dve Evropi, sedmina suhe zemlje. Gospodarsko pa pride vpoštev
tudi svetovni ocean z različnimi svojimi zakladi.

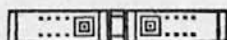
Izmed posameznih kontinentov naj navedemo evropske države
glede na površino te ali one vrste:

V odstotkih površine dotične države

	Njive	Travniki in pašniki	Gozd	Neproductivno
Avstrija in Ogrska	40	25	30	5
Nemčija	49	16	26	9
Ruska	29	15	37	19
Francoska	58·5	10	16	15·5
Švica	19	36	17	28
Belgija	42	26	17	15
Nizozemska	28	45	7	20
Danska	44	30	6	20
Švedska	4	9	48	39
Norveška	2	3	24	71
Velika Britanija	24	54	4	18
Španska	40	20	20	20
Portugalska	24	28	3	45
Italija	46	25	13	16
Rumunija	42	12	20	26
Srbija	35	14	38	13
Bolgarija	28	50	17	5
Grška	17·5	36·5	15	31
Turška	15	27	33	25

Unija ima samo 30/0 neproduktivnega sveta, njive pokrivajo
160/0 vsega površja; v Argentini je kultiviranega dosedaj samo
6·30/0, v Braziliji še manj in že sedaj imajo te države tak vpliv
na svetovni konsum! Kaj prinese šele bodočnost! Pri Evropi vi-
dimo skupno nad polovico zemlje pokrite z njivami, travniki in
pašniki in to seveda vpliva na produkcijo agrarnih pridelkov, na
živinorejo itd.

(Dalje.)



Nekaj o prirodnih pogojih gospodarske blaginje Slovencev.

Gospodarska

Janez Krst. Filipič.

Gospodarska blaginja je tvorba človeka in narave. Pravzaprav gospodari le človek. Človek s svojim umom, s svojim izkustvom, s svojo tehniko in s svojim naporom je veliki početnik gospodarskega napredka. Vendar človek ne more stvariti. Narava mu mora podajati iz svojega bogastva snovi in sil, ki jih človek le uporabi in izrabi. Zemlja je mati vseh tvarnih dobrin. Narava mora človeku podajati ugodnih pogojev za napredek. Človek sicer s svojim umom premaga mnogoter odpor narave, a vseh zaprek ne more premagati in ne vseh pogojev ustvariti. Narava, zemlja, nje lega, sestava, klima, tvori prirodno podlago človeškemu gospodarstvu.¹

Zanimivo je torej vprašanje, kakšne pogoje nudijo slovenske dežele za gospodarski napredek in gospodarsko blaginjo.

Predvsem moramo vpoštevati klimo. Klima — kakor znano — izredno vpliva na rodovitnost zemlje in pravitako na vse organsko življenje.

Ako imamo pred očmi, da so slovenske dežele blizu morja, da so nagnjene izvečine proti zahodu in jugozahodu, bi smeli — posebej še na Kranjskem — pričakovati ugodnejših podnebnih razmer.² Neugodno vpliva zlasti na Kranjsko in Koroško, deloma tudi na Goriško in Štajersko visoka lega deželâ, dalje prostranost gorovja, orjaških snežnikov in lednikov ob mejah in tudi po notranjščini. Zato prevladuje splošno strogo celinsko podnebje. Neredki so močni vetrovi, obilna padavina, megle in nevihte, katerih je n. pr. v postonjskem okraju največ v vsej Avstriji. Z nevihtami je pa večkrat združena obilna toča, zlasti na Štajerskem. Goriški, Istri in posebej Krasu sta zelo škodljiva jug in burja. Pomladi in poleti napravljata poljskim pridelkom mnogo škode, pozimi pa povzročata jako ostro podnebje, vsled česar občutno trpe ljudje in živina.

¹ Primeri: H. Pesch: Nationalökonomie II. (1909), 450—451; dr. Aleš Ušeničnik: Sociologija (Ljubljana 1910), 340, 343—344.

² Primeri: Slovenska zemlja, I. del 35—42, II. del 39—44, III. del 17, IV. del 129—141, VI. del 48—54; J. Majciger, Zračne razmere ali meteorologija (Slovenski Štajer III. [izd. Slov. Matica 1868], 105—137).

Kljub tem neugodnostim je vendar podnebje slovenskih dežel dokaj prikladno za gospodarski razvoj. Saj ima precejšen del slovenskih pokrajin, t. j. Goriška, Istra, Trst z okolico, velik del Štajerske in nekaj Kranjske, večinoma namorsko podnebje. Zato so ti deli zdravju prikladni, kar nam potrjujejo številni obiski tujcev. Pa tudi sicer omogočuje podnebje Slovenije v nižinah obilno rast mnogovrstnih pridelkov in ugaja splošno bogati favni in flori.

Čim manj je namreč ugodna rastlinstvu zemeljska sestavina, tem prikladnejše so rastlinstvu in poljedelstvu sploh kratke mile zime, tople in lepe pozne jeseni, vlažne pomladi brez škodljive zmrzali in dolga poletja. Res je, da so na Dolenjskem in Štajerskem vlažne pomladi zelo kvarne zlasti vinoreji in da ima Koroška na levem bregu Drave bolj razvito kmetijstvo z bogatimi pašniki kot na desnem. Vendar dozori tudi v slovenskem Korošanu žito ne samo po dolinah in nižavah, temveč tudi v višavah, kjer bi tega ne pričakovali. Velik del Kranjske, Štajerske, Goriške in Istra pa leži v pasu ekvinokcijskega deževja, kar tako pospešuje rastlinstvo in živalstvo, da so n. pr. na Goriškem na malem prostoru zbrane rastline in živali skoro vse Evrope in tudi v Istri je rastlinstvo mnogo južnejše kot bi se dalo soditi po zemljepisni legi dežele.

Vobče nudijo slovenske dežele poljedelcu vsega tega, kar more dati kmetijstvo:¹ oves, koruzo, proso, sirk, ajdo, ječmen, rž, fižol, grah, lečo, bob, zelje, krompir, repo, korenje, razne zgodnje salate, šparglje, konoplje, lan, deteljno seme, hmelj in mnogo rastlin, zlasti v Istri, ki se uporabljajo za razna orodja, začimbo in barvila. Trditi torej smemo, da bi z ozirom na podnebje slovenskim deželam ničesar ne manjkalo, če bi se ljudje nekoliko bolj potrudili za moderno obdelovanje polja, ki ga nujno terja zemeljska sestavina. Seveda je pa jasno, da ni vsa slovenska zemlja enako sposobna za vsako panogo poljedelstva. Zakaj skoraj vsak večji okraj na Slovenskem ima posebno sposobnost za to ali ono kmetijsko panogo.² Zato naj bi se temu primerno

¹ Primeri: Slovenska zemlja, I, del 44—48, II, del 46—48, III, del 17, IV, del 214—218, VI, del 130—132; dr. Ivan Gršak, Narodno gospodarstvo (Slovenski Štajer III. [izd. Slov. Matica 1870] 46—53).

² Primeri: Kakšne kmetijske razstave naj se snujejo pri nas na Slovenskem (Narodni Gospodar IX [1908] 193) in: O gospodarski izkoristvi poljedelskih pridelkov 274—276.

gojilo tu hmeljarstvo, tam prašičereja, tu zopet živinoreja, a drugod sadjarstvo in sočnate rastline. V vsakem posameznem kraju pa bi se morala taka kmetijska panoga tako intenzivno gojiti, da bi se povzpeli na vrhunec popolnosti. Stem bi se zabranil uvoz mnogih tujih pridelkov, ker bi imele slovenske dežele vsega v izobilju in bi zamenjavale pridelke med seboj. Stem bi pa tudi izginila ona pesimistična misel,¹ da Slovenci ne moremo ostati agraren narod. Pa ne samo v slovenske dežele, celo v ostalo Avstrijo bi se zabranil na ta način uvoz te ali one potreščine. Sedaj n. pr. uvažajo zelenjad v Avstrijo iz Zgornje Italije; a vendar so Istra, Goriška in vipavski del Kranjske naravnost ustvarjene za gojitev zelenjadi.² Tu uspevajo zgodnji krompir, najfinejše vrste karfijole, špargljev, graha, fižola, paradiznic, melon, zimskega radiča. Ti kraji bi lahko postali najbolj sloveči s svojo zelenjadjjo, če bi imeli strokovnjaško vzgojo in organizirano prodajo. Tudi bi bilo treba obrniti pozornost na drobne pridelke. Zlepa ni namreč najti ugodnejših zemeljskih podnebnih razmer, kjer bi se bolje in bujnejše mogle razvijati razne vrste jagod, borovnic, brusnic, malin, robidnic, gob, zdravilnih zelišč. Treba bi bilo večkrat le pridnih rok in pravih prekupcev in po organizaciji bi se dali tudi ti pridelki spraviti kot eksportno blago v letovišča.³

Še večjega pomena kot našete rastline je pa za Slovence gojitev sadnega drevja.⁴ Že sedaj pri nas sadjarstvo izbornoupeva in če se bo v prihodnje bolj negovalo, postane morda glavna pridobitev za slovenskega kmeta. Naša domovina ima toliko zatišnih, solčnih hribov, toliko ljubkih proti severnim vetrovom

¹ Primeri: Josip Agneletto: Slovenske narodno-gospodarske črtice (Naši Zapiski VII [1910] 368).

² Primeri: Pomen zelenjadarstva za slovenske dežele (Narodni Gospodar X [1909] 73).

³ Primeri: Stalen postranski zaslužek naših revnejših kmečkih ljudi na deželi, ki so pridni (Narodni Gospodar IX [1908] 127).

⁴ Primeri: Našim gospodarjem v navodilo pri nakupovanju in zasa-
janju sadnih dreves (Narodni Gospodar VIII [1907] 72–73); Poprimimo se
sadjarstva (Narodni Gospodar IX [1908] 177–179); K naši sadjereji (Na-
rodni Gospodar IX [1908] 325); Ustanavljajmo sadjarske zadrage (Narodni
Gospodar X [1909] 33–34); Naše sadjarstvo in sadjarske zadrage (Narodni
Gospodar X [1909] 334–336); Za povzdigo našega sadjarstva (Narodni Go-
spodar XII [1911] 25–27); Izvoz sadja na Štajerskem (Občinska Uprava III
[1908] 104).

zavarovanih dolinic, da bi lahko rastlo in se gojilo najboljše sadno drevje. Dolenjska in Štajerska imata sploh za sadjarstvo jako ugodno lego in Belokranjska bi lahko pridelovala prav tako fino sadje kot Vipavska dolina. Le žal, da je mnogo teh krajev golih. Če je pa zasajeno sadno drevje, se pa premalo pazi nanj, zlasti pozimi. In res je zasajenega že mnogo sadja, kakor črešnje, marelice, slive, breskve, rožiči, mandeljni, jabolka, hruške, češplje, orehi, kostanji, in namizno in gospodarsko sadje se izvažajo že od nekdaj in izvoz raste od leta do leta. Na Štajerskem n. pr. dobe srednje kmetije na leto samo za sadje od 2000 do 6000 K. Vendar bi bilo treba tudi pri tej panogi poljedelstva zadržati, da bi odvezle posameznikom kuhanje žganja, ki se širi po kmetih bolj in bolj, uničuje sadje, zastruplja otroke in zavaja ljudi k špirtu. Zadržati naj bi dalje skrbele za to, da bi se spravilo sadje kot sadno vino v denar. Prevzele naj bi pa tudi izvoz sadja samega, seveda kolikor je mogoče. Mnogi namreč sodijo, da si ni mnogo obetati od izvoza sadja v naravni obliki, bodisi iz Kranjske, Štajerske ali Koroške. Tod zori, tako pravijo, kasno sadje, ki ga je ob istem času v izobilju po vsej srednji in deloma tudi severni Evropi. Dobro bi se pa to obneslo na Primorskem, ki ima najjužnejše sadje, kateremu so odprta vsa mala in velika tržišča v vsej srednji in severni Evropi.

Prav tako ugodno kot za sadjerejo je podnebje slovenskih dežel tudi za vinorejo. Z njo se pečajo več ali manj po vseh slovenskih deželah; najbolj seveda na Štajerskem, Goriškem, Kranjskem in v Istri, kjer raste trta po vseh predelih, izvzemši najvišje apnene planote, in povsod rodi obilo sladkornatega grozdja. Da, tu in tam — posebno še na Dolenjskem — se je pojavila že hiperprodukcija v vinu s svojimi slabimi posledicami, kar izkušajo omejiti vinarska zadruga, ki išče novih odjemalcev in daje vinu moderno obliko za eksport.¹

Primorska in Istra z milim podnebjem se odlikujeta torej po vinoreji, Štajerska, Koroška in Kranjska z ostrejšim podnebjem so posebej važne zaradi gozdov. So namreč v tem oziru na prvem mestu v Avstriji. Na Kranjskem še posebej lahko imenujemo gozd osnovni kapital narodnega premoženja. Zakaj prav gotovo je, da na Notranjskem in Dolenjskem, večinoma tudi na

¹ Primeri: Anton Veble, Izvoz slovenskih vin na Češko in Moravsko (Narodni Gospodar X [1909] 245—253).

Gorenjskem le gozdovi ohranjujejo rodovitna tla, zabranjujejo moč vetrov in urejujejo klimo. Za gozdove se sicer skrbi od leta do leta vedno bolj, kar izpričuje posebno Kras.¹ Saj bodo tudi slovenske dežele pri umnem gospodarstvu vedno važne glede gozdov z ozirom na Trst kot glavno izvozno luko na Jadranskem morju za les v Italijo, Grško, Francosko in Afriko. Žalostno je le, da čim bolj procvita domača obrt, tem bolj ginejo tudi gozdi. Čim bolj namreč gradijo zadnje čase železnice, tem bolj prodajajo mnogi gospodarji svoj les, ne da bi veliko mislili na bodočnost.² Večina gozdov je visoke vrste in sicer prevladujejo jelovi gozdovi proti listovcem.

Kakor za rastlinstvo, prav tako ugodno je podnebje slovenskih dežel tudi za živalstvo. Zgodovina namreč priča, da je pregnala mnogo več živali — zlasti divjačine — človeška roka kot klima. Splošno pripada živalstvo po veliki večini srednjeevropskemu pasu, nekoliko tudi južnemu. Prvo velja o Koroški, a slednje o Kranjski, Goriški in Istri, ki imajo razen mnogoštevilnih živali, ki so skupne planinskim deželam, tudi posamezne vrste, ki pripadajo pontskemu živalskemu pasu. Te vrste so ali stalne, ali pa prihajajo le semtertja v te kraje. Poleg najrazličnejše divjačine in rib, ki služijo v prodajo, uspeva dobro goved, konji, pa tudi domača kuretnina.³ Če izvezamo ribarstvo, je v tem oziru uboga le Istra. Izmed škodljivih živali je z ozirom na škodo, ki jo povzroča poljedelstvu, še vedno preveč razširjen zajec. Nevarne so dalje razne kače, in sicer so na Goriškem zastopane najbolj strupene vrste. Omeniti bi še bilo v gospodarskem oziru važno sviloprejko, kateri prija podnebje ne samo na Goriškem, temveč tudi na Kranjskem in Štajerskem.

Slednjič moramo priznati blagodejni vpliv klime slovenskih dežel na človeško življenje. Zemlja leži večinoma v zmernem pasu, ki je najvažnejši za razvoj človeka. Tu namreč uspevajo tudi pri nas, kar je razvidno iz navedenega, cerealije. Tu raste žito in imajo svoj obstanek najpotrebnejše domače živali. Pravtako je važen pojav, da se temperatura redno menja in ni velike

¹ Primeri: Pogozdovanje kranjskega Krasa (Občinska Uprava IV [1909] 151) in Pogozdovanje Krasa (Občinska Uprava II [1907] 112).

² Primeri: Kakšen pomen imajo pri nas gozdi in kako naj z njimi gospodarimo (Narodni Gospodar IX [1908] 274—276).

³ Primeri: Slovenska zemlja, I. del 87—92, III. del 93—100; IV. del 222—226, VI. del 132.

vročine, ki bi utrujevala, pa tudi ne stalne temperature, ki bi jemala energijo. Prehodno vplivata slabo, kakor rečeno, jug in burja in neugodna zdravju je furlanska nižina, kjer je ob morju nezdrav mrzličast zrak.

Če je pa podnebje ugodno za gospodarski razvoj slovenske zemlje, je pa mnogo manj ugodna v tem oziru zemeljska sestavina.¹

Predvsem manjka naši zemlji fosforove kisline, ki je ena izmed najvažnejših snovi za rastline. Te je v naših deželah že po naravi malo in z napačnim kmetovanjem smo še tisto malo množino le preveč že izsesali. Škoda je dalje, da iz golega apnenca, ki je samposebi nerodoviten, sestojne ne samo vrhovi visokih gora, temveč tudi plasti mnogo dolin in nižin. Ni čuda, da so visoke gore gole. Manjka jim studencev, ki bi razjedali in izpreminjali apnenčevo sestavino v prst. Zato je nekoliko boljše v nižjih predelih, kjer je dovolj studencev, da se razstopljen apnenec meša z gruščem, prodrom, peskom, in čim nižje gremo, tem rodovitnejši je svet, dasi prevladuje vsepovsod v velikem obsegu apnenec. Tu se zopet vidi, kako važni so gozdovi za naše kraje, ker čuvajo prst, ki nastaja pod vplivom studencev, dežja in solnca, da je ne odnaša veter. Razen apnenca je veliko predelov po Slovenskem iz peščenca in raznih konglomeratov, ki so brez vpliva vode pravitako nerodovitni. Veliko plasti je tudi iz granita, ki je ugoden za gozdove in polja, dalje v poljedelskem oziru važnega gnajsa, škrlovca (važnega za gozdove), in ledeniškega gramoza (za poljedelstvo), gline, sipe, raznega mlakužnega blata in naplavine. Važna in primeroma precej razširjena je kredna formacija, ki je samaposebi nerodovita; če pa pride na take plasti dobra gnojnica, potem pa v njej izborno uspeva vinoreja.

Velikega pomena za gospodarski razvoj vsake dežele so notranji zemeljski zakladi. Le redko se dvigne gospodarsko dežela, ki nima rudnin za izvoz, ki nima na razpolago železa in premoga za gradnjo železnic, za parnike, stroje in razne gospodarske naprave.² Z ozirom na slovenske dežele smemo reči, da so dani ti pogoji v obilni meri. »Prezreti ne smemo, da je

¹ Primeri: Slovenska zemlja, I. del 13—18, II. del 24, IV. del 6—10, VI. del 5—12; Ivan Žuža, Zemljeznanske razmere ali geognostika, (Slovenski Stajar I. [izd. Slov. Matica 1868] 79—104).

² Primeri: H. Pesch o. c. II. (1909) 476.

mного podzemeljskih zakladov še neodkritih in mnogo odkritih nedotaknjenih.«¹

Vse dežele so dobro založene s premogom.² Važna je prav tako železna ruda, ki je na Koroškem svetovno znana. Četudi ni več dandanes uporaba živega srebra tolikega pomena kot nekoč, vendar lahko s ponosom omenimo, da prekaša Kranjsko v tem oziru le Španska in Kalifornija. Z njim v zvezi je pomemben tudi cinober. Vpoštevanja vreden je dalje mangan, katerega se med vsemi avstrijskimi deželami največ pridobiva na Kranjskem. Nič manj važne niso za kemično in urarsko obrt naše dežele vsled svinčenca. Bogate so dalje naše pokrajine dobrega kamenja za dekorativne stavbe in umetniške spomenike. Lepo zbrušen goriški marmor, sestavljen iz jaspisa, porfira, akata, karneola, kremena, je podoben krasnemu mozaiku in so ga že Rimljani po pravici visoko cenili. Dobi se dalje v naših deželah za novodobno cinkografijo važna cinkova ruda; poleg tega je precej bakrenih rudnikov, lignita, raznih peščencev, ki se uporabljajo pri izdelovanju stekla, razne ilovice za lončeno posodo in opeko, morda tudi petroleja, in v Istri soli, ki se izvaža v najobilnejši meri. Manjka pa zlasti dragih kovin, zlata in srebra, tudi platine, grafita in žvepla.

Izredno pomembne za gospodarski razvoj kake dežele so reke, jezera in morja. Četudi se ne oziramo na naravne produkte, ki jih donajajo vode (ribe, raki, školjke), moramo vendar povsod priznati njih velik vpliv na rodovitnost pokrajin. Poleg tega se da vodovje izrabiti tehničnim potom (za mline, žage, tovarne) in vrhu tega se da vodna moč uspešno izpremeniti v električno.³

Kako je torej v tem oziru v naši domovini?

Kakor kaže zemeljska sestavina svoje senčne strani, prav tako nam nudijo naše reke poleg ugodnosti tudi mnogo neugodnosti.⁴ Mnogi potoki in jezera sicer zajemajo svojo vodo v stalnih, snežnih plasteh in ledenikih, tudi se prelivajo po slovenski zemlji velike reke; toda žal, da so deležne vobče povsod njih blago-

¹ Primeri: Josip Agneletto l. c. 369.

² Primeri: Slovenska zemlja, I. del 84—86, II. del 88—93, IV. del 219 do 222, VI. del 132—135. Ivan Gršak l. c. 69.

³ Primeri: H. Pesch, o. c. 484.

⁴ Primeri: Slovenska zemlja: I. del 34, II. del 36, IV. del 91—93, VI. del 33.

dejnega vpliva le ozke doline. Predvsem so malo srečni v tem oziru Kras, Notranjska, Dolenjska, Istra in ptujsko polje, kjer se vsled geologične sestavine izgublja veliko padavine po apnenih tleh. Zato znatno trpe ob času suše ljudje in živina.¹ Seveda imajo pa ti kraji nekaj dobrega na sebi. Dočim kraške ponikvarice le redkokdaj prestopijo bregove, uničijo na Gorenjskem in Koroškem potoki in reke v malo trenutkih blagoslov, ki so ga povzročale skozi več let. Zlasti so nevarni ob nevihti hudourniki, ki prinašajo v doline mnogo grušča in zasipavajo rodovitno zemljo. Posebno se to dogaja pomladi in jeseni, ko silno narastejo ter pridrve v dolino s seboj peska, kamenja, drevja i. t. d. Tu se nam zopet kaže veliki pomen gozdov. Umevno je torej, zakaj možje strokovnjaki tako poudarjajo pogozdovanje strmin pri regulaciji potokov. Zaman bi bila marsikatera uravnava potokov, osobito prihajajočih s strmih goličav, dokler se obronki ne pogozde in ne zabrani udiranje zemlje.²

Kot dobro stran naših voda moramo omeniti velik zaklad, ki ga skrivata Koroška in Gorenjska v svojih vodah vsled velikega strmca in velikih brzin.³ V prometnem oziru nimajo naše reke, če prezremo plove na Dravi, nobene večje važnosti več, dasi je bila nekdanj pomembna Drava, Sava in tudi Ljubljanica vsled brodarstva. Morda bi se tudi pri nas dalo napraviti s pridom nekaj kanalov po zgledu severne Italije.⁴

Za tujski promet skrbe pri nas krasna jezera. V slovenskih deželah je namreč obilno jezer in jezerc in večinoma gorskih, ki dajejo našim pokrajinam naravno lepoto in veličastnost. Zato prihajajo letovičarji radi iz daljnih krajev v čvrst planinski zrak in mnogi izmed njih ostajajo celo leto pri nas.⁵ Na Bledu je n. pr.

¹ Kakšna potreba vode vlada na Kranjskem, kaže n. pr. tale projekt: 1. za dobavo vode bo treba 754.300 K; 2. za projektirane, a še ne izvršene vodovode bo treba 5.057.910 K; 3. za vodovode, še nerešene, a v stavbnem uradu naročene, bo treba 3.000.000 K. Skupno: 8.812.210 K. Primeri: Občinska Uprava IV (1909) 24.

² Primeri: Fr. Povše, Zahteve agrarne politike glede na kmečko kulturo, (Društveni Govornik II [1910] 87–99).

³ Primeri: Slovenska zemlja, VI. del 135, in O nameravani uporabi vodnih sil na Kranjskem. (Občinska Uprava IV [1909] 131.)

⁴ Primeri: Dr. Janez Krek, Narodna ekonomija 136, in dr. Ivan Gršak, Narodno gospodarstvo I. c. 107.

⁵ Primeri: Slovenska zemlja, VI. del 39–42; IV. del 114–24.

zrastlo od 1890—1906 144 lepih vil in vilam podobnih poslopij.¹ V Ljubljano pa je dospelo tujcev, ki so prenočevali po hotelih od 1. 1903—1908 nič manj kot 200.806.

Ribnikov nimamo danes na slovenski celini, čeprav je bila nekdaj v tem oziru zlasti Kranjska sloveča.² Saj je imel vsak samostan in vsaka graščina svoj ribnik in Ljubljana je bila sloveče tržišče za ribe. Mnogo rib in povodnih ptic se pa dobi v jezerih in nekaj malega tudi po tekočih vodah; le žal, da so jih zelo pregnale po potokih mnoge povodnji, nespametno ribarjenje in plovba voda.³

Izredno veliko je pa po Slovenskem močvirnih krajev in na Kranjskem je primeroma največ močvirnatega sveta v vsej Avstriji.⁴ Samo za osuševanje ljubljanskega barja n. pr. je bilo proračunjenih 4,184.000 K. Nekaj tal je pa tako zamlakuženih, da jih ne bo mogoče nikdar osušiti.

Važna je Štajerska vsled toplic, vrelic, solnih in kislih voda; a tudi v Korotanu je precej zdravilnih voda. Ker jih pa premalo vpoštevajo in ne opremijo z modernimi napravami, imajo marsikje le krajeven pomen. Ostale dežele pa v tem oziru nimajo kaj pokazati.

Preostane nam govoriti le še o morju, ki je izredne važnosti za posamezne dežele. Zakaj preko morja vodijo naravne ceste za svetovni promet in svetovno trgovino. Zato vidimo, da so se najbolj dvignile one moderne industrijske države, kjer uspeva prekmorska trgovina, in znano je, da se Avstrija bori takorekoč za svojo eksistenco, ko izkuša obdržati svobodno pot v sredozemsko morje, da ne postane podložnica nemške države, če bi morala biti navezana na Hamburg. Seveda je odvisna uporaba morja od tega, ali ga ljudstvo zna uporabiti, ali ima zato dovolj zmožnosti in je kulturno dovolj razvito.

Ako motrimo gospodarsko stališče slovenskih dežel, moramo priti do sklepa, da smo navezani, kakor vsa država, posebno še Slovenci na morje, ker le tu so dani pogoji za izvažanje izdelkov

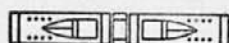
¹ Primeri: Kako Bled raste (Občinska Uprava II [1906] 40) in Statistični podatki o tujkem prometu v Ljubljani zadnjih pet let (Občinska Uprava III [1908] 56).

² Primeri: Slovenska zemlja, IV. del 124—25.

³ Primeri: Slovenska zemlja, VI. del 35, 46; in Statistični podatki o ribarstvu na Kranjskem (Občinska Uprava, II [1907] 161).

⁴ Primeri: Slovenska zemlja, IV. del 125—26 in Ljubljansko barje (Občinska Uprava, II [1906] 14) ter nadinženir Ivan Sbrizaj: Ljubljansko barje in njega osuševanje (Občinska Uprava, I [1906] 80 sl.)

bodisi katerekoli vrste. Vendar pa moramo imeti vedno pred očmi dvoje dejstev. Prvič, da nam ne bo veliko pomagano, četudi leži pred nami morje, ako ne bo v ozadju eksporta in importa. Prav tega pa v sedanjih razmerah ni.¹ Velika trgovina je tako uvedena, da celo marsikatera vrsta naših domačih izdelkov roma najprej na Dunaj, ali na Češko in se od ondod vrača zopet nazaj k nam in dalje na jug pod tujim imenom, podražena za prevoznino in dobičke posameznikov. Zato bi bilo treba gledati na drugi strani, da pride vsaj trgovina domačih dežel v domače roke. Vsa trgovina je namreč danes večinoma v rokah židov in njena nestanovitnost plaši realne domače trgovce, ki ne morejo tekmovati z Lloydom.² Ravno zato bi bilo treba, da bi se obnovili domači brodovi, kakor so bili v manjši meri še nedavno ob istrski obali, ki pa jih je Lloyd popolnoma izpodrinil. Glede luk³ moramo reči, da je Istra pripravna, ker je obala, izvzemši nekaj naplavinških dolin, povsod strma v morje ali celo navpična. (Dalje.)



O stvarnosti podstati.

A. Zupan (Rim).

(Dalje.)

Kant o problemu podstati in aktualizem.

Nekaj novega, v filozofiji dotedaj nepoznanega je bilo nazarje Kanta (1724—1804). Da moremo jasno spoznati Kantovo mnenje o podstati, si moramo predočiti v par potezah njegovo kritiko človeškega spoznanja, kakor jo je podal v svoji »Kritik der reinen Vernunft«. Kant se je zgrozil nad Humejevim skepticizmom, hotel je rešiti veljavo človeškega spoznanja, a je ni mogel, ker je tudi on privzel ob početku svojega raziskovanja dve usodni načeli: od Descarta načelo koncepcionizma in od Angležev načelo empirizma. Ker empirizem trdi, da iz izkustva ni mogoče na noben način dobiti splošnih pojmov, zato je za Kanta nastalo vprašanje, kako je mogoče, da so metafizični pojmi neveljavni in zato neve-

¹ Primeri: Josip Agneletto: Slovenske narodne gospodarske črtice I. c. 372.

² Primeri: Slovenska zemlja, II. del 109.

³ Primeri: Slovenska zemlja, II. del 33.

ljavna tudi vsa metafizika, a da je vendar ob tem še mogoče objektivno človeško spoznanje in so mogoče tudi objektivne znanosti. Začel je Kant s svojim razmišljanjem pri osnovnih načelih spoznanja, tako pri osnovnih matematičnih sodbah ter prišel do zaključka, da imajo te sodbe v sebi elementa splošnosti in nujnosti, ki pa po načelu empirizma ne moreta priti iz izkustva in jih zato mora razum pridodati izkustvu. In res, če opazujemo čutne zaznave, vidimo, da teles ne zaznavamo drugače kakor zunaj nas v prostoru in času. Ker bi pa predmeti našega spoznanja, torej tudi telesa po načelu koncepcionizma morali biti v nas in ne zunaj nas, zato ni mogoče drugače, kakor da čuti dodajo tudi lik prostora in časa, v katerih in po katerih spoznavamo predmete čutnih zaznav zunaj nas v prostoru in v času. Tako je resnično vse spoznanje rezultat iz dvojnega elementa, objektivnega in subjektivnega in ni več predmet norma naše spoznave, marveč um je ravnilo predmetom, ki si jih sam ustvarja. To je bistvo Kantovega naziranja o spoznanju in na tej podlagi meni Kant, da je rešil dvojno, v začetku si stavljeno nalogo zanikati veljavnost metafizike in obenem priznati objektivnost spoznanja.¹ V spoznanju samem Kant razločuje tri stopnje. Najprvo čuti sprejmo občutke (*Empfindungen*) in jih s pomočjo dvojnih likov *a priori*, prostora in časa razpostavijo v prostoru in razvrste v času, iz česar nastane naziranje (*intuicija*, *Anschauung*). Nato razum podvrže čutne intuicije svojim likom *a priori* ali kategorijam, dvanajsterim po številu, in tvori sodbe. Končno pa pamet sodbe, ki si jih je stvoril razum, uredi, spoji in tvori sintetične ideje jaza, sveta in Boga.² Za nas najvažnejši je nauk o razumu, ki edini misli, t. j. tvori sodbe ter ima v to svrho like *a priori* ali kategorije, med katere šteje tudi podstat. Podstat je torej Kantu nekaj subjektivnega, ker pripada našemu duhu, izhaja od njega, a obenem nekaj objektivnega, v zmislu Kantovem namreč, t. j. lastnega vsem ljudem. Po Kantu podstati ne spoznamo polagoma, marveč pojem podstati nam je v kali vrojen, to je, je kategorija *a priori*, funkcija, ki jo ima duh odpočetka, preje ko izkustvene zaznave, in s katero ureja zaporednost zaznanih fenomenov.

¹ Ker je tako umevanje spoznanja popolnoma nespojljivo z etičnimi in verskimi principi, je Kant privzel poleg teoretične pameti še praktično pamet, ki podaja ideje obveznosti, Boga, duše, neumrjčnosti, a ne da bi jih mogla opravičiti in utrditi, česar pa po Kantu tudi ni treba. Odtod njegova knjiga: *Kritik der praktischen Vernunft*, 1788.

² O teh treh vrstah spoznanja glej več Falckenberg o. c. 286 ss.

Treba le, da se ta lik razvije, očisti in razjasni, za kar skrbi z ene strani izkustvo, z druge pa razum sam — oproščen izkustva. Bistveni znak podstati je trajnost; to, kar traja in tekom menjave ostane isto (*Beharrliches im Wechsel*), je podstat; podstat se rabi za »predstavo istega kot substrata za empirično določanje časa«. ¹ Kakor vsi liki a priori, tako je tudi lik podstati za izkustvo potreben. Brez podstati bi namreč ne mogli zaznati izprememb; zakaj izpremene so nemogoče, če ni nekaj trajnega, kar med izpreminjanjem ostane isto. Izpremembe so pa spet nujen pogoj za časovne določbe. Zato bi brez lika podstati ne mogli objektivno, t. j. vsi enako, določati časa. Stem bi pa padlo vse izkustvo, zakaj vsako izkustveno zaznavo doznamo v času, in z izkustvom bi padla vsa veda. Ako pa temu liku a priori odgovarja kaj izvun naše svesti, tega ne moremo vedeti, zato treba pojem podstati izločiti iz kozmologije, psihologije in teodiceje. Sklep na dušno podstat, na podstatni jaz, je Kantu »paralogizem čiste pameti«, sofizem. Ker si misleče bitje moremo misliti le kot subjekt, trdimo, da je subjekt in da smo mi podstati. To pa ni upravičen prehod; zakaj, da bi mogli tako sklepati, bi morali zreti podstat v nas samih, kjer pa ne vidimo ničesar drugega ko psihične akte in njih menjavo. Jaz torej ni drugega ko svest našega mišljenja. Ni podstati duše, in kakor duša ni podstat, tako tudi ni enovita podstat. ²

Iz takih nastavkov se je razvil aktualizem — najodkritejši in danes glavni nasprotnik podstati. Aktualizem je teorija, ki uči, da je vse veselstvo samo dejanje brez podmeta, nauk absolutne evolucije, ki zameta vsak trajni princip. Tudi uče aktualisti immanentnost učinkovanja — edine stvarnosti in so zato zabrisali tudi razliko med vnanjim in notranjim spoznanjem, med vnanjim in notranjim svetom. Njim ni prehajajočega učinkovanja, pojavi se samo vrste, si slede, so pa vsi enake narave, naj se že vrše zunaj nas ali pa v nas. ³ Ta aktualistični nauk ni nekaj čisto

¹ Odtod Kantov stavek: *Der Satz, daß die Substanz beharrlich ist, ist tautologisch.*

² *Philos. Jahrb.* 1904. 300 s. Nekaj značilnih citatov iz del Kantovih gl. Eisler I. c. 457.

³ *Philos. Jahrb.* 1904. 114 s. Dobro je povzel aktualistični nauk Klimke (*Der Monismus*, 292): *Zwei Grundelemente bleiben somit in der Welt zurück: die Bewegung in der objektiven, die Empfindung in der subjektiven Welt. Und beide Elemente sind nicht Dinge, sondern Vorgänge, kein Sein, sondern ein Werden, keine Substanzen, sondern reine Aktualität. Več glej ibid. 290 ss., zlasti z ozirom na identifikacijo psihične in fizične realnosti.*

novega, zakaj zasledimo ga že v stari Grčiji. Že Heraklit je učil, da je edina stvarnost postajanje, razvoj, delovanje, že on je trdil, da ni ničesar trajnega, da se vse vesoljstvo nahaja v vesoljnem in trajnem toku (*πάντα ῥεῖ*). Zato je pa tudi bolj prav, če trdimo, ne, da so nastavki podani od Angležev in Kanta, vodili do aktualizma, ampak da so vodili do obujenja Heraklitovega nauka. In res, izza časov Lockejevih in Kantovih se aktualizem more radovati dokaj bujnega razvoja. Že Hume je aktualist, predvsem pa Kantovi učenci priznavajo popoln aktualizem. Fichteju je panteistični jaz samo delovanje ali bolje povedano kompleks vseh realnosti, ki so pa pojavi,¹ enako Hegelu postajanje in Schopenhauerju hotenje in v najnovejšem času je aktualizem »modern«.² Da pa z aktualističnim naukom pade stvarnost podstati, je umevno samoposebi, saj če je vse samo dejanje in je dejanje samo sebi zadosten vzrok, kje naj je mesto za podstat — nositeljico in povzročiteljico dejanj. Aktualizem zamori vsako podstat v kali, vsaj vsako trajno podstat. Ker je pa aktualistov mnogo in bi nas predaleč vedlo, če bi hoteli zasledovati nauk vsakega posameznika, kar bi bilo z druge strani komaj mogoče, se moramo zadovoljiti z naukom glavnih zastopnikov, kar tudi popolnoma zadošča, saj se osnovna načela vlečejo pri vseh kakor rdeča nit in so njih sistemi le bolj ali manj malenkostne variacije nauka glavnih zastopnikov.

Schaller in Ulrici podajeta v kali glavni ugovor aktualistov proti podstati, ko ji očitata protislovnost. Če zahtevamo namreč delovanju subjekt, postane delovanje lastnost nedelavnega, kar je očitno protislovje — tako trdita.³ Isti ugovor proti podstati dobimo tudi pri Wundtu, najresnejšem izmed vseh aktualistov, dasi v drugačni obliki. Tudi Wundtu se zdi podstat, osobito duhovna podstat, protisloven pojem; kako se namreč dasta združiti znaka, da je podstat nekaj bistveno trajnega, neizpremenljivega in obenem vendar počelo vseh izprememb in menjav. Zadnji znak mora namreč imeti svoj razlog v podstati sami, v njeni biti, zaradi česar bi

¹ Prim. Eisler I. c. 458.

² Če se more o evolucionizmu trditi: Heute gehört er (scl. der Entwicklungsgedanke) unzweifelhaft zu den weitestverbreiteten Anschauungen (Klimke, Der Monismus 265), se isto sme trditi o aktualizmu, saj sta evolucionizem in aktualizem tako tesno spojena in zato hodita navadno drug z drugim roko v roki. Prim. ibid. 288 ss.

³ Gutberlet, Allg. Metaphysik³ 52.

podstat bila obenem izpremenljiva in neizpremenljiva. Ta pomislek¹ dovede Wundta, da zameta Lockejev nepoznani nekaj in trdi, da naravna misel vidi v podstati edino-le skupino občutkov. Stvari so mu zato le od naše volje neodvisne skupine občutkov s »prostorninsko samostojnostjo in časovno nepretrganostjo.« Enaki pojavi povzročajo drug drugega, so obenem vzrok in učinek. Vendar pa Wundt v naravoslovni vedi, kozmologiji še dopušča podstati mesto pomožnega pojma, Avenarius, Mach, Schuppe i. dr. so ga pa izločili popolnoma iz vsake vede. Pojem podstati služi namreč po Wundtu sili kot izhodišče, masi kot oporišče in tudi energiji ni odveč; je nepogrešljiv za umevanje vzročne zveze naravnih pojavov, pri čemer pa podstat ni nositeljica vzročnosti, marveč je podstatna vzročnost sama. Stvaren pa pojem podstati pri vsem tem ni. Popolnoma odveč je pa Wundtu pojem podstati v psihologiji. Psihologija ima za svoj predmet isti objekt ko kozmologija, t. j. podatke našega izkustva, ki jih pa obdeluje v drugem oziru ko kozmologija, t. j. ne neodvisno od subjekta, ki je naše pojmovanje podatkov izkustva, marveč skupno z njim; zato ne rabi pojma podstati kot pomožnega pojma, ki bi izkvaril že odpočetka psihologično raziskavo. Prvotno je dejanje, duša je šele drugotna kot stvor mišljenja, zakaj iz misli moremo priti do podstati, ne pa obratno. Pa ne le to, tudi bujno psihično življenje je nezdržljivo z neizpremenljivostjo duše. Končno pa pojem duše tudi nič ne pomore za razlago psihičnega življenja. Jaz ni podstat, ampak volja, hotenje. Apercepcija t. j. povzdiga kakega akta nad prag svesti, je element hotenja in tako tudi vez med psihičnimi samoposebi neodvisnimi akti. Volja je vzrok enote svesti in ne podstatni jaz. Sploh pa tu ne gre za kako čisto enoto, saj nimamo le ene volje, imamo še drugo, sekundarno voljo. Kakor je hotenje v dušnem življenju elementarnega pomena, tako tudi zunaj vse delovanje ni drugega ko hotenje in vesoljstvo je samo totalnost hotenj, volcij (Wollungen).²

Na istem stališču kakor Wundt stoji Paulsen, v marsičem Wundtov učenec, le s to razliko, da se ne trudi preveč, kako bi

¹ Ta ugovor, pravi dr. Baur »bildet den tonus firmus, der die aktualistische Musik macht, und wird auch von allen Anhängern dieser Theorie vorgebracht.« Phil. Jahrb. 1904. 124.

² Phil. Jahrb. 1904. 123 s. Gutberlet, I. c. 52 s. Willems, Die Erkenntnislehre des modernen Idealismus 64. Gutberlet, Der Kampf um die Seele², Mainz 1903. 58. 75 s. 99. 100. 103. Klimke, Der Monismus 297 ss.

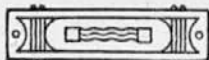
dokazal neveljavnost podstati, marveč se rajši iz nje norčuje. Podstat mu je nekaj nepoznanega, čisto tujega, »ne vem, kaj«. Na vprašanje, kaj je podstat, ki nosi pritike, si ne ve nihče odgovora. Kakor je odgovoril Indec na vprašanje, kaj nosi zemljo: »slon«, in kaj slona? »želva«, in to? nekaj, »ne vem kaj«, enako si moramo odgovoriti na vprašanje, kaj nosi pritike. Zato podstati ni; brez psihičnih aktov ne bi bilo duše; da ti ponehajo, ne bi nič ostalo. Zavreči je pa podstat treba, ker si nihče ne ve povedati, kaj je, ker si nihče ne more biti na jasnem, kako more roditi in nositi pritike, ker si je nihče ne more predstavljati in nazadnje, ker podstat še povrh k ničemur nič ne služi in ne more razložiti enote svesti. Razmerje med našimi doživljaji je podobno razmerju med posameznimi besedami in jezikom; kar je beseda nasproti jeziku, to je posamezni doživljaj nasproti njih celokupnosti. Ni prav, če si mislimo psihične akte kakor nekaj odvisnega, nesamostojnega, treba nam jih misliti kot popolnoma samostojne, kot zvezde na nebu. Kljub vsej porogi nasproti podstati pa Paulsen rabi ime podstati, dà, uči celo bivanje panteističnega Boga — edine podstati.¹

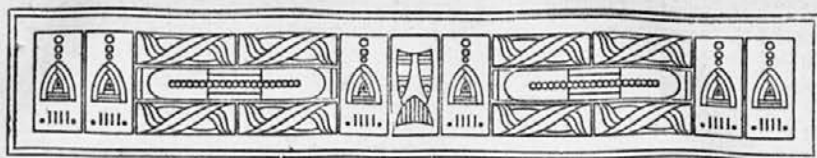
Na Francoskem ima velik ugled Francoz Bergson, katerega aktualizem pa je nekaj težko umljivega. Edina stvarnost mu je evolucija - stvariteljica (*évolution créatrice*), postajanje si je samo zadosten razlog, samo se razvija, samo stvarja.

Vrsta aktualistov je še dolga, Avenarius, Höffding, Külpe, Mach, Münsterberg, Schuppe itd. so njih imena, a nemogoče se je baviti z vsakim posameznikom, zadoščati mora podana bit aktualizma.

Ob tej anarhiji mnenj se nam zbudi nehote želja po pravem pojmovanju, da nas povede iz kaosa in otme naše največje dobrane, bodisi teoretične, bodisi praktične. Kakšno je torej pravo umevanje problema o stvarnosti podstati? (Dalje.)

¹ Willems o. c. 75 s. Gutberlet, *Allg. Metaphysik* 54.





OBZORNIK.

Verstvo.

Bodočnost kulturnih narodov.

A. U.

Kdor le površno pozna sedanje stanje človeške družbe — tako je pisala italijanska revija »La Civiltà Cattolica« nedavno (4. maja 1912, str. 263) — temu je očitna velika kriza, ki pretresa ves kulturni svet. Bije se boj med krščanstvom in moderno kulturo, in čim bolj se javno življenje demokratizira, tem hujše oblike dobiva ta boj. Vsi se vprašujejo, kakšen bo konec tega boja: svoboda Cerkve ali sužnost (socialni ostracizem)?

Ključ bodočnosti, pravi člankar, je socialno vprašanje. Ako se ne posreči z zdravo socialno reformo zaustaviti socializma, tedaj se lahko že naprej preračuna čas, ko bo socialni ateizem podrl zadnje opaže krščanske vere. Ali ne bi s tem započel dobe tiste velike apostazije, ki o njej govori evangelij kot o prvem predhodnem znamenju ob koncu sveta?

Eno je gotovo, kar je krepko izrazil španski filozof in državnik Donoso Cortés: »Naš program ali smrt!« Socialno vprašanje more rešiti le katolicizem. Treba je predvsem npravne reforme, a npravnih sil za tako reformo more dati le katolicizem. Le katolicizem podaja tudi s pravim spoznanjem človeka pravo socialno vedo; brez nje je edino logičen socializem. Sam Fichte je priznal, da ima krščanstvo še silne socialne moči v sebi, ki jih bo svoj čas razvilo in svetu odkrilo. Če torej človeštvo voli življenje, bo bodočnost krščanska, katoliška, zakaj brez katolicizma mu grozi usodna propast.

Pesimisti sicer pravijo: npravna dekadenca vsebolj napreduje, zato tudi mora giniti vsebolj upanje v veselo bodočnost. Toda ta argument, pravi ista revija v drugem članku (1. junija 1912, str. 513), lahko paradokсно takole zaobrnemo: čim bolj raste s protikrščansko kulturo centrifugalna moč apostazije, tem bolj pa raste tudi nasprotno centripetalna sila krščanske reakcije in tem bolj se bliža religiozni in npravni preporod. Živo izraža to hrepenenje velikega dela modernega človeštva ameriški protestant Carlo Beecher Stowe, sin sloveče pisateljice »Stric Tomove koče«: »Naši očetje se ne bi bili nikdar ločili od katoliške enote, ko bi bili prevideli, da bo posledica te ločitve protestantizem brez Kristusa, nerodovit, mrzel,

brez življenja, brez moči, nezmožen dvigniti duše iz bede greha. A če je tako, se obračam jaz s priznanjem in ljubeznijo k rimski Cerkvi, kot človek brez ognjišča, brez strehe, ki hrepeni po stalnem bivališču. Mi trpimo glad po Bogu, da, po živem Bogu; brez miru smo in brez zadovoljstva« (l. c. 527). Tako se uresničuje, kar je napovedal že Chateaubriand: »Jaz ne najdem druge rešitve za bodočnost kakor krščanstvo, in sicer katoliško krščanstvo. Ne rečem, da bo prepород splošen, celi narodi lahko propadejo, a če ostane le eno zrno in pade na malo zemlje, bo to zrno vzkalilo in nova inkarnacija katoliškega duha bo prerodila človeško družbo«.

Zapiski. — »Hrvatska Straža« obravnava v zadnjem zvezku (1912 br. 4—5) neumrjočnost človeške duše, in sicer pod posebnim ozirom, namreč »iz kulta grobov« (U. Talija: Kult grobova, neumrljivost ljudskega duha). — V isti reviji razpravlja o. P. Grabič o Jamesovem pragmatizmu (Amerikanizam pri svetlu evolucije), kjer se ozira tudi na podoben članek Dvornikovičev v »Nastavnem Vjestniku«. Dvornikovič pravi, da je pragmatizem kot čista spoznavna teorija udaril čez cilj, a da ima bodočnost kot teorija »biološkega intelekta«. Grabič nasproti dokazuje, da je tudi to zmotno, ker se opira na zmotne predstave evolucionistične psihologije. — Pravtam priobčuje o. I. Radič zanimivo kritiko »seksualne etike«.

14. maja je umrl sloveči nordski literat A. Strindberg (rojen 21. januarja 1849). Izšel je iz uboštva — »sin deklet« je sam sebe imenoval —; bil je ljudski učitelj, potem po vrsti telegrafist, gledališki igralec, časnikar obenem pa plodovit pesnik in romancier. Po duševnem verskem razvoju je prešel vse faze od ateizma, materializma, pozitivizma preko teozofije do katolicizma. Izpočetka je bil strasten socialist. Zasebna last mu je strup kulture. Nesrečen v zakonu je zasovražil ženstvo in kult ženstva, predvsem pa ženo-emancipiranko. Ta mu je »hijena«. O krščanstvu ni hotel ničesar slišati. »Nič o Jezusu! To ni ne bajka, ne podmena, temveč iznajdba maščevavnih sužnjev in hudobnih ženâ.« Počasi pa se je izvršil v njem notranji preobrat. Že izmlada je nosil v svoji duši veliko ljubezen do narave. In iz narave mu je sijala vedno bolj prečudna mistika. Videl je v naravi smotre in zakone (Sylva sylvarum 1896) in počasi ga je prevzelo prepričanje o ničevosti materializma in slutnja o Bogu. L. 1897. je izšel »Inferno«, njegova velika življenska izpoved, ki se v njej odpove ateizmu in brezverstvu. Poslej išče socialne rešitve le v religiji in se približuje katolicizmu. Katoliško gibanje na Angleškem in v Ameriki mu je znamenje nove dobe, ko bo katoliška religija združila, kar je dobrega v moderni kulturi in modernih narodih, v veliko harmonijo. Ob zadnjem delu »Religija« ga je prehitela smrt.

V »Dom in Svetu« (1912, str. 227—232) je objavil msgr. Tomo Zupan nekaj prezanimivih črtic o duhovitem slovenskem književniku dr. J. Mencingerju (1838 — 12. aprila 1912), zlasti o »njegovi

pripravi na odhod«. S čudovito resnobo se je pripravljaj ta mož, ki je sicer izšel iz liberalne dobe, na smrt. Seveda je že l. 1893. napisal »Abadona«, kritiko modernega pesimističnega in materialističnega naziranja. Že tam je kot svojo izpoved zapisal sv. Avguščina vzklik: »Surgunt indocti et coelum rapiunt; et nos cum doctrinis nostris sine corde, ecce, ubi volutamur!« »Preprosti vstajajo in si osvajajo nebesa, mi pa z doktrinami brez srca, glejte, kod brodimol« Zadnjih sedem let pa je posvetil mišljenje in življenje resnobi, smrti in večnosti. Najljubše berivo mu je bila zadnji čas Poulinova knjiga: »Vers l'Eternité«.

Dr. E. Breit je napisal knjižico: »Ibsens Soziologie und Ethik.« (Apologetische Tagesfragen XI. 4. M. Gladbach 1912). V uvodu pravi, da je vpliv idej Ibsenovih dram na moderno kulturno življenje zelo velik, zato je upravičena kritika teh idej, četudi niso morda vse Ibsenove osebne misli. In rezultat te kritike je, da so te ideje zmotne in da je tudi njih vpliv silno poguben. Henrik Ibsen (1828—1906) je v svojih dramah panteističen monist. V vsem deluje svetovna volja kot notranja nuja (Schopenhauer). Razvoj je večni, hiti pa više in više, zato Ibsen veruje v bodočnost in nadčloveka (Nietzsche). Pričakuje »tretjega kraljestva«. Krščanstvo mu je tuje. Njegova etika je etika skrajnega individualizma, brez objektivnega, versko-nravnega pravca, brez objektivno utemeljene dolžnosti. Zato je zlasti usoden njegov nauk o spolnosti. »Veliki smrtni greh« mu je spolnost kakorkoli ovirati, »moriti ljubezensko življenje«. S tem je mislil, da bo osvobodil ženo, a v resnici bi jo le zaslužnil razbrzdanim spolnim instinktom.



Sociologija.

Katoliška ali nevtralna strokovna društva?

A. U.

Na Nemškem se je spet vnel stari prepir o strokovnih društvi. Pij X. je namreč pohvalil berlinsko Zvezo, da se »odkrito bojuje pod katoliško zastavo« in izrekel, da akonfesionalne organizacije ne obsoja, a da je ne more odobravati. »Ako se gospodarska plat življenja odtrga od religije, tako da le-tá ne prešinja več vsega človeka in vse organizacije, bodo posledice žalostne. Kmalu se bo izločila religija tudi iz drugih teženj praktičnega življenja in tako se bo prišlo do akonfesionalizma, t. j. do zanikanja vsake religije«. Ker je radi tega nastalo v kolinski struji veliko razburjenje, je objavil prelat Heiner, zaupnik rimske kurije v »Kölnische Volkszeitung« pojasnilo, kjer pravi, da sv. Oče ne obsoja strokovne organizacije, kakršna se je v dejanskih razmerah na zapadu razvila, le boji se, da ne bi delavcev v krščanski, toda akon-

fesionalni organizaciji počasi prevzel moderni duh verskega indifrentizma. Zato se tudi nemški škofje na vso moč trudijo, da bi bili katoliški delavci najprej člani katoliških delavskih društev. Naj torej voditelji to povsod izvedo, da bodo tako nevarnost zmanjšali. Seveda pa je sv. Očetu slejkoprej ideal katoliška strokovna organizacija. Tega mu tudi noben katoličan zameriti ne more.



Umetnost.

Anton Aškerc.

A. U.

10. junija je umrl v ljubljanski bolnišnici pesnik Anton Aškerc (rojen 9. januarja 1856). Bil je duhovnik, a sprt s Cerkvijo in z Bogom, ter je umrl svojevoljno nepreviden. Le usmiljenka mu je dala v smrtni borbi križ v roke. Držal ga je, a oči ni mogel več upreti vanj. Ali je posijal s križa kak zadnji žarek v njegovo dušo, kdo ve?! — —

Anton Aškerc (s psevdonimom Gorazd) je bil nadarjen pesnik. Plastična tvornost, realističen duh, krepak jezik, klenci (le često pretrdi in raztrgani) verzi, to so vrline, ki so ga usposabljele zlasti za epično poezijo. Bil je pesnik balad in romanc. Spel je sicer tudi dokaj lirčnih pesmi, a v teh ni nič značilnega. A tudi večjih epičnih snovi ni mogel obvladati; nedostajalo mu je velike koncepcije. Z zdravim čutom ga je menda Levec že izpočetka navrnil na polje balad in romanc, in kot tak, kot pesnik balad in romanc bo Aškerc tudi živel v zgodovini slovenske književnosti.

Njegova dela so: I. Balade in romance (1896, 1903²); II. Lirske in epske poezije (1896); III. Nove poezije (1900); IV. Četrty zbornik poezij (1904); V. Zlatorog (1904); VI. Primož Trubar (1905); VII. Mučeniki (1906); VIII. Junaki (1907); IX. Jadranski biseri (1908); X. Akropolis in Piramide (1909); Poslednji Celjan (1912). Poleg tega je napisal dva potopisa: Izlet v Carigrad (1893); Dva izleta na Rusko (1903) in tri dramske poizkuse: Tri dramatične študije (1900); z I. Veselom pa je prevedel zvezek ruskih pesni: Ruska antologija (1901).

Značilno je za Aškerceve razvoj, da je združena vsa njegova pesniška sila v prvih dveh zvezkih poezij. V naslednjih zvezkih se javlja prvotna sila le še tuintam, splošno pa se pozna vedno večja dekadenca. Poleg psihološkega vzroka, ki bomo o njem še govorili, je bil vzrok tudi ta, da se je loteval večjih epičnih pesnitev, za katere ni imel zadostne tvorne sile. Ponesrečen je že »Zlatorog« (zasnovan v dramatični obliki), prazen, »brez herojstva« »Primož Trubar«, medli »Junaki« (njegov »Kralj Matjaž« le parafraza mnogo lepše narodne pesmi), a njegovo zadnje in največje epično delo »Zadnji Celjan« je po splošni sodbi le še dolgočasna verzifikacija.

Tako bo mogla Slovenska poezija iz poznejših del izbrati le posamezne odlomke ter nekatere balade in romance.

Sicer pa je Aškercova poezija bogata motivov. Motivi so tako raznovrstni, da jih ni mogoče spraviti v kake kategorije. Zajemal je iz zgodovine in življenja, dobival je motivov v svoji duši in v knjigah, doma in na potih (po Italiji, Egiptu, Grškem, Carigradu, Ruskem). Za svoje misli, filozofične in verske, a zlasti za satire, je najrajši iskal iztočnih oblik.

Premnogo motivov je vzel Aškerc iz ljudstva in ljudskega mišljenja. Primeri samo, kako raznoliko (dasi neenakovredno) je obdelal motiv smrti-rešiteljice: Botra (I, 92), Osvoboditeljica sužnjeva (II, 124), Brema (III, 62), Prišel je vlak (IV, 167), Ribičeva pomočnica (IX, 81), ali motiv, da se morajo umrli na svetu pokoriti: Stari grad (I, 4), Mejnik (I, 85), Ribič Tomaž pa kapucin (IX, 13), Zakleti ribič (IX, 139), ali motiv, da se mrtvi vračajo: Na sedmini (I, 65), Vojakova nevesta (II, 98, podobna »Lenori«), Ribičeva vrnitev (IX, 3), Mrlič na morju (IX, 5), Ribičeva ljubica (IX, 91), Božja pot v Barbano (IX, 149). Zanimivo je obdelan motiv o črni smrti: Ponočna potnica (II, 113) in o smrti na plesu: Poslednja plesalka (IX, 135). Na »Erlköniga« spominja »Ribičev sin« (IX, 133). Motiv o strahovih (kjer pa je strah le zver) je obdelan v »Godčevi baladi« (I, 103) in v baladi »Ribičev strah« (IX, 94). Motiv o hudiču se ponavlja v raznih inačicah zlasti v »Jadranskih biserih«.

Mnogo motivov za svoje balade in romance je vzel iz ljubezenskega življenja (prim. Tri ptice, Svatba v Logeh, Črnošolec, Ukrajinska duma, Uroki, Skala v Savini, Balada o jezeru). Druga vrsta motivov je vzeta iz sodobnega socialnega življenja (Zimska romanca, Iz pesmarice neznanega siromaka, Za služboj, Delavčeva pesem o premogu, Navzdol, Amerikanci, Svetnica, Egipčanka [motiv »aleksandrinovanja«], Izselniki). Snov za premnogo balad so mu podali narodni boji za osvobojenje. Tako sta zlasti nastala venca balad: Stara pravda (I) in Rapsodije bolgarskega goslarja (IV). Narodnostni moment mu je bil motiv za mnogo drugih balad (Svetopolkova oporoka, Boj pri Pirotu, Atila in slovenska kraljica, Ilirska tragedija, Umirajoči Bur, Napoleonova ljubica, Balada o obleganem Dunaju).

Iz filozofije o življenju so vzeti motivi za romance Čaša nesmrtnosti, Dvorski norec, Najlepši dan. Toda, kakor smo že rekli, težko bi bilo razvrstiti vso to pisano množ po določenih predelih. Tu nahajamo svetopisemske motive: Judit, Iskarijot; tvorbe v obliki navadnih legend: Kristus in Peter, Legenda o toplicah; razne motive: Anka, Mutec Osojski, Kraljevič Marko, Michelangelo in kritik ...

To je Aškerc balad in romanc, a ni to še ves Aškerc. Še en motiv je nosil Aškerc v svoji duši, in ta motiv mu je razdejal življenje, razdejal pa tudi umetniško tvornost. Ta motiv je motiv napak umevane svobode, ki se je sčasoma poobrazil kot motiv Svobodne Misli.

Gojmir Krek pravi v svoji študiji o Aškercu (Anton Aškerc, Studie u. Übersetzungsproben, Laibach, 1900, 5), da je bil Aškerc »tragično razprta narava«. To je resnično, četudi v drugem zmislu, kakor pa je mislil Krek. Tragični konflikt je nastal v Aškercu duši tisti hip, ko je prejel neizbrisni znak duhovništva, a ne zakramentalne milosti ali pa jo je napravil. Vse kaže, da je šel Aškerc razprt sam s seboj že v semenišče in da je razprt sam s seboj prišel tudi kot duhovnik iz semenišča. To notranje razprtje je bilo najbrže krivo, da tudi za bogoslovne študije ni imel veselja (vsaj njegova dela pričajo o povsem nedostadni bogoslovni izobrazbi) in pač še manj veselja za duhovno življenje. Stopil je v življenje kot duhovnik; a brez notranjega duhovništva, brez jasnih načel, brez žive moči. Ker pa je življenje brez notranje moči težko, se mu je v duši vzbudil odpor proti duhovniškim dolžnostim, mržnja zoper Cerkev, ki nalaga te dolžnosti, in počasi tudi mržnja proti krščanstvu sploh in mržnja proti krščanskemu Bogu. Ta notranji odpor je zamoril še tisto malo verskega življa, kar ga je še bilo v njem, in tako se je nad njim dopolnila nepopisna tragika, ki je združena z življenjem duhovnika — brez vere. Čutil je svete vezi (svete vsaj njim, ki je živel v njih sredi), a njemu so bile te vezi mrzke, on si je želel le svobode; najprej svobode v življenju; a čutil je spet, da ta svoboda ni mogoča, ako ne zanika božjega zakona, in tako je zanimal počasi vse in proglasil »misel svobodno«, naturalizem, brez božjega zakona, brez božje pravice, brez Boga!

Že prvi zvezek poezij »Balade in romance« priča o tem notranjem razprtju. Ne le, da ni v njem nobenega zares krščanskega motiva, kar je za poezije pesnika-duhovnika vsekako čudno, temveč zvene že nasprotni motivi. Balada »Pevčev grob« izzveneva v vzdihe o »zlati svobodi prodani«, balada »Solus« oznanja, da so nagoni nepremagljivi, »Balada o potresu« je molčeca obtožba božje previdnosti, balada »Prva mučenica« pa je že prvi slavospev »Misli Svobodni«. Jasnega izraza je dal svoji negaciji v drugem zvezku. Pesem »Jaz« je glasna in odkrita izpoved naturalizma, v »Husrevbegovi džamiji« oznanja Aškerc verski indiferentizem, v pesmi »Grešnik« pa smeši one, ki mislijo, da ni vsaka misel prava, ne dovoljena.

»Rimski Katolik« je ostro nastopil proti Aškercu. A če smo prav tolmačili Aškercovo »psiho«, prevrat ni bil več lahko mogoč. Treba bi bilo krščanske ponižnosti, a v Aškercem srcu ni bilo več razpoloženja za tako ponižnost. Kritika je le zadela ob silno občutljivo Aškercovo svojstvo. V znani pravdi o »Primožu Trubarju in herojstvu« je zapisal prof. dr. Jos. Tominšek v podlistku »Slov. Naroda«, da »Aškerc ne prenaša nobene kritike in je nepristopen vsakim razlogom«, da si je izgovoril kot birmsko darilo »nedotekljivost po vzorcu rimskih tribunov« in se je v njem »utrdilo prepričanje, da je vsaka njegova beseda absolutno prava, dobra, lepa«, tudi Trubarjeva oseba da mu je bila le »kalup, jedro pa neomejena slava« (Dr. Jos. Tominšek, Pesnik Aškerc v borbi za herojstvo. Ponatis. Ljubljana 1905, str. 14, 3, 15). Ni čuda torej, da je vzbudila

kritika v Aškercu le še hujši odpor. Poslej je mržnja zoper krščanstvo tako prevzela vse Aškerčevo mišljenje, da je otrovala domala vso njegovo poezijo z grdo, neumetniško tendencioznostjo. Le malokdaj se je še popel do prave poezije.

Tretji zvezek obsega najprvo spet naturalistične in panteistične motive. »Luč iz neskončnosti« in pesnik, da »sta le eno«, »obadva le majhni iskri neizčrpne energije vesoljne prirodne«. Z morjem se čuti Aškerc »jedno vekomaj« (33). V »Intermezzu pomladnega jutra« (ob Kettejevi smrti) se vprašuje: »Kje duh je tvoj? ... morda zlila se je duša tvoja s svetovno dušo, s pramočjo svetovno?« Še odurneje kakor doslej terja svobodo in še sovražneje napada krščanstvo in Cerkev. Kot Ahasver poje »Himno Noči«, »zmaju pošastnemu«, ki ga bo premagalo »svobode solnce«. Spet kot »Ahasver pod križem« toži »farizejev rod«, ki kuri grmade, sežiga »svobodne misli hrabre mučenike«, zakriva »solnčno luč resnice« in kuje »spone sužnjem v temnih dneh«. V »Fakirju« smeši ascezo kot »sebično samomorstvo«. Kot »Pavliha na Jutrovem« smeši celibat, češ da je greh zoper prirodo in »red njen sveti«, molitev ob vojski, krščanski nauk o »volji božji«, »ponižnosti in pohlevnosti«, krščansko pokorščino, indeks i. dr. V »Luteranskem kresu« je začel protestantovski motiv, in sicer takoj s sovražnim srcem zoper Cerkev. Postal je že tudi lasciven. V »Aglaji« lascivno smeši krščansko mučenje. Tudi socialni motivi se mu vsebolj prepajajo z mržnjo proti krščanstvu.

Tudi v četrtem zvezku se ponavlja motiv verskega indiferentizma, češ da je edino prava svoboda misli in besedi, a vse vere da so »enake«, le razne »lupine« (Ašoka). Prav tako se ponavlja motiv naturalizma. Spet kot Ahasver gradi nov tempelj »novemu velikemu bogu« — »človeškemu duhu«, »vanj veruje, vanj upa«, češ da je »izraz svetovnega razuma«, »najvišji logos moči vse-mirne« in »božanstva najpopolnejši obraz« (Ahasverov tempelj). Kot »Gamaliel« se vnema za »brate saduceje«, ki oznanjajo »svobodo, luč« in preganjajo »sleparstvo, hlimbo, laž«. S socialističnim sovraštvom se obrača proti Bogu: »Zaman, zaman! Ah, krik robov ne sega nikdar do bogov; če pod bodalom rob umira, nebo nad njim oči zapira!« (Batak). Z istim socialističnim sovraštvom izroča zasmehu krščanske vladarje. »Ne bojta se viteza — usmiljeno cesar ima še srce, srce svoje zlato je vama odkril, on vaju je, čujta, — pomilostil. Ne bosta gorela! Ne bojta se več! Le glavi odrobi dnes vama meč, poprej pa še vsakemu desno roko odseka krvnik vama, to, samo to!« (Zrinski in Frankopan). »Jaz Ferdinand, obsodbo prvo preklicujem, upornike pomiloščujem«, da vidi »češki narod mili, da tudi puntar se mi smili. Naj jih ne razčvetirajo! V zvišek božje slave odsekajo naj jim le glave!« (Po bitvi na Beli gori). Sam dr. G. Krek, prijatelj Aškerčev, si ni mogel kaj, da ne bi bil tu zapustil Aškerca, češ da je neresničen, ko riše vse vladarje kot tirane, kot »nadhudiče«, kot »belzebubske značaje« in da je le dokazal, kako zna sovražiti (c. c. 52, 68).

V »Zlatorogu« oznanja spet panteistični evolucionizem: »Jaz vidim le neskončen kolobar. Začetka ni, pa tudi konca ni. Vse okrog svoje se vrtili osi. Iz večnosti vali se v večnost tok, kjer vzroku si podaje roko vzrok, kjer spajata se večno moč in snov, ustvarjajoč nebroj svetov« (63). V »Primožu Trubarju« zasmehuje s Trubarjem katoliško vero in Cerkev, a potem pusti tudi Trubarja ter z Uzrajm-begom oznanja indiferentizem in vero »bratovstva« (128). Trubar mu je torej »heroj« le kot upornik; za njegov evangelij se ne briga: »evangelij ni knjiga naša, samo v tvojo moč mi epigoni tvoji danes še verujemo« (Prolog). Vse svoje grdo sovražstvo zoper Cerkev pa je izlil v »Mučenikih«. Že »Prolog« je neimerno oduren in nizkoten. V »himni slovenskih heretikov« izpoveda spet naturalizem, »novo vero: svojega mi molimo boga, boga svobode, luči in resnice in nosimo s seboj ga v dnu srca — naprej, heretiki sveta vi slavni, vi geniji uporni vseh vekov!« (4). Potem se pa vrsti izrodek za izrodkom. Rim da je »strašna pošast«, ki bruha iz trebuha zvite jezuite (V). V Rimu dajejo heretikom »strupa piti« (42). Iz Rima se širi »črni mrak« (86), narode tlači »rimsko igo« (22), in ječe pod »rimskim sužnjim jarmom« (15). Cerkev je zoper kulturo (VII), šolstvo (47, 71), književnost (47). Zoper protestante jo je navdihovala »peklenska zloba« (88). Škofje so »tirani duha« (60), »trinogi zviti« (88), člani verske komisije pohotneži (128), požeruhi (135). A mučenica je opatinja Suzana (60), ki ji je Rim zabranil razbrzdanosti, mučeniki »skakači«, ki so nagi plesali po cerkvah (33), mučeniki duhovniki, ki jim je Cerkev prepovedala konkubinacijo, češ če je tako, »grešil pač Bog je prvi ustvarivši ženo in moža, v Rimu pa modrejši so ko stvarnik, obsojajo celo Boga (56), mučeniki hajduki, ki so udirali v klostre in grabili (37, 153), mučenik kmet Grča, »grešnik in junak«, ki ni hotel izročiti biblije, češ »če vzame me zato hudir, pred vami vsaj bom imel mir« (134). Heroj, vreden opesnitve, mu je žejni kmet Zagorjan, ki pošlje na smrtni postelji po »gospoda predikanta«: »Protestant bo dal Boga mi piti, žejo mi pomore pogasiti« (144). Svet mu je »testament luterana Kremenjaka«: »Kdor ljubi tebe, ti ga ljubi, kdor črti te, še ti ga črti, vse drugo, sin moj, je norost. In kdor udari tebe enkrat po licu levem, njega ti po licu desnem mahni dvakrat — in še pripravljen stoj s pestmi!« (142).

Po tem grdem pamfletu je Aškerc v »Junakih«, zlasti pa v »Jadranskih biserih« nekoliko počil, a že v zbirki »Akropolis in Piramide« ga je spet premagala stara mržnja. Spet zavija v orientalske oblike svoj ateizem (47), na helenskih tleh hrepeni po »lepoti paganski«: »predolgo morila je, mučila suša nas krščanska; pokore, askeze hinavske je dost, vstal vzor je helenski od mrtvih prirodni, vstal duh zmagoviti antični svobodni, haleluja!« (112), smeši krščansko dogmo o vstajenju kot »otročjo in preneumno« (123) in lascivno proslavlja grško hetérstvo (125, 133, 140).

Iz zadnje dobe je znana Aškerševa blasfemična pesem o mesinskem potresu, kjer se odurno roga evharistični dogmi, v »Svobodni

Misli« pa je l. 1908. še enkrat kot Ahasver v sirovih verzih izpovedal svoj ateizem in naturalizem:

»Verujte samo v svojega bogá,
to vaš je duh in vaš razum
in vaša moč —
to bog je vaš: Le vanj verujte!
Na zemlji se končava,
v gomili se nehava
vaš trudoviti pot —
drugje nikod!
Kdor z »onim« svetom vas tolaži,
vam kaže raj vaš v lepi laži!
Kdor z »onim« svetom straši vas
in plaši vas,
on vas slepari!« — —

To je bil Aškerc poleg pesnika balad in romanc, in to je bila njegova življenska izpoved: boj krščanstvu in naturalizem. Ta Aškerc ne spada več v zgodovino slovenske književnosti, temveč bo govorilo o njem le najžalostnejše poglavje slovenske kulturne zgodovine z naslovom: liberalizem in brezverstvo.

Žalostno je, da zapeljana mladina nosi za takim možem njegova dela, a še žalostneje je, da ga proslavljajo šolniki kot osvoboditelja slovenskega naroda, kot »našega kralja Matjaža«. Ali je res poganski kult literature že tako prevzel vse naše šolstvo? Ali smo res katoliški Slovenci izgubili že vse moštvo, da se nam smejo javno rogati vzgojitelji naše mladine?



Leposlovne novosti.

Piše Pavel Perko.

Naša vas. Spisal Anton Novačan. Založila Kleinmayr & Bamberg. V Ljubljani 1912.

Moje mnenje je, da s kakršno resnobo in v kakršnem tonu stopa pisatelj pred nas, primerno tej resnobi naj ga sprejme tudi kritika. Pisatelj leposlovec, ki nam navzlic nasprotnim nazorom vendarle kaže resno stremljenje po dovršenosti, ima pravico, da ga tudi kritika vzame zaresno. Toda pamfletist, kot se nam je pokazal Anton Novačan v pričujočem delu, ne zasluži drugega, kot da tudi kritik nastavi orožje proti orožju. Novačanova »Naša vas« je vse-skozi izbruh jedke mržnje do vsega, kar je v zvezi z krščansko vero in njeno moralo. Ta, v gladkem slogu in z cinično gesto na popir vrženi izbruh, je pisan popolnoma v tonu političnega dnevnega časopisja. Ko bi človek bral vse to tiskano na raskavem popirju kakega strupeno-liberalnega političnega dnevnika kot podlistek, bi se ne čudil. Mislil bi si: »Se pač brani pod črto isto, kar nad črto.« Prebral bi in vrgel od sebe in pozabil, kot pozabimo, kar nam je napljuval dnevnik, ki pljuje za kratko dobo 24 ur. Toda

kot nam kaže oblika knjige, reflektira »Naša vas« na nekaj več. Tvrdba Kleinmayr & Bamberg odvarja s tem neke vrste »biblioteko pisateljev sedanje dobe« ... In to je dejstvo, ki nad njim resen kritik zmaje z glavo, češ: »O sancta simplicitas! Kje smo? Kam plovemo?«

Cinizem in blasfemizem spremljata že takoj uvodno črtico, ki je nekaka zgodovinska meditacija slovanske preteklosti. Krščanskega misijonarja, ki prinese Slovenom blagovest svete vere, napravi pisatelj za fanatično karikaturu, ki povzdiguje roke in drži med prsti nekaj čudnega, v naši vasi še nevidnega. Poslušajte!

Križ je držal v rokah
in ga visoko vzdignil
s pogledom vprtim v nebo (Str. 15).

A kaj se zgodi! Nebo samo daje naznanje, da je tisto, kar misijonar drži v rokah, znamenje, ki po njem prihaja nad naš rod sužnost in prokletstvo:

In isti mah
je tonilo solnce za daljno goro.
Večerni mrak je legel na vas,
iz teme je ječal tožni glas

— — — — —
To ni bilo solnce,
ki tone za daljne gore,
to bila je naša svoboda.

V tem tonu brizga gnev in srd ne le prva črtica, ampak večalimanj vsaka izmed tu nabranih. »Bil je križ iz mogočnega hrstovega lesa tesan, gol in zato strašen, poniževalno znamenje naše sužnosti.« (Str. 16). In grozote, ki jih je baje doživela naša vas, odkar je stalo poleg vaške lipe znamenje križa! Poslušajte: pokolja, javk oskrunjenih žen in deklet, stokanje bičanih rojakov. (Str. 17). S krščanstvom se je po mnenju pisatelja naselilo med naše prednike kvantanje, vasovanje, pijanost, potuhnjenost (str. 23), nezakonski porodi, selitev v tujino, zatiranje reveža od strani fabrikanta (str. 24). Vsega tega je baje kriv križ! Križ, ki v resnici pridiguje in izpoveda nauke, ki so tem pregreham ravno nasprotni! Bolj hinavskega zavijanja zgodovinske resnice si je pač težko misliti. In tako, verski čut vsakega krščanskega Slovence žaleče pisanje sme v Avstriji zagledati beli dan v obliki leposlovne knjige, ki se ji reče »Naša vas«! In dva leposlovna lista — »Ljubljanski Zvon« in »Slovan« — sta prinesla za majnik reklamo: Kupujte! Značilno, a žalostno!

Ne izplača se, da bi človek zavračal klevete, ki jih tak »umetnik« kot je Novačan meče na križ in krščanstvo. Te vrste pisatelji so in bodo delali vedno po istem načinu. Morebitne napake kakega posameznega nemškega misijonarja, ki se baš s krščanskega stališča ne dajo opravičevati in ki jih »križ« nikdar ni odobral; take posamezne netaktnosti se posplošijo in potem se kaže z gnevom in razburjenostjo: »Glejte, to dela križ!« Ali je to ton, ki bi ga morala varovati leposlovna knjiga? — Pa da sta si krščan-

stvo in pa narodnostna ideja nasprotni?! Bežite no in ne ponavljajte obrabljenih fraz. Naj bi se pisatelj potrudil in prebral v Mahničevi »Več luči« razpravo »Naša narodnostna izpoved«! — Pa ne: ves odstavek bi bil predolg; to bi bilo preveč zahtevano! Ampak Novačan naj bi prebral vsaj III. pododstavek na str. 161, ki obsega le dve strani in ki razpravlja o tem, zakaj smo dolžni narod ljubiti. Tu notri so izražena načela krščanska, ki nam nalagajo pravico in dolžnost svoj jezik in svoj narod celo bolj ljubiti kot druge. Čemu torej delati med vero in narodnostjo neko umetno nasprotje, ki ga ni!

Ne rečem, da manjka Novačanu vsakega pisateljskega daru. Slog je živ in tekoč; tudi opisi narave n. pr. v »Žabjem kralju« so dokaj lepi in plastični. A slog in opis — to je pa tudi vse, kar se more o njem dobrega povedati. In še te vrline izgubijo vsled ostentativnega zaletovanja v to, kar pisatelja najbolj peče: v krščansko vero in moralo...

Z vidnim veseljem jemlje Novačan za podlago pripovedovanju osebo, ki je po pisateljevi trditvi »krščanska« in »pobožna« skozi-inskozi. Na takega »pobožnega« junaka nameče potem odurnih barv kar nadebelo — in naenkrat stoji pred nami karikatura kot nekaj nositelj »krščanske« misli. Konkluzija seveda sledi samaposebi... Gregec Zavožen n. pr. je bil »pobožen«. Ali mar ni bil? Pomislite, ko gre zvečer pod okno vasovat, se pokropi z blagoslovljeno vodo (str. 63). Originalno kajne? In tudi verjetno, kajpak! Ali pa spokornik Elija! Poglejmo tega originalnega »spokornika«! »Bil je krepak in lep samec, preživ plesalec in bogat prilizun. Pil in grešil je veliko, nobenih mej ni poznal, sam sebe ni karal.« In kako modruje ta »spokornik« o svojem življenju! »Še in še bom grešil. In potem napravim vse naenkrat. In potem umrjem kot svetnik. Čudeži se bodo godili na mojem grobu, papež in kardinali ga pridejo obiskat. Cerkev se mora postaviti (namreč na njegovem grobu) in porečajo, Elija je bil spokornik, zaslužil je čast in slavo svetnikov...« Kako odurno! Kako neumno ali pa satansko! Abnormalne ljudi, bebce in hinavce pusti igrati vlogo poštenjaka, češ takile so nositelji te toliko hvalisane ideje »katoliške«. Izrodke postavlja za junake in jih slika tako, kot da so to sadovi katoliške dogme in morale. Babjeki in kvantaci, ki s škrupulozno natančnostjo molijo vsak večer svoj rožni venec (glej str. 46. »Nazaj je hodila«), a v isti sapi modrujejo takole: »Vice so za babe. Pravi mož pride ali naravnost v nebesa, ali pa naravnost v pekel. Če se že greši — in grešiti se mora (!) — naj se greši zelo, ali pa nič...« To so tipi, ki jih Novačan z vidno radostjo uporablja za junake. Pobožnost identificira z neumnostjo; pošteno življenje z omejenostjo. V tem kvantarskem ozračju rije njegova »muza« in se v njem prav dobro počuti. Niti ene črtice menda ni v celi zbirki, da bi se v njej ne bil obregnil, naravnost ali pa nenaravnost, ob krščansko prav, pobožnost, čednost in poštenost. »Biblioteka pisateljev sedanje dobe« se je otvorila z zbirko kvant in klevet! Za tako šund-literaturo je škoda vsakega novčiča. Pojdi čitatelj rajši

v nedeljo popoldne v kako pritlično gostilno v predmestju in si naroči polič kislice in sédi pol ure med kvantače za mizo — in ko boš odhajal, boš nesel seboj približno iste vtise, kot si jih dobil, ko si prebral Novačanovo »Našo vas«. Na boljšem boš v toliko, da te bo polič cvička stal 40 vinarjev, »Naša vas« pa te stane 4 K 50. Velika moč je leposlovje dandanes; ampak táko leposlovje jemlje že s tem svoji osti tisto ostrino, ki bi jo sicer imelo. In to je dobro!

Nikakor ni vredno, da bi se obširneje bavil s posameznimi sestavki te zbirke. Izmed vseh je »Žabji kralj« primeroma najboljši. »Meja« bi bila, a je dejanje v sredi odlomljeno in ne izzveni. »Pismo« je navadna povest, ki smo jo že stokrat brali, le da je tu opisana bolj samosvoje. »Nazaj je hodila« in »Črevljarski vajenec« sta še za podlistek preslaba. »Štefan« je neke vrste slovenski Ahasver; a kaj je hotel pisatelj ž njim, tega menda sam ne ve. Pa saj »misli« ni iskati pri pisateljih njegove vrste! »Pes« hoče biti originalen, pa je le ciničen, kot sam priznava. »Vaški ateist« je patologična prikazen, ki služi k temu, da se ž njo dokazuje, da »Boga ni«. »Spokornik Elija« je norec. »V kleti« je pa osnutek, ki ga niti »Zvonov« kritik ni pohvalil.

Ena misel se mi je pa rodila, ko sem prebiral te z strupeno tendenco pisane sestavke. S kakšno ogorčenostjo je še vselej, bodisi pri nas Slovencih bodisi drugod, padla kritika čez katoliškega pisatelja, ako se je drznil malo bolj jasno začrtati katoliško misel v svoj leposlovni sestavek. »Tendenco ne sme kričati iz leposlovja« so vpili v svoji ljubezni do čiste umetnosti. Vse prav in res. Nobeden ne more zagovarjati tiste tendence, ki na škodo umetnosti, včasih več kot bi smelo biti, gleda iz spisov tega ali onega pisatelja. Povest, roman, izražaj svojo misel na način, ki je naravi leposlovja dovoljen in primeren. Toda, ako to pravilo nategnemo na leposlovne spise sploh, velja menda za »leposlovca« Novačana tudi. Jaz pa trdim, da že izlepa nismo dobili Slovenci leposlovne knjige, ki bi s tako vsiljivo tendenco izražala svojo misel, kot jo izraža »Naša vas«. In vendar stavim, ko bodo brali Novačana, da nobeden ne bo črnil, še manj pa zakričal: »Tendenco kriči iz teh v obliki leposlovja pisanih sestavkov.« In res, kritik se že oglaš¹ in čestita Novačanu, češ da se je občinstvu »predstavil z fino gesto, to se pravi lirično občuteno zbirko slik in povestic iz vaškega življenja...« In kako ga priporoča; »Evo vam iskrene sugestivne knjige, kakor je nisem že dolgo čital v domačem jeziku. Osobito slovenskim mladencam (!) bodo prijali filmi entuzijasta Novačana, posuti s cvetnim prahom pristrčnega simpatiziranja z rodno grudo in tlačnim rodom.« Habeant sibi!

¹ »Ljubljanski Zvon« 1912, št. 5.

